

HET UUR VAN DE WAARHEID

Consultatie over ZUID-AFRIKA
van de Raad van Kerken in NEDERLAND

WERELD EN
ZENDING
1986/1

WERELD EN ZENDING

TIJDSCHRIFT VOOR MISSIONAIRE
INFORMATIE EN BEZINNING

15e jaargang 1986 - 1
ISSN 0165-988X

Redactie

Kernredactie

drs. J. Slomp, voorzitter
drs. J.P. Heijke, red.secr.
drs. R.G. van Rossum
dr. Gerdien Verstraelen-Gilhuis,
eindredacteur

dr. G.J. van Butselaar
dr. W.H.M. Creemers
drs. J.D. Gort
dr. Henny Groenen
dr. R.L. Haan
drs. Berma Klein Goldewijk
drs. Maria Martens
drs. Hans Oldenhof
drs. Joke Schravessande
dr. E.W. Tuinstra
dr. F.J. Verstraelen
T. van Bijnen, België
dr. H.R. Boudin, België

Directie

H.G. Dix
H.A. van Dolderen
W. Pepers
dr. J. van Slageren

Druk: Verhaak B.V., Grave

Adres redactie

dr. G. Verstraelen-Gilhuis
Donsvlinder 46
2317 KG Leiden

Voor toezending artikelen (in vier-
voud) en boeken ter recensie.

Abonnementsprijs

f 35,--/Bfrs. 665,-- per jaar
Studentenabonnement f 25,--
Losse nummers f 12,-- (incl. porto-
kosten)
Postgiro: 5635338 t.n.v. Wereld en
Zending, Amsterdam

Administratie

Prins Hendriklaan 37
1075 BA Amsterdam
Voor opgave abonnementen, adres-
wijzingen en advertenties.

Copyright

Overname van artikelen alleen met
toestemming van de redactie en met
bronvermelding.

Wereld en Zending verschijnt
vier maal per jaar en wordt
uitgegeven door
de Nederlandse Missieraad (NMR)
de Nederlandse Zendingsraad (NZR)

"Het uur van de waarheid" - CONSULTATIE OVER ZUID-AFRIKA VAN DE RAAD VAN KERKEN IN NEDERLAND

Ten geleide	<i>Albert van den Heuvel</i> <i>Veronica Berkhof-de Lange</i>	1
I INLEIDING		
Waarom een consultatie over Zuid-Afrika?		3
II HET KAIROS DOCUMENT		
Tekst van het Kairos Document: Uitdaging aan de kerk - Een theologisch commentaar op de politieke crisis in Zuid-Afrika		9
1. Het uur van de waarheid		10
2. Kritiek op de staatstheologie		11
3. Kritiek op de 'kerk theologie'		16
4. Naar een profetische theologie		22
5. Uitgedaagd tot actie		27
Verwachtingen in Zuid-Afrika ten aanzien van effectieve oppositie tegen apartheid - <i>David de Beer</i>		32
Brief van de consultatie aan de opstellers van het Kairos Document		37
III LEZINGEN		
Analyse van de Zuidafrikaanse situatie - <i>Wolfram Kistner</i>		40
Geëngageerde spiritualiteit - <i>Wessel Verdonk</i>		42
De Amerikaanse connectie - <i>Damu Smith</i>		44
IV WERKGROEPEN		
A. Kerkelijke en theologische bijdrage		49
B. Politieke bijdrage		52
C. Economische bijdrage		57
D. Sociale bijdrage		67
Vier vragen voor gemeenten en parochies		71
Bijlage: Resolutie over desinvestering SACC		72

HARARE CONSULTATIE WCC		
	Tekst "Verklaring van Harare"	74
<i>Bongani Finca</i>	In de crisis ligt onze bevrijding	75
<i>Job de Haan</i>	Harare: Resoluties maken nog geen revolutie	78
KRONIEK		
<i>Gerdien Verstraelen-Gilhuis</i>	Apartheid is <i>haraam</i>	83
<i>Bert Boer</i>	Steunt uw geld apartheid?	87
BOEKBESPREKINGEN		
		90

Ten geleide

"Het uur van de waarheid"

Consultatie over Zuid-Afrika van de Raad van Kerken in Nederland, 28-30 november 1985

Dit nummer van Wereld en Zending is vrijwel in zijn geheel gewijd aan de werkconsultatie van de Raad van Kerken over Zuid-Afrika. Zij kwam bijeen van 28-30 november 1985 in Maria ter Eem in Amersfoort.

De inhoud is zoveel mogelijk chronologisch geordend en volgt de orde van de consultatie. In het eerste deel wordt de achtergrond en opzet van de consultatie uiteengezet. Van beslissende betekenis voor het feitelijk verloop en de inhoudelijke resultaten van Amersfoort was het 'KAIROS Document' dat op 13 september in Zuid-Afrika van de pers kwam en sindsdien van hand tot hand ging. Daarom hebben wij in deel twee dit document in zijn geheel opgenomen. De titel die wij ons verslag gaven is hier eveneens aan ontleend. *Kairos* staat voor "uur van de waarheid" (vgl. p. 10 beneden). Na de tekst van het Kairos Document volgt een reactie van David de Beer, geschreven voor de werkgroep politiek maar ook daarbuiten veel gebruikt, en de brief van de consultatie aan de opstellers van het Kairos Document.

In het derde deel worden de lezingen van Kistner, Verdonk en Smith verslagen. Deze lezingen vormden de coulissen voor het spel van de werkgroepen. In het vierde deel klopt het hart van de consultatie. Hier staan afgedrukt de consideraties en aanbevelingen van de vier werkgroepen over respectievelijk de theologische, de politieke, de economische en de sociale bijdrage. Tenslotte: vier vragen voor gesprek in parochies en gemeenten en als bijlage de resolutie over desinvesteringen van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken van juni 1985.

De werkgroep van de Raad die de consultatie voorbereidde is de redactie van Wereld en Zending erkentelijk voor de mogelijkheid om op deze wijze het consultatieverslag bij een zo groot mogelijk publiek te kunnen brengen,

de verslagleggers

Albert van den Heuvel

Veronica Berkhof-de Lange

Van de redactie

Gaarne hebben wij aan de Zuid-Afrika consultatie van de Raad van Kerken gastvrijheid verleend in ons tijdschrift. In het voorjaar van 1984 gaven wij een themanummer uit "Zuid-Afrika - strijd voor een belijdende kerk", waarin aandacht gegeven werd aan de Belhar belijdenis, de Belijdende Kring, het rechtsgeding rond de Zuidafrikaanse Raad van Kerken (SACC) en het bewustwordingsproces binnen de Zuidafrikaanse Katholieke Bisschoppen Conferentie (SACBC). Dit nummer is hierop een noodzakelijk

vervolg. Al was het alleen maar omdat de uitdaging die Zuid-Afrika vormt voor de *Nederlandse* kerken nu op meerdere fronten uitgespit wordt.

Van Amersfoort naar Harare

Kort na Amersfoort – waar "het uur van de waarheid voor Zuid-Afrika en Nederland" sloeg, weerklonk in Harare "het uur van de waarheid voor Zuid-Afrika en de wereld". Het leek ons juist in dit nummer ook enkele bijdragen op te nemen over de Zuid-Afrika consultatie van de Wereldraad van Kerken in Harare, Zimbabwe, van 3-6 december 1985.

Naar aanleiding van de aanwezigheid in Amersfoort van een moslims theoloog uit Zuid-Afrika in de *kroniek* meer informatie over de betrokkenheid van Zuidafrikaanse moslims in de strijd tegen apartheid. Verder in deze rubriek nog een bijdrage over de van februari tot mei 1986 in Nederland lopende actie "*Steunt uw geld apartheid?*". De boekbesprekingen zijn gewijd aan Zuid-Afrika en zwarte theologie. Ons volgend nummer gaat over dialoog en nr. 3 over spiritualiteit en transformatie.

GVG

Maulana Faried Esack uit Zuid-Afrika, zie p. 39 en 83-86.

I INLEIDING

Waarom een consultatie over Zuid-Afrika?

Zuid-Afrika houdt, meer dan enig ander land, de gemoederen van de Nederlanders bezig. Meer dan Indonesië waarschijnlijk, zelfs meer dan Suriname. De reden zal wel een mengeling van schaamte en trots zijn, van afkeer en liefde, van teleurstelling en verwachting. Ooit was de Republiek immers een levend bewijs van het internationale karakter van de Nederlandse cultuur? Ook al was Zuid-Afrika staatkundig op geen enkele manier met Nederland verbonden, emotioneel en cultureel des te sterker. Voor we wisten wat onze "stamverwanten" daar met hun zwarte medemensen uithaalden of, misschien beter, voor we beseften wat er tussen de verschillende bevolkingsgroepen aan de hand was, leefden we allemaal nog in de ban van Paul Kruger.

Menig Nederlander, die maar een klein stukje kaas van politieke geschiedenis had gegeten, ging ervan uit dat Afrika door nazaten van Jan van Riebeeck werd bestuurd tot heil van een handjevol zwarte drommels die er ook nog, in de diepe duisternis van armoede en heidendom, moeten leven. Dat is gelukkig maar allemaal anders geworden. De schaamte heeft het gewonnen van de trots. Gewone Nederlanders weten nu, uit dagelijkse berichtgeving dat de Zuid-kaap van Afrika wordt beheerst door een bloedig conflict tussen vijf miljoen blanken en meer dan twintig miljoen zwarte mensen. Zelfs de sympathisanten van de blanken weten dat het een voor hun vrienden uitzichtloos conflict is, dat zij gedoemd zijn op te lossen of te verliezen.

En de zwarten weten dat ook. Zij zijn de erfgenamen van de trots en de hoop geworden; zij weten dat hun doden – nu honderden per jaar – sterven voor de vrijheid van hun kin-

deren, terwijl een handjevol blanke slachtoffers sterft ter verdediging van hun voorouders. Dit consultatieverslag is er de plaats niet voor om verder te borduren op de reden van de enorme belangstelling voor dat verre land. Dat het om meer dan interesse gaat, blijkt uit de ongemeen felle discussies die het onderwerp Zuid-Afrika oproept. Het is dan ook niet overdreven te vermoeden dat het in die discussies eigenlijk gaat om de identiteit van de *Nederlandse* cultuur. De verwerking van ons verleden en onze rol in de wereld van de volkeren wordt zichtbaar gemaakt.

Over ons zelf

Met die vraag in ons achterhoofd werd ook de landelijke consultatie over Zuid-Afrika door de Raad van Kerken bijeengeroepen. Het zou moeten gaan over ons beider leven, zo niet vooral over ons zelf. Want dat hadden onze Zuidafrikaanse vrienden – zwart en blank – ons wel inge-

peperd: Gij zijt, Nederlandse vrienden, geen toeschouwers; gij zijt een deel van het probleem! En wel op velerlei wijze: niet alleen draagt u nog steeds verantwoordelijkheid voor gedrag en ideologie van uw vroegere stamgenoten, niet alleen levert u onderdelen van het instrumentarium van het ons onderdrukkende militaire en politionele apparaat, niet alleen verdient u vele miljoenen aan onze goedkope arbeid (zeg maar: onze slavenarbeid), maar u bent ook door uw lakse en soms huichelachtige politieke optreden in internationale fora, heel direct een onderdeel van het machtsapparaat dat ons ons menszijn rooft.

In de eindeloze stroom rapporten over Zuid-Afrika, in autobiografische romans, in preken en begrafenistoespraken, in gedichten en open brieven en vooral in de eindeloze getuigenissen van de slachtoffers zelf, wordt die klacht duizendvoudig herhaald: als u onze onderdrukkers niet zoudt steunen door uw winstbejag, uw goedpraterij of uw vergoelijkend zwijgen, dan zou onze ondraaglijke toestand allang veranderd zijn!

De consultatie ging daarom niet in de eerste plaats om steun aan onze verre oecumenische vrienden, maar om een houding te vinden onder een aanklacht die ons treft. Ook de Nederlandse vrienden van het Zuidafrikaanse verzet, die weliswaar al jaren in de weer zijn om het getij te keren maar daarin nog steeds niet zijn geslaagd. Want weliswaar had de Raad van Kerken alleen mensen uitgenodigd die volstrekt de overtuiging zijn toegedaan dat Apartheid een dodelijke ziekte is, een misdaad tegen de menselijkheid en – in geestelijk opzicht – een verdoemelijke ketterij, toch waren de deelnemers ook een vertegenwoordiging van de machte-

loosheid om dat kwaad te keren. En daarom een groep mensen die *mira-bile dictu* bemoedigd moest worden door degenen die in Zuid-Afrika de werkelijke strijd voeren. En zoals zo vaak bleek dat ook nu weer: de echte kracht, de hoop en de zekerheid werden niet door de Nederlanders aan de Zuidafrikanen maar door de Zuidafrikanen aan de Nederlanders meegedeeld. Ondanks alle ellende, ondanks de niet eindigende stroom van gruwelverhalen, kwamen met name Nederlanders gesterkt en getroost uit de consultatie. Wij, de deelnemers, hadden die ervaring van drie dagen luisteren en overleggen niet graag willen missen. Vreemd als het klinkt, was iedereen naderhand dankbaar dat deze confrontatie en dit beraad hadden plaatsgevonden.

Aanleiding

De aanleiding tot de consultatie had meerdere elementen. Bezoekers uit Zuid-Afrika en met name vertegenwoordigers van de Raad van Kerken in dat land, hadden bij herhaling verzocht om een beraad van de Nederlandse kerken, waarin zelfonderzoek en steun aan de oecumenische vrienden hand in hand zouden gaan. Bisschop Tutu, Nobelprijswinnaar, oud-secretaris van de Raad van Kerken en nu bisschop van Johannesburg had er met zoveel woorden om gevraagd. De huidige secretaris van de Raad, dr. Beyers Naudé, had het onderstreept en dr. Allan Boesak, president van de Wereldbond van Hervormde en Gereformeerde Kerken, werd niet moe bij zijn vele bezoeken aan ons land om het ons op het hart te binden.

Hun vraag was versterkt door oproepen van de Nederlandse anti-apartheidsgroepen, die vonden dat de kerken er hard aan toe waren om eerder gedane uitspraken te toetsen

en vooral in daden om te zetten. En internationaal hadden alle oecumenische lichamen en vele zuster-raden van de kerken dezelfde vraag gesteld. Het is daarom ook niet geheel terecht om van een Nederlands *initiatief* te spreken. Het initiatief lag bij de oecumenische christenheid van Zuid-Afrika zelf. Wij gingen slechts op dat initiatief in. Tegen de nooit aflatende dooddoener dat je er geweest moet zijn om te kunnen oordelen stond de vraag om te reageren op wat ons door betrouwbare getuigen werd verteld. Die vraag werd nog onderstreept door het bange vermoeden dat een eerdere consultatie – die van 1977 – weliswaar dappere taal had opgeleverd, maar tot weinig vasthoudende actie had geleid.

Dat was dan ook de *tweede* aanleiding: wat hadden de Nederlandse kerken gedaan met de aanbevelingen van 1977? Zeker, een aantal Nederlandse kerken had, na moeizame debatten, die aanbevelingen overgenomen. Dat was al heel wat, maar niet genoeg. Niet of de aanbevelingen waren *overgenomen*, maar of ze waren *uitgevoerd* was de vraag, die in Amersfoort moest worden beantwoord. Met te meer nadruk, omdat sinds 1977 de ontwikkelingen niet hebben stilgestaan. Weliswaar kan men in Nederland nog wekelijks lezen dat er allerlei goeds gebeurt in Zuid-Afrika, dat er schot zit in de ontwikkelingen, dat de kleine apartheid is teruggedrongen, dat Pretoria naarstig zoekt naar wegen om ook de kleurlingen-gemeenschap en de Aziaten te betrekken bij de politieke beslissingen, dat de zakenlieden proberen om nieuwe verhoudingen te scheppen, dat de kracht van de Zuidafrikaanse bonden zo mooi groeit en dat de levensomstandigheden van de zwarte bevolking in Zuid-

Afrika gunstig afsteken bij de rest van Afrika, het zijn evenzovele echo's van de blanke propaganda-machine. Zei Allan Boesak het al niet: "zolang de hele bevolking niet meedoet in het bepalen van wat in dit land gebeurt, is iedere hervorming schijn." De enige echte werkelijkheid in Zuid-Afrika is de gestage groei van het aantal doden.

Zolang er echter in Nederland nog een belangrijke groep mensen bestaat die de strijd in Zuid-Afrika afdoet als niet onze zaak – ook al verdienen we eraan – en die iedere keer weer terugkomt met reeds honderd keer weerlegde argumenten, zullen de kerken zich moeten blijven inzetten voor een bewustwording van hun leden die tot daden leidt.

Politiek en kerk

Een *derde* aanleiding voor de consultatie: het Nederlandse regeringsbeleid. Dat wijst – allicht – de apartheid af, vaak zelfs in felle bewoordingen, maar vertoont geen strategische kracht tot effectieve verandering. Wel worden strijdbare Zuidafrikanen ontvangen op regeringsniveau en blijken bewindslieden telkenmale diep onder de indruk van hun inzichten, maar het beleid blijft steken in een angstvallig volgen van internationale ontwikkelingen. Eigen initiatief, zovaak het kenmerk van de Nederlandse buitenlandse handelspolitiek, wordt als naïef of zelfs als contraproductief afgewezen. Geen wonder dat onze oecumenische Zuidafrikaanse vrienden de Nederlandse regering niet als bondgenootschappelijk ervaren. Den Haag keft wel maar bijt niet.

Een *vierde* aanleiding is het niet aflatende debat over de verhouding tussen politiek en kerk. De verwarring over dat onderwerp wordt niet be-

paald kleiner in deze tijd. Dat geldt overigens ook voor Zuid-Afrika zelf, waar met name de blanken graag het argument gebruiken dat de kerken – en dan vooral de Wereldraad van Kerken – geloofsverkondiging hebben vervangen door politieke agitatie. En er zijn ongetwijfeld ook nog zwarten, die zenuwachtig worden als kerken uitspraken doen over sociale en politieke onderwerpen. Overal blijkt de hunkering groot naar een kerk, die boven de partijen staat, die zich beperkt tot geestelijke uitspraken zonder politieke en sociale consequenties en die zo de lieve vrede bewaart.

De Raad van Kerken in Nederland heeft die hunkering nooit willen bevredigen. Hij was graag bereid om *beter* te leren spreken, om nog duidelijker te laten zien waar en waarom het evangelie de kerk tot uitspraken brengt. Hij was ook graag bereid om mee te werken aan meer duidelijkheid voor de buitenstaanders waarom kerken spreken als zij sinds de Tweede Wereldoorlog deden, maar hij was niet bereid om de consequenties van het kerkelijk spreken, zingen en bidden over te laten aan "de politiek", ook niet aan christenpolitici. Al was het maar om die niet in de kou te laten staan. En tenslotte niet, omdat nu juist diegenen, die om onze solidariteit vroegen en ons onder het oordeel stellen, niet zo zeer geïnteresseerd zijn in onze uitgangspunten als wel in de vraag waar wij dan wel terechtkomen met onze uitgangspunten.

Kortom, reden genoeg voor een goede werkconsultatie. De voorbereiding werd opgedragen aan de Sectie voor Internationale Zaken van de Raad, een breed gezelschap, dat met geen mogelijkheid voor actiegroep kan worden versleten. En dat

ook niet wil zijn. In de sectie werd een werkgroep samengesteld, bestaande uit mevrouw Marga Klompé, de heren C.B. Bavinck, G. Boer en A.H. van den Heuvel. Zij ontwierpen de vorm van de consultatie en deden, na en in overleg met de leiding van de Raad, het voorbereidingswerk. Om vier overvolle agenda's te verlichten werd Veronica Berkhof-de Lange nog aan hun aantal toegevoegd. Zij nam het leeuwendeel van de praktische voorbereidingen op zich, vroeg de meeste sprekers en bleef op de deuren kloppen, die niet op de eerste klop opengingen.

De voorbereiding, van stap tot stap overlegd met onze vrienden in Zuid-Afrika, ging niet van een leien dakje. De strijd tegen de Apartheid is een emotioneel onderwerp en onderling wantrouwen is ook Nederlanders niet vreemd. Kerken en actiegroepen hebben blijkbaar al zo veel geïnvesteerd in de strijd dat een zekere bezitterigheid met betrekking tot de Zuidafrikaanse vrienden ons niet vreemd is. Toch kwam de consultatie tot stand en werd, misschien wel tot veler verbazing, een belangrijke en positieve ervaring.

Werkmethode

Als werkmethode kozen we de consultatie, dat wil zeggen een vorm van samenkomst waarin vertegenwoordigers van de lidkerken van de Raad met adviseurs uit Zuid-Afrika en elders en samen met vrienden uit de actiegroepen zochten naar de beste methode om de kerken verder te betrekken bij de bestrijding van de Apartheid. Dus: weinig inleidingen, veel voorbereidingsmateriaal en de nadruk op werkgroepen.

De leiding van de Nederlandse kerken steunde die opzet ten volle maar hield wel een armlengte afstand van de uitvoering: een aantal mensen

vreesde blijkbaar om zich op voorhand te committeren. Bisschoppen en vergelijkbare protestantse gezagsdragers waren niet in volle sterkte aanwezig: de consultatie moest het doen met "gevolmachtigde ministers". Op hen rust nu de taak om in eigen huis het werk van de consultatie af te maken.

De Raad nodigde plm. 50 mensen uit. Dat leek eerst veel maar er ontstond toch nog (verheugend) gedrang om mee te kunnen werken. Het aantal bleek net groot genoeg om in vier groepen de onderwerpen te "tackelen". Zoals een werkconsultatie betaamt werd een duidelijke weg uitgestippeld van de resultaten: de consultatie maakt aanbevelingen; de sectie voor Internationale Zaken stuurt ze naar de Raad, al dan niet met commentaar; de Raad bespreekt en accepteert en stuurt die aanbevelingen naar de ledenkerken. En die richten zich, gezamenlijk en/of apart tot heel specifieke groepen.

Vier bordjes met thema's

De voorbereidingsgroep koos vier adressen voor de aanbevelingen: politici; bedrijven en banken; sociale groeperingen zoals vakbonden, actiegroepen en media; en de kerken zelf. Met die adressen in gedachten werd in de groepen gewerkt. In iedere groep werd de stem uit Zuid-Afrika gehoord en was de voorbereiding gestoeld op materiaal uit dat land zelf. Een handjevol andere buitenlanders gaven verslag van wat in hun land gebeurde aan de strijd tegen de Apartheid. Met name de Verenigde Staten waren daarbij voor ons van belang: daar is immers in de laatste tijd een opvallend nieuw elan zichtbaar geworden, zowel in de kerken als in de politiek.

Uiteraard was de aanwezigheid van Zuidafrikanen van het allergrootste

belang. Veel waren er niet: Pretoria heeft een verheugende angst voor directe contacten tussen hun eigen verzetsmensen en buitenlandse vrienden. Men heeft zo zijn ervaringen opgedaan met wat er gebeurt als mensen zelf kunnen vertellen hoe de vlag erbij hangt. En dus worden aan de binnenlandse onderdrukking reisverboden en censuur van de media toegevoegd om in het buitenland toch maar vooral en met de minst mogelijke ruis de eigen propaganda door te geven: voor de ook maar enigszins ingewerkte waarnemer het beste bewijs dat er iets grondig mis is met waarheidsliefde en vrijheid van meningsuiting: "Je moet er niet uit mogen om te weten hoe het is!"

Verhalen

De Zuidafrikanen die er waren behoorden tot het vredelievende verzet: van hen geen oorlogszuchtige taal en geen propagandaverhaal. Eerder de monotone verslaglegging van onrecht en onderdrukking en de onontkoombaarheid van ongewenst geweld. Na jaren vragen om onderhandeling en jaren eisen van recht lijkt het onvermijdelijk dat wie de conferentietafel afwezen moeten rekenen op de confrontatie van de straat. Maar ook, de verhalen van superieure humaniteit. Zoals dat van een moeder wier baby is vermoord door de politie en die bij de begrafenis een troostende arm slaat om een Duits meisje, dat als in een flits haar medeplichtigheid aan het onrecht ziet en daaronder dreigt te bezwijken.

Verhalen zijn onweerstaanbaar. Ze ontmaskeren genadeloos de propaganda, stellen impliciet ineffectieve politiek aan de kaak en ze brengen mensen op de been in de strijd tegen voortdurend onrecht.

Het is het geheim van de oecumeni-

sche beweging, dat daar iets gebeurt dat zo vanzelfsprekend is als het leven zelf: namelijk dat slachtoffers hun eigen verhalen mogen vertellen aan mensen die mee-verantwoordelijk zijn voor hun ellende en hen zo voor de keus stellen om van levensinstelling te veranderen. In dat opzicht was de reactie op Amersfoort niet anders dan op honderden andere consultaties in de oecumene. Aarzelende politici en vriendelijke conservatieve dominees reageerden met de meest afgesleten wapenen: politieke realiteitszin en de verwerping van een vermeende communistische infiltratie in de theologie (!).

Oude oecumenici herkennen in die onzinnelijke reacties het klassieke waarmerk van een geslaagde werkconsultatie. En herinneren zich dat bij volhardend doorvertellen van de verhalen hier en daar een bange politicus en een bang gemeentelid zich tenslotte geheel en al inzetten voor de slachtoffers van het onrecht: op de consultatie zaten er zo een paar...

Albert van den Heuvel

Dr. A.H. van den Heuvel is lid van de Sectie voor Internationale Zaken van de Raad van Kerken in Nederland en vice-voorzitter van de NOS.

Prof. W. Verdonk en dr. G.D. Cloete: spreker en gast in Amersfoort.

II HET KAIROS DOCUMENT

Uitdaging aan de kerk Een theologisch commentaar op de politieke crisis in Zuid-Afrika

Inhoudsopgave

Woord vooraf	9
1. HET UUR VAN DE WAARHEID	10
2. KRITIEK OP DE "STAATSTHEOLOGIE"	11
2.1 Romeinen 13: 1-7	
2.2 Wet en Orde	
2.3 De communistische dreiging	
2.4 De God van de Staat	
3. KRITIEK OP DE "KERK THEOLOGIE"	16
3.1 Verzoening	
3.2 Gerechtigheid	
3.3 Geweldloosheid	
3.4 Het fundamentele probleem	
4. OP WEG NAAR EEN PROFETISCHE THEOLOGIE	22
4.1 Maatschappij analyse	
4.2 Onderdrukking in de Bijbel	
4.3 Tirannie in de christelijke traditie	
4.4 Een boodschap van hoop	
5. TOT ACTIE UITGEDAAGD	27
5.1 God staat aan de kant van de verdrukten	
5.2 Deelname aan de strijd	
5.3 Het transformeren van kerkelijke activiteiten	
5.4 Speciale campagnes	
5.5 Burgerlijke ongehoorzaamheid	
5.6 Morele leiding	
CONCLUSIE	30

WOORD VOORAF

Het KAIROS Document is een christelijk, bijbels en theologisch commentaar op de huidige politieke crisis in Zuid-Afrika. Het is een poging van bezorgde christenen in Zuid-Afrika om na te denken over de situatie van dood in ons land. Het is een kritiek op de gangbare theologische modellen die het soort activiteiten bepalen waarin de kerk zich begeeft om te trachten de problemen van het land op te lossen. Het is een poging om vanuit deze verwarrende situatie een alternatief bijbels en theologisch model te ontwikkelen dat op zijn beurt tot activiteiten zal leiden die een werkelijke verandering zullen betekenen voor de toekomst van ons land.

Van bijzonder belang is de *wijze waarop* het theologische materiaal werd geproduceerd. In juni 1985, toen de crisis in het land in hevigheid toenam, toen meer en meer mensen gedood werden, verminkt en gevangen genomen, toen de ene zwarte woonwijk (*township*) na de andere in opstand

kwam tegen het apartheidsregime, toen de mensen weigerden onderdrukt te worden of samen te werken met de onderdrukkers, dagelijks met de dood voor ogen, en toen het apartheidsleger de zwarte woonwijken binnentrok om te heersen met de loop van het geweer, uitte een aantal theologen, verontrust over de situatie, de behoefte na te denken over deze situatie om vast te stellen welk antwoord van de kerk en van alle christenen het meest geëigend zou zijn.

Een eerste discussiegroep kwam begin juli bijeen midden in Soweto. Deelnemers spraken in alle openheid over de situatie en over de verschillende antwoorden van de kerk, kerkelijke leiders en christenen. Deze antwoorden werden kritisch beoordeeld en de theologie waaruit deze antwoorden voortvloeiden werd eveneens onderworpen aan een kritische analyse. Individuele leden van de groep werden aangewezen om materiaal te verzamelen over specifieke thema's die gedurende de discussie aan de orde waren gesteld en het materiaal voor te leggen op de volgende bijeenkomst van de groep.

Tijdens de tweede bijeenkomst werd het materiaal zelf aan kritiek onderworpen en aan verschillende mensen werd opgedragen meer onderzoek te doen naar specifieke probleemgebieden. De laatste bevindingen werden met de rest van het materiaal gebundeld en aangeboden op de derde bijeenkomst waar meer dan dertig mensen aanwezig waren, theologen, gewone christenen (leken-theologen) en enkele kerkelijke leiders.

Na een zeer uitvoerige discussie werden enkele aanpassingen en aanvullingen aangebracht, in het bijzonder met betrekking tot de paragraaf met de titel "Tot actie uitgedaagd". De groep benoemde vervolgens een commissie om het document aan een verder kritisch onderzoek te laten onderwerpen door verschillende andere christelijke groeperingen in het hele land. Aan iedereen werd gezegd: "dit document, gemaakt door gewone mensen, kan jouw document worden, zelfs door het af te kraken indien jouw houding de toets van bijbels geloof en christelijke ervaring in Zuid-Afrika kan doorstaan." Het "Werkcomité" zoals het werd genoemd, werd overgestroomd met commentaren, suggesties en enthousiaste waardering van verschillende groepen en enkelingen in het land. Toen het document op 13 september 1985 ter publikatie werd aangeboden stroomden nog steeds commentaren en aanbevelingen binnen. De eerste publikatie moet daarom worden opgevat als een begin, als een basis voor verdere discussie door alle christenen in het land. Er zullen nog meer uitgaven volgen.

1. HET UUR VAN DE WAARHEID

Het is zover. Het uur van de waarheid is aangebroken. Zuid-Afrika is in een crisis gedompeld die haar grondvesten doet schudden en alles wijst erop dat de crisis nog maar net begonnen is en dat zij in de komende maanden heviger en zelfs dreigender zal worden. Het is ook de KAIROS of het uur der waarheid, niet alleen voor de apartheid maar ook voor de kerk.

Als groep theologen hebben wij geprobeerd de theologische betekenis van dit ogenblik in onze geschiedenis te verstaan. Het is ernstig, héél ernstig. Voor zeer veel christenen in Zuid-Afrika is dit de KAIROS, het uur van de genade en van de kansen, de tijd van genade waarin God een uitdagende oproep tot beslissende actie doet. Het is een gevaarlijke tijd omdat, indien deze kans gemist wordt, en we haar voorbij laten gaan, het verlies voor de

kerk, voor het evangelie en voor alle mensen van Zuid-Afrika onmetelijk zal zijn. Jezus weende over Jeruzalem. Hij weende over de tragedie van de verwoesting van de stad en over het op handen zijnde bloedbad onder de bevolking "en alles omdat gij de tijd (KAIROS) niet hebt onderkend dat God naar u omzag" (Lucas 19:44).

Een crisis is een gericht dat in sommige mensen het beste en in andere het slechtste losmaakt. Een crisis is een uur van de waarheid waarin duidelijk wordt wat we werkelijk zijn. Er zal geen plaats zijn waar we ons kunnen verstoppen en geen mogelijkheid ons anders voor te doen dan we in feite zijn. In dit uur staat de kerk in Zuid-Afrika op het punt ontmaskerd te worden hoe zij werkelijk is en zij zal zich niet kunnen verschuilen.

Hoewel velen van ons het allang hebben geweten, laat de huidige crisis zien dat *de kerk verdeeld is*. Steeds meer mensen zeggen nu dat er in feite twee kerken in Zuid-Afrika zijn – een blanke kerk en een zwarte kerk. Zelfs binnen één en dezelfde denominatie bestaan er in feite twee kerken. In de strijd op leven en dood tussen de verschillende maatschappelijke krachten die nu in Zuid-Afrika een hoogtepunt heeft bereikt, zijn er christenen (althans mensen die beweren christenen te zijn) aan beide zijden van het conflict – en sommigen die de kat uit de boom kijken.

Is hiermee bewezen dat het christelijk geloof geen werkelijke betekenis of relevantie voor onze tijd heeft? Laat dit zien dat de bijbel voor elk doel kan worden gebruikt? Zulke problemen zouden al kritiek genoeg zijn voor de kerk in welke omstandigheid dan ook, maar wanneer we ook gaan inzien dat het conflict in Zuid-Afrika gaat tussen onderdrukker en verdrukte, wordt de crisis voor de kerk als instelling nog veel dringender. Zowel onderdrukker als onderdrukte beroepen zich erop trouw te zijn aan dezelfde kerk. Zij zijn beiden gedoopt met dezelfde doop en nemen samen deel aan het breken van hetzelfde brood, hetzelfde lichaam en bloed van Christus. Daar zitten we in dezelfde kerk terwijl buiten christen-agenten en soldaten christen-kinderen slaan en doden of christen-gevangenen dood martelen, terwijl nog weer andere christenen erbij staan en zwakjes voor vrede pleiten.

De kerk is verdeeld en de dag des oordeels is voor haar gekomen.

Het uur van de waarheid heeft ons gedwongen nauwgezet de verschillende theologieën in onze kerken te analyseren en duidelijker en krachtiger te spreken over de werkelijke betekenis van deze theologieën. Wij kunnen drie theologieën onderscheiden en wij hebben besloten ze "Staatstheologie", "Kerk Theologie" en "Profetische Theologie" te noemen. In onze diepgaande bekritisering van de eerste en tweede theologie willen we geen blad voor de mond nemen. Daar is de situatie te kritiek voor.

2. KRITIEK OP DE STAATSTHEOLOGIE

De Zuidafrikaanse apartheidsstaat heeft een eigen theologie en wij hebben besloten haar "Staatstheologie" te noemen. "Staatstheologie" is eenvoudigweg de theologische rechtvaardiging van de status quo met zijn racisme, kapitalisme en totalitarisme. De status quo zegent onrecht, verklaart de wil van de machtige heilig en verlaagt de arme tot passiviteit, gehoorzaamheid en apathie.

Hoe doet de "Staatstheologie" dit? Door misbruik te maken van theologi-

sche concepten en bijbelteksten voor haar eigen politieke doeleinden. In dit document willen we uw aandacht vragen voor vier kenmerkende voorbeelden hoe dat in Zuid-Afrika gebeurt. Allereerst het gebruik van Romeinen 13: 1-7 om een absoluut en "goddelijk" gezag aan de staat te geven. Als tweede voorbeeld het gebruik van "Wet en Orde" om te bepalen en te controleren wat mensen als rechtvaardig en onrechtvaardig mogen beschouwen. Als derde voorbeeld het gebruik van het woord "communist" om iedereen die de "Staatstheologie" verwerpt te brandmerken. En tenslotte vragen we aandacht voor het gebruik dat van de naam van God wordt gemaakt.

2.1 Romeinen 13:1-7

Het misbruik van deze beroemde tekst beperkt zich niet tot de huidige regering in Zuid-Afrika. In de geschiedenis van het christendom hebben totalitaire regimens geprobeerd een houding van blinde gehoorzaamheid en absolute onderworpenheid te legitimeren door deze tekst aan te halen. De bekende theoloog Oscar Cullman wees hier dertig jaar geleden op:

Zodra christenen, uit trouw aan het evangelie van Jezus, in verzet komen tegen een totalitaire eis van de staat, zijn de vertegenwoordigers van de staat of hun collaborerende theologische adviseurs gewoon zich te beroepen op deze uitspraak van Paulus, alsof christenen hier bevolen worden alle misdaden van een totalitaire staat te onderschrijven en er zo dus medeplichtig aan te zijn. (*The State in the New Testament*, SCM 1957, p. 56)

Maar wat is dan de betekenis van Rom. 13:1-7 en waarom is het gebruik dat ervan door de "Staatstheologie" wordt gemaakt niet te rechtvaardigen vanuit een bijbels gezichtspunt?

"Staatstheologie" gaat ervan uit dat Paulus ons in deze tekst de absolute en definitieve christelijke leer over de staat aanreikt, met andere woorden een absoluut en universeel beginsel dat geldig is voor *alle* tijden en in *alle* omstandigheden. Op de onjuistheid van deze vooronderstelling is door talloze bijbelgeleerden gewezen (zie b.v. E. Käsemann, *Commentary on Romans*, SCM, p. 354-7; O. Cullmann, *The State in the New Testament*, SCM, p. 55-7).

Wat hier over het hoofd gezien is, is één van de meest fundamentele beginselen van bijbel-interpretatie: iedere tekst moet worden geïnterpreteerd *in zijn context*. Een tekst losmaken van zijn context en hem in abstracto interpreteren is de betekenis van Gods Woord verdraaien. Bovendien bestaat de context hier niet slechts uit de hoofdstukken en verzen die voorafgaan aan en volgen op die bepaalde tekst; die context is zelfs niet beperkt tot de totale context van de Bijbel. De context omvat ook de *omstandigheden* waarin Paulus' uitspraak werd gedaan. Paulus schreef aan een bepaalde christen gemeente in Rome, een gemeente die haar eigen bijzondere problemen met betrekking tot de staat in die tijd en onder die omstandigheden had. Dat maakt deel uit van de context van onze tekst.

Veel auteurs hebben erop gewezen, dat in de rest van de bijbel God geen gehoorzaamheid vraagt aan onderdrukkende heersers. Daar zijn voorbeelden van te geven van Farao tot Pilatus en tot in de tijd van de apostelen. De joden en later de christenen geloofden niet dat hun keizerlijke opperheren,

de Egyptenaren, de Babyloniërs, de Grieken of de Romeinen een soort goddelijk recht hadden over hen te heersen en hen te onderdrukken. Deze rijken waren de beesten, beschreven in het boek Daniël en het boek Openbaring. God *stond hen toe*, een poosje te heersen maar hij *keurde niet goed* wat zij deden. Het was niet Gods wil. Zijn wil was de vrijheid en de bevrijding van Israel. Rom. 13:1-7 kan dit alles niet weerleggen.

Maar het meest onthullend van alles is de situatie van de Romeinse christenen aan wie Paulus schreef. Zij waren geen revolutionairen. Zij deden geen pogingen de staat omver te werpen. Zij riepen niet om een andere regering. Zij waren, wat genoemd wordt, "antinomisten" of "enthousiasten" en het was hun overtuiging dat christenen, en alleen christenen ontheven waren van de plicht enige staat, regering of politieke autoriteit te gehoorzamen, *omdat* Jezus alleen hun Heer en Koning was. Dit is natuurlijk ketters en Paulus is gedwongen deze christenen erop te wijzen dat er voor de tweede komst van Christus altijd een bepaald soort staat zal zijn, een bepaald soort wereldlijke regering en dat christenen niet gevrijwaard zijn van onderwerping aan een bepaald soort politiek gezag.

Paulus stelt niet zomaar de kwestie van een rechtvaardige of onrechtvaardige staat aan de orde of de noodzaak de ene regering door een andere te vervangen. Hij stelt gewoon vast dat er een bepaald soort wereldlijk gezag zal zijn en dat christenen als zodanig niet ontheven zijn van de plicht zich aan wereldlijke wetten en autoriteiten te onderwerpen. Hij zegt in het geheel niets over wat zij zouden moeten doen wanneer de staat onrechtvaardig en onderdrukkend wordt. Dat is iets heel anders.

Bijgevolg bewijzen zij die in de tekst van Rom. 13:1-7 antwoorden proberen te vinden op de zeer verschillende vragen en problemen van onze tijd Paulus een slechte dienst. Het gebruik dat de "Staatstheologie" van deze tekst maakt, zegt ons meer over de politieke keuzen van hen die deze theologie in elkaar zetten dan dat het iets zegt over de betekenis van Gods Woord in deze tekst. Zoals een bijbelgeleerde het stelt: "De allereerste zorg is de belangen van de staat te rechtvaardigen en de tekst wordt daarvoor uitgebuit zonder respect voor de context en de bedoeling van Paulus."

Als we in de bijbel op zoek gaan naar een leidraad voor een situatie waarin de staat die verondersteld wordt "Gods dienaar" (Rom. 13:4) te zijn, die roeping ontrouw wordt en in plaats daarvan Satan gaat dienen, dan kunnen we hoofdstuk 13 van het boek Openbaring bestuderen. Hier wordt de Romeinse Staat dienaar van de draak (de duivel) en neemt hij de gedaante aan van een verschrikkelijk beest. Zijn dagen zijn geteld omdat God zijn ontrouwe dienstknecht niet zal toestaan voor altijd te regeren.

2.2 Wet en Orde

De staat maakt gebruik van het begrip "wet en orde" om de status quo te handhaven die hij als "normaal" afschildert. Maar deze *wet* dat zijn de onrechtvaardige en discriminerende wetten van apartheid en deze *orde* is de georganiseerde en geïnstitutionaliseerde wanorde van onderdrukking. Ieder die deze wet en deze orde wil veranderen laat men voelen dat zij wetteloos en tegen de orde zijn. Met andere woorden, men laat ze voelen dat zij schuldig zijn aan zonde.

Inderdaad is het de plicht van de staat wet en orde te handhaven, maar de staat heeft geen goddelijke opdracht elk soort wet of orde te handhaven. Iets wordt niet moreel of rechtvaardig uitsluitend omdat de staat het tot wet heeft verklaard en de organisatie van een samenleving is niet een rechtvaardige en juiste orde alleen vanwege het feit dat zij door de staat is ingesteld. Wij kunnen niet elk soort wet of elk soort orde aanvaarden. De zorg van christenen is dat wij in ons land een rechtvaardige wet en een juiste orde moeten hebben.

In de huidige crisis, en vooral gedurende de noodtoestand, heeft de "Staats-theologie" geprobeerd de status quo van stelselmatige discriminatie, uitbuiting en onderdrukking te herstellen door een beroep te doen op de gewetens van zijn burgers in naam van wet en orde. De staat probeert hen die deze wet en deze orde verwerpen, te laten voelen dat zij goddeloos zijn. De staat eigent zich hier niet alleen wederrechtelijk het recht van de kerk toe oordelen te vellen over wat in onze situatie juist en rechtvaardig zou zijn; hij gaat zelfs verder dan dat en eist van ons, in de naam van wet en orde, een gehoorzaamheid die alleen aan God verschuldigd is. De Zuidafrikaanse staat erkent geen gezag buiten zichzelf en zal daarom niemand toestaan in twijfel te trekken wat hij besloten heeft te omschrijven als "wet en orde". Vandaag zijn er echter miljoenen christenen in Zuid-Afrika die met Petrus zeggen: "*We moeten God meer gehoorzamen dan de mensen*" (Handelingen 5: 29).

2.3 De communistische dreiging

Wij weten allen hoe de Zuidafrikaanse staat gebruik maakt van het etiket "communist". Alles wat de status quo bedreigt wordt als "communistisch" bestempeld. Ieder die zich tegen de staat verzet en vooral ieder die zijn theologie verwerpt wordt gewoon als "communist" afgedaan. Men houdt geen rekening met wat communisme werkelijk betekent. Men besteedt geen aandacht aan de vraag waarom sommige mensen inderdaad voor het communisme of voor bepaalde vormen van socialisme hebben gekozen. Zelfs mensen die het kapitalisme niet hebben verworpen, worden "communist" genoemd wanneer zij de "Staatstheologie" verwerpen. De staat gebruikt het etiket "communist" op een onkritische en ondoordachte manier als zijn symbool voor het kwaad.

Evenals elke andere theologie heeft de "Staatstheologie" haar eigen concrete symbool voor het kwaad nodig. Het moet kunnen symboliseren wat zij als goddeloos beschouwt en welke ideeën als atheïstisch beschouwd moeten worden. De "Staatstheologie" moet haar eigen versie van de hel hebben. En zo heeft zij de mythe van het communisme uitgevonden, of liever, overgenomen. Alle kwaad is communistisch en alle communistische of socialistische ideeën zijn atheïstisch en goddeloos. Het dreigen met helle vuur en eeuwige verdoemenis wordt vervangen door het dreigen met en het waarschuwen voor de verschrikkingen van een tiranniek totalitair, atheïstisch en terroristisch communistisch regime - een soort hel op aarde. Dit is een zeer gemakkelijke manier om mensen zó bang te maken dat zij ieder soort overheersing en uitbuiting door een kapitalistische minderheid accepteren.

De Zuidafrikaanse staat heeft zijn eigen ketterse theologie en volgens die theologie zijn miljoenen christenen in Zuid-Afrika (om maar te zwijgen over de rest van de wereld) te beschouwen als "atheïsten". Het is veelbetekenend dat in vroeger tijden christenen, toen zij de goden van het Romeinse keizerrijk afwezen, als "atheïsten" gebrandmerkt werden - door de staat.

2.4 De God van de Staat

Bij het onderdrukken van de bevolking maakt de staat keer op keer gebruik van de naam van God. Legerpredikanten en aalmoezeniers gebruiken die naam om de Zuidafrikaanse Defensie Strijdkracht aan te moedigen, geestelijken bij de politie gebruiken hem om agenten sterkte te wensen en ministers gebruiken hem in hun propagandatoespraken. Maar wellicht is het meest onthullend van dit alles het godslasterlijk gebruik van Gods heilige naam in de preambule van de nieuwe apartheids-grondwet.

In nederige onderworpenheid aan de Almachtige God, die de bestemmingen van naties en de geschiedenis van volkeren bestiert; die onze voorvaders vergaderde uit vele landen en dit land als het hunne gaf; die hen geleid heeft van geslacht tot geslacht; die hen wonderbaarlijk verlost heeft van de gevaren die hen omringden.

Deze god is een afgod. Hij is even boosaardig, duister en kwaad als elk van de afgoden waarmee de profeten van Israel hadden te strijden. Hier hebben we een god die historisch aan de kant van de blanke kolonisten staat, die zwarte mensen van hun land berooft en die het grootste deel van het land aan dit "uitverkoren volk" geeft.

Het is de god van superieure wapens die hen overwon die slechts met speren gewapend waren. Het is de god van de *casspirs*, *hippo's* (gewapende vrachtwagens en pantserwagens - vert.), de god van traangas, rubber kogels, zwepen, gevangenisellen en doodstraffen. Hier is een god die de hoogmoedige verhoogt en de arme vernedert - precies de tegenpool van de God van de Bijbel die "de hoogmoedigen verstroot, de machtigen van hun troon stoot en de eenvoudigen verhoogt" (Lucas 1: 51-52). Vanuit een theologisch gezichtspunt is de tegenpool van de God van de bijbel, de duivel, Satan. De god van de Zuidafrikaanse staat is niet slechts een afgod of een valse god, hij is de duivel als Almachtige God vermomd - de antichrist.

Het onderdrukkende Zuidafrikaanse regiem zal altijd bijzonder weezinwendig zijn voor christenen, juist omdat het van het christendom gebruik maakt om zijn verderfelijke manieren te rechtvaardigen. Als christenen kunnen we dit godslasterlijk gebruik van Gods naam en Gods Woord gewoon niet dulden. "Staatstheologie" is niet alleen kettters, zij is godslasterlijk. Christenen die trouw proberen te blijven aan de God van de bijbel zien met zelfs nog meer ontzetting dat er kerken zijn, zoals de blanke Nederduits Gereformeerde Kerken en andere groepen christenen die deze ketterse theologie zowaar onderschrijven. "Staatstheologie" heeft haar eigen profeten nodig en zij slaagt erin hen te vinden in de gelederen van hen die beweren dienaren van Gods Woord in sommige van onze kerken te zijn. Voor een christen is het in het bijzonder tragisch het aantal mensen te zien dat voor de gek gehouden en in verwarring gebracht wordt door deze valse profeten en hun ketterse theologie.

3. KRITIEK OP DE "KERK THEOLOGIE"

Wij hebben de verklaringen geanalyseerd die van tijd tot tijd worden afgelegd door de zogenaamde "Engelstalige kerken". Wij hebben gekeken naar wat kerkelijke leiders zoal zeggen in hun voordrachten en persverklaringen over het apartheidsregime en de huidige crisis. Wat we door al deze uitspraken heen zagen lopen is een reeks van onderling verbonden theologische vooronderstellingen. Wij hebben besloten die "Kerk Theologie" te noemen. Wij zijn ons goed bewust van het feit dat deze theologie *niet* het geloof van de meerderheid van de christenen in Zuid-Afrika uitdrukt, hoewel die het grootste deel van de meeste van onze kerken vormen. Toch worden de opinies van kerkelijke leiders, in de media en in onze samenleving in het algemeen, gezien als de officiële opinie van de kerken. Daarom kozen we ervoor deze opinies "Kerk Theologie" te noemen. De crisis waarin wij ons nu bevinden dwingt ons om deze theologie in twijfel te trekken en vooral haar vooronderstellingen, haar implicaties en haar toepasbaarheid.

"Kerk Theologie" is op een begrensde, behoedzame en voorzichtige manier kritisch jegens apartheid. Maar haar kritiek is oppervlakkig en contraproductief, omdat het geen gedegen analyse van de tekenen van onze tijd geeft, maar steunt op een paar stereotype ideeën die aan de christelijke traditie worden ontleend en die kritiekloos en steeds opnieuw op onze situatie worden toegepast. De stereotype ideeën van bijna al deze kerkelijke leiders, welke wij hier willen onderzoeken zijn: verzoening (of vrede), gerechtigheid en geweldloosheid.

3.1 Verzoening

"Kerk Theologie" beschouwt "verzoening" als de sleutel voor conflictoplossing. Zij spreekt van de noodzaak tot verzoening tussen blank en zwart of tussen alle Zuidafrikanen. "Kerk Theologie" omschrijft de juiste christelijke houding vaak als volgt: "Wij moeten eerlijk zijn. Wij moeten naar beide kanten van het verhaal luisteren. Als die twee partijen nu maar met elkaar zouden spreken en onderhandelen, dan zouden zij hun verschillen en meningsverschillen wel uitzoeken en dan is het conflict opgelost". Op het eerste gezicht klinkt dit bijzonder christelijk. Maar is het dat ook?

Het bedrieglijke in deze redenering is dat "verzoening" hier tot een absoluut beginsel is verheven dat op alle gevallen van conflict of meningsverschil dient te worden toegepast. Maar niet alle conflicten zijn hetzelfde. Wij kunnen ons een persoonlijke ruzie tussen twee mensen of twee groepen voorstellen, die op misverstanden berust. In zulke gevallen kan het nuttig zijn om te praten en te onderhandelen en zo de misverstanden uit te zoeken en de twee partijen te verzoenen. Maar er zijn ook conflicten, waarin de ene partij gelijk heeft en de andere fout is. Er zijn conflicten waarin de ene partij een zwaar bewapende en gewelddadige onderdrukker is en de andere partij weerloos en onderdrukt. Er zijn conflicten, die alleen maar beschreven kunnen worden als de strijd tussen gerechtigheid en ongerechtigheid, goed en kwaad, God en de duivel. Om dan van verzoening te spreken is niet alleen een verkeerde toepassing van het christelijke idee van verzoening, maar een volslagen verraad aan alles wat het christelijk geloof ooit heeft betekend. Nergens in de bijbel of in de christelijke traditie is ooit gesuggereerd dat we zouden moeten proberen om goed en kwaad te verzoenen, of God en de

duivel. Wij worden verondersteld om het kwade, ongerechtigheid, verdrukking en zonde uit te bannen, en niet om ermee te leren leven. Wij worden verondersteld om de duivel te weerstaan, hem het hoofd te bieden en te verwerpen, niet om hem bij ons aan tafel te noden.

In onze situatie in Zuid-Afrika nu zou het volstrekt onchristelijk zijn om te pleiten voor verzoening en vrede voordat het huidige onrecht is verwijderd. Elk pleidooi van dien aard speelt de onderdrukker in de kaart door de onderdrukten onder ons over te halen deze onderdrukking te aanvaarden en zich te laten verzoenen met de onverdragelijke misdaden die tegen ons worden begaan. Dat is geen christelijke verzoening maar zonde. Het vraagt ons medeplichtig te worden aan onze eigen onderdrukking en dienaren van de duivel te worden. In Zuid-Afrika is geen verzoening mogelijk *zonder gerechtigheid*.

Wat dit in de praktijk betekent is dat er geen verzoening, geen vergeving en geen onderhandelingen mogelijk zijn *zonder berouw*. De bijbelse leer van verzoening en vergeving maakt het volstrekt duidelijk dat niemand vergeven kan worden *dóór* en verzoend worden *mét* God, tenzij hij of zij berouw heeft van zijn of haar zonden. En ook van ons wordt niet verwacht de zondaar die geen berouw heeft te vergeven. Wanneer hij of zij berouw toont dan dienen wij bereid te zijn om zeventig maal zeven maal te vergeven, maar tot dat moment worden wij geacht de noodzaak van berouw te prediken tegen iedereen die tegen ons of tegen wie dan ook heeft gezondigd. Verzoening, vergeving en onderhandelingen worden tot onze christelijke opdracht in Zuid-Afrika alleen dan, wanneer het apartheidsregime oprechte tekenen van berouw vertoont. De recente toespraak van P.W. Botha in Durban, de voortdurende militaire onderdrukking van de bevolking van de zwarte woonwijken en de gevangenneming van al zijn tegenstanders is een duidelijk bewijs van het volstrekte gebrek aan berouw bij het huidige regime.

Er is niets wat wij liever willen dan ware verzoening en werkelijke vrede - de vrede die God wil en niet de vrede die de wereld wil (Joh. 14: 27). De vrede die God wil is gebaseerd op waarheid, berouw, gerechtigheid en liefde. De vrede die de wereld ons biedt is een eenheid, die de waarheid compromitteert, ongerechtigheid en onderdrukking toedekt en die volstrekt door egoïsme wordt ingegeven. In dit stadium moeten wij, net als Jezus, de valse vrede aan de kaak stellen, onze onderdrukkers weerstaan en verdeeldheid zaaien. Als christenen moeten wij met Jezus zeggen: "Meent gij dat Ik gekomen ben om vrede op aarde te brengen. Neen, zeg Ik u, veeleer verdeeldheid" (Lucas 12: 51). Zonder gerechtigheid en berouw kan er geen echte vrede zijn.

Het zou geheel verkeerd zijn om te proberen "vrede" en "eenheid" tot elke prijs te bewaren, zelfs ten koste van waarheid en gerechtigheid en, nog erger, ten koste van duizenden jonge levens. Als discipelen van Jezus moeten wij veeleer tot elke prijs waarheid en gerechtigheid en leven bevorderen, zelfs als dat onderweg conflicten, onenigheid en verdeeldheid kost. Om werkelijk bijbels te handelen moeten onze kerkelijke leiders een theologie aanvaarden die miljoenen christenen al eerder hebben aanvaard - een bijbelse theologie van directe confrontatie met de machten van het kwaad, en geen theologie van verzoening met de zonde en de duivel.

3.2 Gerechtigheid

Het zou geheel verkeerd zijn de indruk te wekken dat de "Kerk Theologie" in Zuid-Afrika niet bezorgd is over de noodzaak van gerechtigheid. Er zijn een aantal bijzonder harde en bijzonder eerlijke eisen met betrekking tot de noodzaak van gerechtigheid gesteld. Maar de vraag die wij hier moeten stellen – en het is een buitengewoon ernstige theologische vraag – luidt: Wat voor een soort gerechtigheid? Een onderzoek naar kerkelijke uitspraken en verklaringen wekt duidelijk de indruk dat de gerechtigheid die wordt geëist *de gerechtigheid van hervormingen* is, dat wil zeggen een gerechtigheid die wordt bepaald door de onderdrukker, door de blanke minderheid en dat zij aan het volk wordt gegeven als een soort concessie. Het blijkt niet de veel radicalere gerechtigheid te zijn, die van onderen opkomt en bepaald wordt door het volk van Zuid-Afrika.

Een van de voornaamste redenen voor deze conclusie is het simpele feit dat vrijwel alle kerkelijke verklaringen en appèls tot de regering of tot de blanke gemeenschap worden gericht. De veronderstelling daarbij schijnt te zijn dat veranderingen van de blanken moeten komen of tenminste van mensen die tot de bovenlaag behoren. Het algemene idee blijkt te zijn dat men eenvoudigweg een appèl doet op het geweten en de goede wil van diegenen die verantwoordelijk zijn voor het onrecht in ons land en dat, als zij maar eenmaal berouw hebben van hun zonden en enig overleg met anderen hebben gevoerd, zij de nodige hervormingen in het systeem zullen doorvoeren. Welke andere redenen zouden kerkelijke leiders kunnen hebben om met P.W. Botha besprekingen te voeren als dit niet hun visie zou zijn op een rechtvaardige en vreedzame oplossing van onze problemen?

Centraal in deze benadering is het vertrouwen op "persoonlijke bekeringen" als een antwoord op "moraliserende eisen" om de structuren van een samenleving te veranderen. Maar dat heeft niet gewerkt en het zal ook nooit werken. De huidige crisis met al zijn wreedheid, beestachtigheid en ongevoeligheid bewijst eens te meer de onwerkzaamheid van jarenlang christelijk gemoraliseer over de noodzaak van de liefde. Het probleem dat wij hier in Zuid-Afrika hebben is niet alleen maar een probleem van persoonlijke schuld, het is een probleem van structureel onrecht. Mensen lijden, mensen worden iedere dag verminkt, gedood en gemarteld. Wij kunnen niet alleen maar achterover gaan zitten, wachten tot de onderdrukker het licht heeft gezien en de onderdrukten hun hand kunnen ophouden en bedelen om de kruimels van een paar kleine hervormingen. Dat zou op zichzelf vernederend en onderdrukkend zijn.

Natuurlijk, er zijn hervormingen geweest en er zullen ongetwijfeld in de nabije toekomst nog meer hervormingen komen. En het kan best zijn dat het appèl van de kerk op het geweten van de blanken enigszins heeft bijgedragen tot de invoering van enkele van deze hervormingen. Maar kunnen zulke hervormingen ooit beschouwd worden als echte verandering, als de invoering van een ware en duurzame gerechtigheid? Hervormingen die van boven af komen zijn nooit voldoende. Zij bereiken zelden meer dan dat de onderdrukking effectiever en tegelijkertijd meer aanvaardbaar wordt. Als de onderdrukker ooit hervormingen zal invoeren die tot werkelijke verandering leiden, zal dat alleen gebeuren door de sterke druk van degenen die onderdrukt worden.

Werkelijke gerechtigheid, God's gerechtigheid, vereist een radicale verandering van de structuren. Dat kan alleen van onderop komen, van de onderdrukten zelf. God zal verandering brengen door middel van de onderdrukten zoals hij dat destijds deed door de onderdrukte Hebreeuwse slaven in Egypte. God brengt Zijn gerechtigheid niet via hervormingen die door de farao's van deze wereld worden ingevoerd.

Waarom spreekt "Kerk Theologie" de bovenlaag meer aan dan de mensen die lijden? Waarom eist deze theologie niet dat de verdrukten voor hun rechten staan en de strijd aanbinden tegen hun onderdrukkers? Waarom zegt zij hen niet dat het hun plicht is om aan gerechtigheid te werken en onrechtvaardige structuren te veranderen? Misschien is het antwoord op die vragen dat appels van de "top" in de kerken al snel een appel neigen te worden aan de "top" van de samenleving. Natuurlijk moet er een appel op het geweten van hen die het systeem van onrecht overeind houden gedaan worden. Maar echte verandering en werkelijke gerechtigheid kunnen alleen van onderop komen, van het volk – waarvan de meesten christen zijn.

3.3 Geweldloosheid

De houding van de "Kerk Theologie" met betrekking tot geweldloosheid, verwoord als algemene veroordeling van alles dat geweld wordt *genoemd*, is niet in staat geweest om het geweld van onze situatie te verminderen. Het is, zonder dat te bedoelen, eerder een belangrijke factor geweest in de recente escalatie van het geweld van de staat. Hier opnieuw is geweldloosheid gemaakt tot een absoluut beginsel dat slaat op alles wat wie dan ook maar geweld wenst te *noemen* zonder onderscheid van wie het gebruikt, aan welke kant hij staat of welk doel hem voor ogen staat. In onze situatie is dit zonder meer contra-productief.

Het probleem voor de kerk is dat het woord geweld hier gebruikt wordt in de propaganda van de staat. De staat en de media hebben ervoor gekozen om geweld te noemen wat sommige mensen doen in de zwarte woonwijken wanneer zij strijden voor hun bevrijding, zoals het gooien van stenen, het in brand steken van auto's en gebouwen, soms zelfs het doden van collaborateurs. Maar het structurele, geïnstitutionaliseerde en gewetenloze geweld van de staat en in het bijzonder het onderdrukkende en openlijke geweld van de politie en het leger wordt uitgesloten. Dat heet geen geweld. En zelfs als het als "buitensporig" wordt aangeduid dan heet het "wangedrag" of zelfs "wreedheden", maar nooit geweld. Geweld in de zwarte woonwijken gaat dan betekenen dat wat jongeren doen en niet wat de politie doet of wat apartheid in het algemeen de mensen aandoet. Wie in zulke omstandigheden oproept tot geweldloosheid maakt de indruk wèl het verzet van de mensen te bekritisieren, maar het geweld van de politie en de staat te rechtvaardigen of althans over het hoofd te zien. Zo wordt het begrepen, niet alleen door de staat en wie hem steunen maar ook door de mensen die voor hun vrijheid strijden. Geweld is, in zulke omstandigheden in het bijzonder, een beladen woord.

Het is waar dat de verklaringen en de uitspraken van de kerk ook het geweld van de politie veroordelen. Zij zeggen immers *alle geweld* te veroordelen. Maar is het terecht, in deze omstandigheden in het bijzonder, om hetzelfde woord – geweld – te gebruiken in één algemene veroordeling van zowel de

meedogenloze en onderdrukkende activiteiten van de staat als van wanhopige pogingen van het volk om zichzelf te verdedigen? Verwarren zulke abstracties en generalisaties de zaak niet? Hoe kunnen daden van onderdrukking, onrecht en overheersing op één noemer gebracht worden met daden van verzet en verdediging? Is het gerechtvaardigd om zowel de fysieke kracht die de verkrachter gebruikt als de fysieke kracht die de vrouw gebruikt om zich tegen de verkrachter te verzetten, geweld te noemen?

Bovendien is er niets in de bijbel of in onze christelijke traditie dat zulke generalisaties zou toestaan. In de bijbel wordt overal het woord geweld gebruikt om te beschrijven wat door de goddeloze onderdrukker wordt gedaan (bijv. Ps 72: 12-14; Jes. 59: 18; Jer. 22: 13-17; Amos 3: 9-10; 6: 3; Micha 2: 2; 3: 1-3; 6: 12). Nooit wordt het gebruik om de acties te beschrijven van Israël's leger in hun pogingen om zichzelf te bevrijden of om aanvallen te weerstaan. Als Jezus zegt dat wij iemand de andere wang moeten toekeren, zegt hij ons dat wij moeten afzien van wraak; hij zegt niet dat wij onszelf of anderen nooit mogen verdedigen. Er is een lange en consistente christelijke traditie van het gebruik van fysieke kracht om ons te verdedigen tegen aanvallers en tirannen. Er zijn, met andere woorden omstandigheden waarin fysieke kracht mag worden gebruikt. Daarbij gaat het om begrensde omstandigheden, alleen als laatste redmiddel en alleen als het minste van twee kwaden, of zoals Bonhoeffer heeft gezegd: "de minste van twee schulden." Maar het is eenvoudig niet waar om te zeggen dat ieder mogelijk gebruik van fysieke kracht geweld is en dat het nooit, onder geen enkele omstandigheid gebruikt mag worden.

Dat betekent niet dat iedere krachtsuitoefening door mensen die worden onderdrukt ieder moment is toegestaan, louter en alleen omdat zij strijden voor hun bevrijding. Er zijn ook mensen verminkt en gedood zonder dat ook maar een christen dat zou willen goedkeuren. In zulke gevallen echter is onze afkeuring gebaseerd op de zorg voor werkelijke bevrijding en op de overtuiging dat zulke daden onnodig zijn, contra-productief en niet te rechtvaardigen. En niet omdat zij vallen onder een algemene veroordeling van ieder gebruik van fysieke kracht, geldig onder alle omstandigheden.

Wat tenslotte de beleden geweldloosheid van de "Kerk Theologie" zeer verdacht maakt in de ogen van vele mensen, ook in de onze, is de zwijgende steun die vele kerkelijke leiders geven aan de groeiende *militarisatie* van de Zuidafrikaanse staat. Hoe kan men alle geweld veroordelen en toch legerpredikanten en aalmoezeniers benoemen bij een buitengewoon gewelddadig en onderdrukkend leger? Kan dat, omdat de activiteiten van het leger en de politie als verdediging worden beschouwd? Maar dan rijst de ernstige vraag aan wiens kant de kerkelijke leiders dan wel staan. Waarom worden dan de acties van de jonge zwarten in de *townships* niet als verdediging beschouwd?

In de praktijk schijnt wat men "geweld" noemt en wat men "verdediging" noemt te worden bepaald door de kant die men gekozen heeft. Om alle fysieke krachtsuitoefening "geweld" te noemen is een poging om neutraal te zijn en om te weigeren om tot een uitspraak te komen wie gelijk heeft en wie fout is. De poging om neutraal te blijven in dit soort conflict is nutteloos.

Neutraliteit maakt het mogelijk de status quo van de verdrukking (en dus: geweld) voort te laten duren. Het is een manier om zwijgend de onderdrukker te steunen.

3.4 Het fundamentele probleem

Het is uiteraard niet voldoende om de "Kerk Theologie" te bekritisieren, wij moeten haar ook doorlichten. Wat zit er achter de fouten, de misverstanden en de onvolmaaktheden van deze theologie?

In de eerste plaats kunnen wij wijzen op de gebrekkigheid van haar maatschappij-analyse. Wij kunnen zien hoe "Kerk Theologie" ertoe neigt om absolute principes als verzoening, onderhandelingen, geweldloosheid en vredige oplossingen te gebruiken en die zonder onderscheid en onkritisch toe te passen op alle situaties. Er wordt slechts een geringe poging gedaan om te analyseren wat werkelijk in onze samenleving gebeurt en waarom het zo gebeurt. Nu is het niet mogelijk om geldige morele oordelen te vellen over een samenleving zonder die samenleving eerst goed te begrijpen. De analyse van apartheid die aan de "Kerk Theologie" ten grondslag ligt, is zonder meer onvoldoende. De huidige crisis heeft het zonneklaar gemaakt dat de pogingen van kerkelijke leiders om effectieve en praktische mogelijkheden tot verandering in onze samenleving te bevorderen hebben gefaald. Dit falen is in niet geringe mate te wijten aan het feit dat "Kerk Theologie" geen maatschappij-analyse heeft ontwikkeld, die haar in staat stelt om de werking van onrecht en onderdrukking te begrijpen.

Nauw hiermee verbonden is het ontbreken in de "Kerk Theologie" van een voldoende begrip hoe *politiek en politieke strategieën* werken. Het veranderen van de structuren van een samenleving is tenslotte een politieke zaak. Het vraagt om een politieke strategie, die stoelt op een duidelijke sociale of politieke analyse. De kerk moet zich bezig houden met deze strategieën en de analyse waarop zij zijn gebaseerd. In die politieke situatie dient de kerk het evangelie te brengen. Niet als een alternatieve oplossing voor onze problemen, alsof het evangelie ons een niet-politieke oplossing voor politieke problemen aanreikt. Er bestaat een christelijke manier om politieke oplossingen te *benaderen*; er bestaat ook zoiets als een christelijke geest, motivatie en houding. Maar er is geen weg die langs de politiek en politieke strategieën heenleidt.

Toch hebben wij daarmee het fundamentele probleem nog niet aangeduid. Waarom heeft de "Kerk Theologie" geen maatschappij-analyse ontwikkeld? Waarom heeft zij geen adequaat inzicht in de noodzaak van politieke strategieën? En waarom maakt zij een deugd van neutraliteit en afzijdigheid? Het antwoord moet gezocht worden in het *geloofstype en het type van spiritualiteit* die het kerkelijk leven eeuwenlang hebben beheerst. We weten allemaal dat spiritualiteit ertoe neigde een onwereldse zaak te zijn, die buitengewoon weinig, zoniet helemaal niets, te maken heeft met de zaken van deze wereld. Maatschappelijke en politieke onderwerpen werden als wereldse zaken gezien, die niets te maken hebben met de geestelijke zorgen van de kerk. Bovendien werd spiritualiteit verstaan als iets dat puur privé en individualistisch is. Naar men dacht lagen openbare aangelegenheden en maatschappelijke problemen buiten de sfeer van de spiritualiteit. En tenslotte

neigt de spiritualiteit die wij hebben geërfd ertoe erop te vertrouwen dat God op zijn tijd ingrijpt om weer recht te zetten wat verkeerd is gegaan in onze wereld. Dat laat maar weinig anders over aan de mensen dan te bidden voor Gods tussenkomst.

Dit soort spiritualiteit nu brengt zoveel christenen en kerkelijke leiders, wanneer zij geconfronteerd worden met de huidige crisis in Zuid-Afrika, in een staat van halve verlamming.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat dit geloofstype en dit soort spiritualiteit geen bijbelse fundering heeft. De bijbel scheidt de mens niet van de wereld waarin zij of hij leeft; hij scheidt het individu niet van het maatschappelijke, noch privé-leven van ons publieke leven. God verlost de hele mens als een deel van zijn hele schepping (Rom. 8: 18-24). Een werkelijk bijbelse spiritualiteit dringt door in ieder aspect van het menselijk bestaan en sluit niets uit van God's verlossende wil. Het bijbelse geloof is op een profetische wijze relevant voor alles dat in de wereld gebeurt.

4. OP WEG NAAR EEN PROFETISCHE THEOLOGIE

De KAIROS waarin wij ons bevinden vraagt om een bijbels, spiritueel, pastoraal en bovenal profetisch antwoord van christenen. In deze omstandigheden kan niet volstaan worden met het herhalen van algemene christelijke beginselen. Wij hebben behoefte aan een moedig en scherp antwoord dat profetisch is doordat het slaat op de bijzondere omstandigheden van deze crisis. Een antwoord dat niet de indruk wekt de kat uit de boom te kijken, maar dat duidelijk en ondubbelzinnig een standpunt inneemt.

4.1 Maatschappij-analyse

De eerste taak van een profetische theologie voor onze tijd is een poging tot maatschappij-analyse of, wat Jezus zou noemen, het verstaan van de tekenen der tijden (Mat. 16: 3) of het onderkennen van deze KAIROS (Lucas 12: 56). In dit document kan dat niet gedetailleerd worden gedaan, maar wij moeten op zijn minst een begin maken met de grote lijnen van een analyse van het conflict waarin wij ons bevinden.

Het zou volkomen onjuist zijn het huidige conflict simpelweg als een oorlog tussen rassen te beschouwen. Het raciale element is wel aanwezig, maar wij hebben niet te maken met twee aan elkaar gelijke rassen of volken die ieder zelfzuchtig hun eigen belangen verdedigen. Wij hebben hier met een situatie van onderdrukking te maken. Het conflict speelt zich af tussen een onderdrukker en de onderdrukten, tussen twee niet te verzoenen *zaken* of *belangen* waarvan de ene rechtvaardig en de andere onrechtvaardig is.

Aan de ene kant zijn er de belangen van diegenen die van de status quo profiteren en vastbesloten zijn om deze koste wat het kost in stand te houden, zelfs ten koste van miljoenen mensenlevens. Het is in hun belang dat een aantal hervormingen worden doorgevoerd die ervoor moeten zorgen dat het systeem niet radicaal veranderd wordt en dat zij er van kunnen blijven profiteren zoals zij dat gewend waren. Zij profiteren van het systeem omdat het hen bevoordeelt en hen in staat stelt grote rijkdom te vergaren en om een uitzonderlijk hoge levensstandaard te handhaven. En zij willen er zeker van zijn dat dit zo blijft, ook wanneer enkele aanpassingen nodig zijn.

Aan de andere kant zijn er diegenen die op geen enkele manier van het systeem zoals het nu is profiteren. Zij worden louter behandeld als eenheden van arbeidskrachten, krijgen een hongerloon uitbetaald, worden door de trekarbeid van hun gezinnen gescheiden, als vee heen en weer gesleept en afgedankt in thuislanden waar zij verhongeren - alles ten voordele van een bevoorrechte minderheid. Zij hebben geen zeggerischaap in het systeem en moeten ook nog dankbaar zijn voor datgene wat hen als een gunst, als kruimels van de tafel, wordt aangeboden. Het is niet in hun belang om dit systeem te laten bestaan, zelfs niet in een of andere "verbeterde" of "herziene" vorm. Zij zijn niet langer bereid om uitgeperst, onderdrukt en uitgebuit te worden. Zij zijn vastbesloten om het systeem radicaal te veranderen zodat het niet langer de bevoorrechte minderheid bevoordeelt. Zij zijn bereid om dit te doen, zelfs wanneer het hun leven kost. Wat zij willen is gerechtigheid voor allen.

Dit is onze situatie: burgeroorlog, revolutie. De ene partij heeft zich verbonden tot handhaving van het systeem tot elke prijs en de andere partij heeft zich verbonden om het tot elke prijs te veranderen. Wij hebben hier met twee strijdige ontwerpen te maken waartussen geen compromis mogelijk is. Óf wij hebben volledige en gelijke rechten voor allen, óf niet.

De bijbel heeft heel wat te zeggen over een dergelijk conflict, door een wereld die verdeeld is in onderdrukkers en onderdrukten.

4.2 Onderdrukking in de bijbel

Zoekend in de bijbel naar een boodschap over onderdrukking ontdekken wij, evenals anderen over de gehele wereld, dat onderdrukking als een centraal thema door het Oude en het Nieuwe Testament heen loopt. De bijbelgeleerden die de moeite genomen hebben om het thema onderdrukking in de bijbel te bestuderen, hebben ontdekt dat er in het Hebreeuws niet minder dan twintig basiswoorden bestaan die onderdrukking beschrijven. Zoals een auteur zegt: onderdrukking is "een fundamentele structurele categorie in de bijbelse theologie" (T.D. Hanks, *God so loved the Third World*, Orbis, pag. 4).

Bovendien is de beschrijving van onderdrukking in de bijbel concreet en levendig. De bijbel beschrijft onderdrukking als de ervaring van uitgeperst, vernederd, uitgebuit, verarmd, bedrogen, misleid en tot slaaf gemaakt te worden. En de onderdrukkers worden beschreven als wreed, meedogenloos, arrogant, hebzuchtig, gewelddadig en tiranniek en als de vijand. Zulke beschrijvingen konden alleen op authentieke wijze worden gedaan door mensen die in een lange en pijnlijke ervaring geleerd hebben wat het betekent om onderdrukt te worden. En inderdaad is bijna negentig procent van de geschiedenis van de Joden en later die van de christenen die in de bijbel verhaald wordt, een geschiedenis van onderdrukking vanuit het binnenland of het buitenland. Israel als volk is ontstaan vanuit de pijnlijke ervaring van onderdrukking als slaven in Egypte. Maar wat alle verschil van de wereld uitmaakte voor deze groep verdrukten is de openbaring van Jahweh. God openbaarde zich als Jahweh, als degene die mede-lijden heeft met hen die lijden en die hen bevrijdt van hun onderdrukkers:

Ik heb terdege gezien de ellende van mijn volk, dat in Egypte is, en hun gejammer over

hun drijvers gehoord, ja, Ik ken hun smarten. Daarom ben Ik nedergedaald om hen uit de macht der Eypthenaren te redden... Het gejammer der Israëlieten is tot Mij doorgedrongen; ook heb Ik gezien hoezeer de Eypthenaren hen verdrukten (Ex. 3: 7-9).

In de gehele bijbel verschijnt God als de bevrijder van de verdrukten. Hij is niet neutraal. Hij poogt niet Mozes en de Farao met elkaar te verzoenen, om de Hebreeuwse slaven met hun Egyptische onderdrukkers of het Joodse volk met wie ook van hun latere onderdrukkers te verzoenen. Onderdrukking is zonde en daarmee kunnen geen compromissen worden gesloten; zij moet uit de weg worden geruimd. Zo lezen wij in Psalm 103: 6 *"De HERE doet gerechtigheid en recht aan alle verdrukten"*.

Deze vereenzelviging met de verdrukten is niet beperkt tot het Oude Testament. Toen Jezus in de synagoge van Nazareth opstond om zijn opdracht bekend te maken, gebruikte Hij de woorden van Jesaja:

"De Geest des Heren is op Mij, daarom, dat Hij Mij gezalfd heeft, om aan armen het evangelie te brengen; en Hij heeft Mij gezonden om aan gevangenen loslating te verkondigen en aan blinden het gezicht, om verbrokenen heen te zenden in vrijheid, om te verkondigen het aangename jaar des Heren" (Lucas 4: 18,19).

Er kan geen twijfel over bestaan dat Jezus hier de zaak van de armen en verdrukten voor zijn rekening neemt. Hij heeft zich met hun belangen vereenzelvigd. Dat betekent niet dat Hij niet bezorgd is over de rijke en de onderdrukker. Hen roept Hij tot berouw. De onderdrukte christenen van Zuid-Afrika hebben reeds lang geweten dat zij in hun lijden met Christus verenigd zijn. Door zijn eigen lijden en zijn dood aan het kruis werd Hij een slachtoffer van onderdrukking en geweld. Hij is met ons in onze onderdrukking.

4.3 Tirannie in de christelijke traditie

Er is een lange christelijke traditie met betrekking tot onderdrukking, maar het woord dat het meest gebruikt wordt om deze vorm van verdorvenheid te beschrijven is het woord "tirannie". Volgens deze traditie is het zo dat, zodra is vastgesteld dat een bepaalde machthebber zonder twijfel een tiran is of dat een bepaald regime tiranniek is, deze het morele recht verspeelt te regeren en dat het volk het recht verkrijgt zich te verzetten en middelen te vinden om hun eigen belangen tegen onrecht en onderdrukking te beschermen. Met andere woorden: een tiranniek regime heeft *moreel geen rechtsgrond*. Het kan de feitelijke, de *de facto* regering zijn en het kan zelfs door andere regeringen erkend worden en daarom de *de iure* of wettige regering zijn. Maar als het een tiranniek regime is, is het vanuit moreel en theologisch gezichtspunt *onrechtmatig* en *onwettig*. In de christelijke traditie bestaan zeker verschillen van mening over de middelen die gebruikt mogen worden om een tiran te vervangen, *maar* er heeft nooit enige twijfel bestaan over onze christelijke plicht om samenwerking met tirannie te weigeren en al het mogelijke te doen deze te verdrijven.

Natuurlijk draait alles om de definitie van een tiran. Op welk punt wordt een regering een tiranniek regime? De traditionele Latijnse definitie van een tiran is *hostis bonis communis* – vijand van het algemene belang. Het doel van elk regeren is het bevorderen van wat genoemd wordt het algemeen belang

van het volk waarover wordt geregeerd. Bevorderen van het algemeen belang is regeren in het belang van, voor en het welzijn van "heel het volk". Vele regeringen schieten hierin wel eens te kort. Deze of gene onrechtvaardigheid kan aan sommige mensen worden aangedaan. Zulke fouten behoren zeker bekritiseerd te worden. Maar nu en dan voorkomende onrechtvaardigheden maken een regering nog niet tot een vijand van het volk, tot een tiran.

Om een vijand van het volk te zijn moet een regering *princiepelijk* vijandig staan tegenover het algemeen belang. Daartoe moet een regering tegen de belangen van het volk als geheel in handelen en dat bij voortduur. Dit wordt het beste duidelijk in die gevallen waarin het beleid van de regering vijandig staat tegenover het algemeen belang en de regering opdracht heeft om te regeren ten behoeve van de belangen van een deel van het volk en niet van heel het volk. Zo'n regering kan in principe *niet verbeterd* worden. Iedere hervorming die zij zou willen invoeren, zou niet berekend zijn om het algemeen belang te dienen, maar om de belangen te dienen van de minderheid waarvan zij haar mandaat verkreeg.

Een tiranniek regime kan niet langdurig regeren zonder steeds *gewelddadig* te worden. Naarmate de meerderheid van het volk begint met zijn rechten te claimen en druk uit te oefenen op de tiran, in die mate zal de tiran zijn toevlucht nemen tot steeds meer vertwijfelde, wrede, grove en meedogenloze vormen van tirannie en onderdrukking. Het bewind van een tiran loopt altijd uit op een schrikbewind. Dat is onvermijdelijk omdat de tiran vanaf het begin een vijand van het algemeen belang is.

Deze verantwoording van wat wij verstaan onder een tiran of een tiranniek regime kan het best worden samengevat met de woorden van een bekende moraal-theoloog: "een regime dat openlijk de vijand van het volk is en bij voortdurende en op grove wijze het algemeen belang schendt" (B. Häring, *The Law of Christ*, Vol. 3, p. 150).

Dat leidt ons tot de vraag of de huidige regering van Zuid-Afrika wel of niet tiranniek is. Er kan geen twijfel over bestaan wat de meerderheid van het volk van Zuid-Afrika denkt. Voor hen is het apartheidsregime inderdaad de vijand van het volk en zij benoemen het ook zo: de vijand. Meer dan ooit te voren het geval was heeft het regime in de huidige crisis alle wettigheid, die het in de ogen van het volk misschien nog had, verloren. Heeft het volk gelijk of niet?

Apartheid is een systeem waardoor aan een minderheidsregime, gekozen door een klein deel van de bevolking, een uitdrukkelijk mandaat is gegeven om te regeren in het belang en ten voordele van de blanke gemeenschap. Zo'n mandaat, zo'n politiek staat per definitie vijandig tegenover het algemeen belang van het gehele volk. Omdat het regime uitsluitend in het belang van blanken, en niet in het belang van allen, tracht te regeren, regeert het uiteindelijk op zo'n manier dat het zelfs niet in het belang van juist diezelfde blanken is. Het wordt een vijand van het gehele volk. Een tiran. Een totalitair regime. Een schrikbewind.

Dit betekent ook dat het apartheids-minderheidsregime niet te hervormen is. Wij kunnen niet verwachten dat het apartheidsregime een bekering of verandering van hart doormaakt en dat het de politiek van apartheid geheel

zal prijsgeven. Het heeft van zijn electoraat geen mandaat om dit te doen. Iedere hervorming of aanpassing die het zou willen doen, zou in het belang van degenen die het regime hebben gekozen moeten plaats vinden. Individuele leden van de regering zouden een echte bekering kunnen doormaken en berouw hebben, maar als zij dat zouden doen, zouden zij hieruit de consequentie moeten trekken door een regime te verlaten, dat nu juist vanwege zijn politiek van apartheid is gekozen en aan de macht gebracht. Daardoor zijn wij in de huidige impasse geraakt. Naarmate de onderdrukte meerderheid sterker aandringt en steeds meer druk op de tiran uitoefent door middel van boycots, stakingen, opstanden, brandstichtingen en zelfs gewapende strijd, in die mate zal dit regime tirannieker worden. Enerzijds zal het onderdrukkende maatregelen nemen: gevangenhoudingen, processen, moorden, marteling, banningen, propaganda, uitroepen van de noodtoestand en andere vertwijfelde en tirannieke methoden. Anderzijds zal het hervormingen doorvoeren die nooit aanvaardbaar zullen zijn voor de meerderheid van het volk, omdat al deze hervormingen ervoor moeten zorgen dat de blanke minderheid aan de macht blijft.

Een regime dat in principe de vijand van het volk is, kan niet plotseling in het belang van heel het volk gaan regeren. Het kan slechts door een andere regering vervangen worden – een regering die door de meerderheid van het volk gekozen is met een uitdrukkelijk mandaat om in het belang van heel het volk te regeren.

Een regime dat zichzelf tot de vijand van het volk heeft gemaakt, heeft zichzelf daardoor ook tot de vijand van God gemaakt. Mensen zijn geschapen in het beeld en de gelijkenis van God en alles wat wij de minsten van hen aandoen, dat doen wij God aan (Mat. 25: 40, 45).

Wanneer wij zeggen dat de staat of het regime de vijand van God is, betekent dat niet dat allen die het systeem steunen zich hiervan bewust zijn. In het algemeen weten zij eenvoudig niet wat zij doen. Veel mensen zijn verblind door de propaganda van het regime. Velen zijn onkundig van de gevolgen van hun houding. Door deze blindheid wordt de staat echter niet minder tiranniek of minder een vijand van het volk en van God.

Anderzijds is het feit dat de staat tiranniek en een vijand van God is, geen vrijbrief voor haat. Als christenen zijn wij geroepen onze vijanden lief te hebben (Mat. 5: 44). Daarmee is niet gezegd dat wij geen vijanden mogen of zullen hebben of dat wij tirannieke regimes niet als werkelijke vijanden zouden mogen aanwijzen. Maar zodra wij onze vijanden hebben aangewezen, moeten wij ons inspannen hen lief te hebben. Dat is niet altijd gemakkelijk. Maar daarbij moeten wij ook in gedachten houden dat de hoogste daad van liefde die wij *zowel* aan de onderdrukten *alsook* aan onze vijanden die ons onderdrukken, kunnen bewijzen is: een eind maken aan de onderdrukking, de tirannen hun macht afnemen en een rechtvaardige regering instellen in het algemeen belang van het *gehele volk*.

4.4 Een boodschap van hoop

De kern van het evangelie en het centrum van elke ware profetie is een boodschap van hoop. Niets kan in deze periode van crisis in Zuid-Afrika meer relevant en nodig zijn dan de christelijke boodschap van hoop.

Jezus heeft ons geleerd om over deze hoop te spreken in termen van de komst van het Koninkrijk van God. Wij geloven dat God in onze wereld aan het werk is door hopeloze en slechte situaties ten goede te keren zodat zijn "Koninkrijk kome" en zijn "Wil geschiede gelijk in de hemel alszo ook op aarde". Wij geloven dat uiteindelijk goedheid en gerechtigheid en liefde zullen overwinnen en dat tirannie en onderdrukking niet altijd kunnen duren. Eens "zullen alle tranen afgewist worden" (Openb. 7: 17; 21: 4) en "het kalf, de jonge leeuw en het mestvee zullen tezamen zijn" (Jes. 11: 6). Ware vrede en ware verzoening zijn niet allen te wensen, zij zijn voor zeker toegezegd en gegarandeerd. Dit geloven en hopen wij.

Hoe komt het dan dat deze machtige boodschap van hoop niet voor het voetlicht is gebracht in de "Kerk Theologie", in de verklaringen en uitspraken van kerkelijke leiders? Komt dat omdat zij zich tot de onderdrukker in plaats van tot de onderdrukten hebben gericht? Komt het omdat zij de onderdrukten niet willen aanmoedigen op teveel te hopen?

Nu de crisis met de dag ernstiger wordt is het terecht dat zowel de onderdrukker als de onderdrukten aan de kerken om een boodschap van hoop vragen. De meeste verdrukte mensen in Zuid-Afrika en in het bijzonder de jongeren hebben hoop. Zij handelen moedig en zonder vrees omdat zij de vaste hoop hebben dat de bevrijding zal komen. Maar al te vaak worden hun lichamen gebroken, maar niets kan nu hun geest breken. Maar hoop vraagt om bevestiging. Hoop vraagt om steun en versterking. Hoop moet verbreid worden. De mensen moeten telkens opnieuw horen dat God met hen is.

Anderzijds, zijn de onderdrukker en zij die de propaganda van de onderdrukker geloven vol angst. Zij moeten bewust worden gemaakt van het diabolische kwaad van het huidige systeem en tot berouw geroepen worden. Maar hen moet ook iets worden gegeven waarop zij kunnen hopen. Nu hebben zij valse hoop. Zij hopen de status en hun bijzondere voorrechten, met wellicht enkele aanpassingen, te handhaven en vrezten ieder werkelijk alternatief. Maar er is veel meer dan alleen dat om op te hopen en er is niets te vrezten. Kan de christelijke boodschap van hoop hen hierin niet helpen?

Er is hoop. Er is hoop voor ons allen. Maar de weg daarheen zal zeer zwaar en zeer moeilijk zijn. Het conflict en de strijd zullen in de komende maanden en jaren heviger moeten worden want er is geen andere weg om een eind te maken aan het onrecht en de onderdrukking. Maar God is met ons. Het voornaamste is dat wij leren de instrumenten van *zijn* vrede te worden, zelfs wanneer dat tot de dood leidt. Om te mogen hopen deel te hebben aan de opstanding van Christus, moeten wij deel hebben aan zijn kruis.

5. TOT ACTIE UITGEDAAGD

5.1 God staat aan de kant van de verdrukten

Wanneer men zegt dat de kerk nu ondubbelzinnig en consequent aan de kant van de verdrukten moet gaan staan, dan ziet men het feit over het hoofd dat de meerderheid van de christenen in Zuid-Afrika dat allang heeft gedaan. Verreweg het grootste deel van de Kerk in Zuid-Afrika *is* arm en

verdrukt. Natuurlijk kan er niet zonder meer van worden uitgegaan dat allen die verdrukt worden hun eigen zaak behartigen en voor hun bevrijding strijden. Noch kan worden aangenomen dat alle verdruchte christenen zich er ten volle van bewust zijn dat hun zaak Gods zaak is. Niettemin blijft het waar dat de kerk reeds aan de kant van de verdrukten staat, omdat daar de meerderheid van haar leden te vinden is. Dit feit moet de kerk als geheel zich aantrekken en bevestigen.

Aan het begin van het document werd erop gewezen dat de huidige crisis de schijnwerper op de verdeeldheid binnen de kerk gericht heeft. Juist omdat niet alle leden van onze kerken partij hebben gekozen tegen onderdrukking, zijn wij een verdeelde kerk. Met andere woorden, niet alle christenen hebben zich bij God aangesloten "die altijd aan de kant van de verdruchte staat" (Psalm 103: 6). In de huidige crisis is er slechts één weg die leidt naar kerkelijke eenheid, en die is dat de christenen die aan de kant van de onderdrukker staan of die de kat uit de boom kijken naar de andere kant oversteken om één te worden in geloof en daad met hen die verdrukt worden. Eenheid en verzoening binnen de kerk zelf is slechts mogelijk rondom God en Jezus Christus die te vinden zijn aan de kant van de arme en verdruchte.

Als de kerk zó moet worden, als de kerk als geheel dit op haar agenda moet zetten, hoe vertalen we dat dan in concrete en effectieve daden?

5.2 Deelname aan de strijd

Het is zonneklaar dat christenen, als ze dat al niet doen, moeten deelnemen aan de bevrijdingsstrijd en aan de strijd voor een rechtvaardige samenleving. Campagnes van de bevolking, van consumenten-boycots tot werkonderbrekingen hebben de steun en de bemoediging van de kerk nodig. Kritiek zal soms noodzakelijk zijn, maar bemoediging en steun zullen ook nodig zijn. Met andere woorden, de huidige crisis daagt de hele kerk uit meer dan "ambulance dienst" te zijn en zelf betrokken deel te nemen aan de strijd.

5.3 Transformeren van kerkelijke activiteiten

De kerk heeft haar eigen specifieke activiteiten: de zondagse erediensten, avondmaalsvieringen, doop, zondagschool, begrafenissen enzovoorts. Zij heeft ook haar specifieke manier om haar geloof en betrokkenheid tot uitdrukking te brengen, en wel in de vorm van geloofsbelijdenissen. Al deze activiteiten moeten her-vormd worden, om vollediger overeen te stemmen met een profetisch geloof dat aansluit bij de KAIROS die God ons vandaag schenkt. De kwade machten waarover wij bij de doop spreken moeten benoemd worden. Wij weten wat deze kwade machten hedentendage in Zuid-Afrika zijn. De eenheid en het samen-delen die we in onze avondmaalsdiensten en eucharistievieringen belijden, moeten benoemd worden. Het is de solidariteit van het volk die allen uitnodigt zich aan te sluiten bij de strijd om Gods vrede in Zuid-Afrika. Het berouw dat we prediken moet benoemd worden. Het is berouw over ons aandeel in de schuld voor het lijden en de onderdrukking in ons land.

Veel van wat we in onze kerkdiensten doen heeft zijn belang voor de arme en verdruchte verloren. Onze diensten en sacramenten zijn toegesneden op het dienen van de behoefte van de individuele mens aan troost en beschutting. Nu moeten deze zelfde kerkelijke activiteiten weer worden bestemd

om de werkelijke godsdienstige behoeften van alle mensen te dienen en om de bevrijdende zending van God en de kerk in de wereld te bevorderen.

5.4 Speciale campagnes

Naast haar gebruikelijke activiteiten zou de kerk speciale programma's, projecten en campagnes moeten hebben, in verband met de speciale noden van de bevrijdingsstrijd in het huidige Zuid-Afrika. Maar pas op, een waarschuwing is hier op haar plaats. De kerk moet er voor zorgen geen "derde macht" te worden, een macht tussen onderdrukker en verdrukte. De programma's en campagnes van de kerk mogen geen verdubbeling betekenen van wat de organisaties van de bevolking al doen en, wat ernstiger is, de kerk moet de zaak niet vertroebelen door er programma's op na te houden, die dwars ingaan tegen de strijd van die politieke organisaties die werkelijk de grieven en eisen van de bevolking vertegenwoordigen. Consultatie, coördinatie en coöperatie zal nodig zijn. Wij streven allen hetzelfde na, zelfs wanneer we het niet eens zijn over de uiteindelijke betekenis van waar we voor strijden.

5.5. Burgerlijke ongehoorzaamheid

Wanneer we eenmaal hebben vastgesteld dat het huidige regiem geen morele wettigheid bezit en in feite een tiranniek regiem is, dan heeft dat bepaalde gevolgen voor de kerk en haar activiteiten. In de eerste plaats, *de kerk kan niet collaboreren met tirannie*. Zij kan noch behoort iets te doen dat de schijn heeft een moreel onwettig regiem te legitimeren. Vervolgens zou de kerk niet alleen moeten bidden voor een verandering van regering in Zuid-Afrika, maar zij zou ook haar leden in alle gemeenten en parochies moeten mobiliseren daarover na te gaan denken, daaraan te werken en er plannen voor te gaan maken. We moeten vooruit gaan zien en we moeten nu met vaste hoop en geloof gaan werken aan een betere toekomst. En tenslotte betekent de morele onwettigheid van het apartheidsregiem dat de kerk soms mee moet doen aan *burgerlijke ongehoorzaamheid*. Een kerk die in deze omstandigheden haar verantwoordelijkheden ernstig neemt, zal zich bij tijden op moeten stellen tegen en ongehoorzaam zijn aan de staat, ten einde gehoorzaam te zijn aan God.

5.6 Morele leiding

Midden in onze huidige crisis verwachten mensen van de kerk morele leiding. Om die te bieden moet de kerk eerst absoluut duidelijk maken waar zij staat en nooit moe worden dat uit te leggen en daarover gesprekken te blijven voeren. Vervolgens moet zij mensen helpen hun rechten en plichten te begrijpen. Er mag geen misverstand bestaan over de *morele* plicht van allen die verdrukt worden zich tegen onderdrukking te verzetten en voor bevrijding en gerechtigheid te strijden. De kerk zal af en toe ook merken dat zij excessen moet beteugelen en een beroep moet doen op het geweten van hen die ondoordacht en in het wilde weg handelen.

Maar de kerk van Jezus Christus is niet geroepen een bolwerk van voorzichtigheid en gematigdheid te zijn. De kerk moet mensen uitdagen, inspireren en motiveren. Zij heeft een boodschap van het kruis die ons inspireert offers te brengen voor gerechtigheid en bevrijding. Zij heeft een boodschap van

hoop die ons uitdaagt op te staan en met hoop en vertrouwen tot actie over te gaan. De kerk moet deze boodschap niet alleen in woorden, preken en verklaringen verkondigen, maar ook in daden, programma's, campagnes en liturgie.

CONCLUSIE

Zoals we aan het begin zeiden, is dit geen definitief document. We hopen dat het debat, discussie, reflectie en gebed zal stimuleren, maar bovenal dat het tot actie zal aanzetten. Wij nodigen alle toegewijde christenen uit deze zaak verder op te nemen, meer onderzoek te doen, de thema's die we hier aan de orde hebben gesteld te ontwikkelen of te bekritisieren en met de vraag die door de crisis van onze tijd is opgeworpen, terug te gaan naar de bijbel, zoals wij hebben geprobeerd.

Hoewel het document verschillende wijzen van betrokkenheid aan de hand doet, schrijft het niet de bepaalde acties voor die men zou moeten ondernemen. Wij roepen allen op die zich met deze profetische vorm van theologie verbonden weten, het document te gebruiken voor discussie in groepen, klein en groot; een eigen handelwijze te bepalen, afhankelijk van hun bijzondere situatie, en actie te ondernemen met andere verwante groepen en organisaties.

De uitdaging tot vernieuwing en actie die we hier uiteen gezet hebben, is gericht tot de kerk. Maar dat betekent niet dat zij alleen voor kerkelijke leiders is bedoeld. De uitdaging van het geloof en van ons huidige KAIROS is gericht aan allen die zich christen noemen. Niemand van ons kan zomaar blijven zitten wachten tot door onze kerkelijke leiders of door iemand anders verteld wordt wat er moet worden gedaan. Allen moeten wij verantwoordelijkheid voor handelen aanvaarden en in deze omstandigheden vanuit ons christelijk geloof leven. Wij bidden dat God ieder van ons wil helpen de uitdaging van onze tijd in actie om te zetten.

Wij als theologen (zowel als leek als beroepsmatig) hebben onze eigen reflectie, onze gedachtenwisselingen en onze ontdekkingen als een grote uitdaging ervaren tijdens onze bijeenkomsten in kleinere en grotere groepen om dit document voor te bereiden en er amendementen op voor te stellen. Wij zijn ervan overtuigd dat deze uitdaging van God komt en voor ons allen bestemd is. Wij zien de huidige crisis of KAIROS inderdaad als een goddelijke visitatie.

En tenslotte willen wij ook een beroep doen op onze christen broeders en zusters in de hele wereld ons zodanige steun te geven dat het dagelijkse verlies van zoveel jonge levens tot een spoedig einde kan worden gebracht.

Wij, de ondergetekenden, nemen gezamenlijk de verantwoordelijkheid op ons voor wat in dit document naar voren wordt gebracht, niet als laatste uitspraak over de waarheid, maar als de richting waarin God ons in dit ogenblik van onze geschiedenis leidt.

Dr J.C. Adonis (N.G. Sendingkerk), L.A. Appies (NGSK), Ms Mary Armour (Rooms Katholiek), Dr J.F. Bill (Evang. Presbyterian Church), Rev. N. Bixa (Methodist), Rev. A. Bhiman (Ref. Church of SA), Rev. N. Botha (NGSK), Rev. A. Boer (NGSK), Rev. A. Booyse (African Meth. Episcopal Church), Rev. A.S.

Brews (Meth.), Rev. J. Carnow (A.M.E.), Sis. F. Cassidy (RK), Mr Tony Chetty (RK), Rev. F. Chikane (Apostolic Faith Mission Church), Dr J. Cochrane (United Congregational Ch.). Rev. R. Cochrane (Luth.), Dr. G.D. Cloete (NGSK), Mr W. Cloete (NGSK), Mr Roy Crowder (Meth.), Canon C. Davids (Angl.), Mr Mike Deeb (RK), Mr S. de Gruchy (United Congr.), Prof. J.W. de Gruchy (United Congr.), Rev. J. De Waal (NGSK), Dr W. Domeris (Angl.), Rev. J.H. Dyers (Angl.), Ms J.W. Engelbrecht (Assemblies of God), Mr P.A. Germond (Angl.), Dr. B. Goba (United Congr. Church), Fr G. Gobaiyer (RK), Rev. S. Govender (RCA), Dr T.S.N. Gqubule (Meth.), Sis. Aine Hardiman (RK), Sis. Clare Harkin (RK), Rev. A. Hendricks (Meth.), Fr Basil Hendricks (RK), Rev. B. Hoorn (A.M.E.). Rev. R. Jacobs (NGSK), Dr Lizo Jafta (Meth.), Ms Jaye Joubert (Meth.), Mr K. Kiefer (German Lutheran Church), Rev. H.M. Koaho (NGK in Afrika), Rev. J.N.J. Kritzinger (Ref. Church in Africa), Rev. C. Langeveld (RK), Rev. T. Lester (Angl.), Mr J. Lidell (Meth.), Ms L. Lidell (Meth.), Rev. A.M. Lindhorst (Angl.), Mr D. Loff (United Congr. Church), Rev. Wesley Mabuza (Meth.), Venerable Archdeacon E. Mackenzie (Angl.), Prof. S.S. Maimela (Ev. Lutheran Ch.), Rev. J.F. Mahlaseala (Meth.), Rev. C.J. Martin (United Congr.), Rev. P.N. Mentoor (A.M.E.), Rev. Kenosi Mofokeng (National Baptist Ch.), Dr K.E. Mgojo (Meth.), Fr. S. Mkhatsywa (RK), Mr Peter Moll (United Congr.), Fr M.S.L. Monjane (Angl.), Dr M. Mthabi (RK), Rev. M. Mpumliwana (Order of the Ethiopian Church), Dr. Beyers Naudé (NGK in Afrika), Dr Margaret Nash (Angl.), Sis. B. Ncube (RK), Pastor Z. Nertuch (Luth.), Rev. H. Ngada (United Independent Believer in Christ, Fr S. Ntwasa (Angl.), Rev. T.W. Ntongana (Apost. Meth. Church of SA), Dr A. Nolan (RK), Mr R. Nunes (RK), Rev. M. Nyawo (Ev. Presbyterian Ch.), Fr R. O'Rourke (RK), Rev. C. Onthong (Angl.), Rev. T. Pearce (Angl.), Rev. G.B. Peter (Ref. Church in Africa), Ms Debora Petta (United Congr.), Mr R.W. Phillips (Angl.), Rev. Robin Peterson (United Congr.), Canon G. Quinlan (Angl.), Rev. C. Sampson (Angl.), Fr L. Sebidi (RK), Prof. Setiloane (Meth.), Rev. J.N. Silwanyana (Meth.), Rev. A.L. Smith (Angl.), Rev. Z. Somana (Meth.), Fr Thami Tana (RK), Mr S. Thaver (NG Kerk in Afrika), Mr B. Theron (United Congr.), Rev. M. Tisani (Angl.), Rev. S. Titus (United Congr.), Fr B. Thagale (RK), Rev. M. Tsele (Luth.), Rev. J. Tshawane (Evang. Presb. Church), Rev. Van Den Heever (NGSK), Mr K. Vermeulen (Meth.), Dr C. Villa-Vicencio (Meth.), Rev. A. Visagie (NGSK), Rev. H. Visser (NGSK), Rev. M.R. Vithi (Meth.), Dr C.A. Wanamaker (United Congr. Church), Rev. M.I. Weeder (Angl.), Rev. D. White (Angl.), Ms J. Williams (Angl.), Rev. B. Witbooi (NGSK), Fr A. Winston (RK), Mr R.G. Wortley (Angl.), Rev. B.B. Finca (Ref. Presb. Church), Rev. Z. Mokhoebó (NGK in Afrika), Ms S. Britton (Angl.), Rev. D.N. Goga (Ref. Presbyterian Ch.), Mr Paul Graham (Meth.), Rev. G. Grosse (German Lutheran Ch.), Rev. B. Habelgaarn (Moravian), Rev. Frans Kekane (Int. Assemblies of God), Dr W. Kistner (Luth.), Rev. C.T. Kokoali (Angl.), Prof. Charl le Roux (NGK), Rev. C.W. de Leeuw (Ref. Presbyterian Ch.), Rev. P.T. Letlala (Angl.), Rev. Gerrie Lubbe (Ref. Church in Africa), Mrs M. Mabaso (Luth.), Rev. Lucas Mabusela (NGKA), Rev. Maake Masango (Presbyterian Church), Rev. S. Masmola (Angl.), Mrs S. Mazibuko (RK), Rev. O. Mbangula (Meth.), Rev. G.T. Mcoteli (Ref. Presbyterian Ch.), Rev. M. Mnguni (Luth.), Rev. S. Mogoba (Meth.), Mr C. Molebatsi (Ebenezar Evangelical Ch.), Mrs B. Mosala (RK), Vicar F. Müller (Luth.), Mrs M. Mxadana (Angl.), Mrs L. Myeza (Meth.), Rev. S.B. Ngcobo (Ref. Presbyterian Ch.), Rev. D. Nkwe (Angl.), Rev. P.A. Nordengen (Luth.), Rev. R.T. Nyanela (Ref. Presbyterian Ch.), Mrs A. Rathebe (Angl.), Prof. W. Saayman (NGSK), Prof. Nico Smith (NGK in Afrika), Rev. E.T. Soeldner (Luth.), Rev. M.A. Stofile (Presbyterian), Fr F. Synott (RK), Rev. E. Tema (NGK in Afrika), Rev. B. Tshipa (Luth.), Rev. Stephen Warnes (Angl.), Fr X. Keteyi (RK), Rev. T.S. Farisani (Evang. Luth.), Rev. Sol Jacob (Meth.). Velen hebben inmiddels hun namen aan deze lijst van 152 ondertekenaars toegevoegd. Een volgende editie van het Kairos Document is in voorbereiding.

Het KAIROS DOCUMENT is uitgegeven door The Kairos Theologians, P.O. Box 32047, Braamfontein 2017, Zuid Afrika.

De hier afgedrukte Nederlandse vertaling van het Kairos Document werd verzorgd door de voorbereidingsgroep van de consultatie. Wegens auteursrechtelijke problemen was het niet mogelijk om de vertaling van het Kairos Document, die ongeveer tezelfder tijd bij uitgeverij Ten Have zal verschijnen, in dit consultatieverslag op te nemen.

David de Beer

Verwachtingen in Zuid-Afrika ten aanzien van effectieve oppositie tegen apartheid en de rol van de kerken daarin

Het Kairos Document werd voorbereid door Zuidafrikaanse theologen als commentaar op de politieke crisis in Zuid-Afrika. In wezen is het gericht tot Zuidafrikaanse christenen en is een poging bijbelse en theologische modellen te ontwikkelen van activiteiten van de kerk die een werkelijke bijdrage zullen leveren aan de bevrijding van Zuid-Afrika. De analyse die het Kairos Document bevat is echter evenzeer van belang voor kerken (en politieke instellingen) buiten Zuid-Afrika die degenen die tegen apartheid strijden willen steunen.

De elementaire kwestie die aan de orde is is deze: zijn kerken en regeringen in het buitenland werkelijk bereid de bevrijdingsstrijd in Zuid-Afrika te steunen? Zijn zij bereid uitdrukkelijk actie te ondernemen om de positie van de "tyrannen" te verzwakken, zodat ze uit hun macht ontzet kunnen worden? Zijn zij bereid hen die strijden voor "de vestiging van een rechtvaardige regering voor het gemeenschappelijk welzijn van heel het volk" (Kairos Document 4.3) daadwerkelijk te steunen en sterk te maken?

Deze vragen vormen de criteria met behulp waarvan Zuidafrikanen de acties van zowel kerken als regeringen zullen beoordelen.

1. ACTIES DIE BLANKE MACHT ONDERMIJNEN

Welke acties zijn effectief in het ondermijnen van de militaire en economische macht van blank Zuid-Afrika als dwangmiddel om apartheid op te geven? De *Industriële Apartheid Staat* staat thans onder grote druk. De bedoeling een stabiele en tevreden zwarte stedelijke elite tot stand te brengen heeft gefaald, zoals de massa-betogingen sinds november 1984 en de in juli 1985 uitgeroepen noodtoestand hebben aangetoond. Daar komt nog bij, dat de Zuidafrikaanse regering de financiële grenzen van apartheid heeft bereikt. Zij staat onder grote financiële druk en kan de economische inefficiëntie van "gescheiden ontwikkeling", thuislanden, toegenomen militarisering en de bezetting van Namibië niet blijven betalen. Daarom is de meest effectieve actie die op dit moment door andere landen tegen apartheid kan worden ondernomen, het opvoeren van economische druk op Zuid-Afrika. Dit zal de kosten van apartheid zó doen toenemen, dat de prijs voor het handhaven ervan tenslotte zo hoog wordt voor de blanken in Zuid-Afrika, dat zij het niet langer lonend vinden apartheid te handhaven.

Wapen embargo

De enige internationaal verplichte actie die tot dusver ondernomen is tegen

apartheid, is het wapen embargo dat is opgelegd door de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties in 1977. Deze ene maatregel is echter zo ruim geïnterpreteerd dat militair-gevoelige technologie en uitrusting, die krachtens de COCOM lijsten van de NAVO niet naar de Sowjet-Unie kunnen worden uitgevoerd, wel aan Zuid-Afrika verkocht kunnen worden. De strikte COCOM-standaarden zouden daarom ook van toepassing moeten worden verklaard op Zuid-Afrika met zijn sterk gemilitariseerde regeringssysteem. De in december 1984 aanvaarde resolutie 558 van de Veiligheidsraad, roept alle staten op geen wapens van Zuid-Afrika te kopen. Hoewel het beter geweest zou zijn indien dit een dwingende resolutie geweest zou zijn, heeft het beëindigen van wapenaankopen uit Zuid-Afrika een belangrijke invloed op de *Industriële Apartheid Staat*. Door wapen- exporten te beperken wordt Armscor, Zuid-Afrika's door de staat beheerde wapenindustrie, geconfronteerd met toenemende produktiekosten per eenheid produkt. Om een voorbeeld te geven, de kosten om zestig tanks voor het Zuidafrikaanse leger te produceren worden beduidend teruggebracht indien de produktielijn in honderd tanks voorziet waarvan er veertig worden uitgevoerd. Dat Armscor onlangs gedwongen was het aantal in de wapenproductie werkzame mensen te beperken – op bedrijfstechnisch, administratief en werkvloer-niveau – is een aanwijzing voor de financiële problemen die zich voordoen in de militaire productie sector van de *Industriële Apartheid Staat*.

Olie embargo

Een ander internationaal embargo dat tegenwoordig van kracht is tegen de *Industriële Apartheid Staat* is een internationaal olie embargo dat is opgelegd door de lidstaten van OPEC en OAPEC. Het olie-embargo kost de Zuidafrikaanse regering thans ongeveer 2.000 US dollars per jaar. Deze kosten houden in extra premies voor olie- en scheepvaart maatschappijen die het embargo verbreken, kosten van een enorme voorraad ruwe olie, evenals subsidies om het oneconomische "olie-uit-steenkool" meer concurrerend te maken. Het olie embargo zou echter effectiever gemaakt kunnen worden. Gewetenloze oliehandelaren en scheepvaartmaatschappijen, en tussenpersonen in enkele olie-exporterende landen schijnen miljoenen dollars winst te maken door geheime olieleveranties aan Zuid-Afrika. In West-Europa vragen die aspecten van het olie embargo extra aandacht:

- a) Controle op in de *Noordzee* geproduceerde olie (Verenigd Koninkrijk, Noorwegen, Denemarken en Nederland) dient verstevigd te worden om te verzekeren dat, ondanks uitspraken van de regering, de olie niet terecht komt in Zuid-Afrika;
- b) *Oliehandelaars en scheepvaartbedrijven* die in West-Europa zijn gevestigd, zouden hun olieleveranties aan Zuid-Afrika moeten stoppen. De verplichte registratie van scheepsbewegingen van olietankers zou geïntroduceerd dienen te worden;
- c) *West-Europese havens* mogen niet gebruikt worden voor tijdelijke opslag of voor het van schip-naar-schip overbrengen van olie voor Zuid-Afrika (in het bijzonder Rotterdam).

Desinvestering, bankleningen en consumentenboycots

Investeren in Zuid-Afrika betekent investeren in de *Industriële Apartheid*

Staat. Een verbod op nieuwe investeringen betekent een limiet aan de hoeveelheid buitenlandse kapitaal dat in Zuid-Afrika gepompt wordt om te profiteren van de door apartheid gevormde structuren. Op 28 juni 1985 aanvaardde de Nationale Conferentie van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken een krachtige resolutie die buitenlandse investeringen koppelt aan de steun voor apartheid en de campagne voor desinvesteringen verwelkomt als een doeltreffend middel tot verandering. (Voor de tekst: zie p. 72 beneden.)

Het terugtrekken van bestaande investeringen betekent een veel radicalere ondermijning van diezelfde apartheidsstructuren, een radicalere ondermijning van de banden tussen het Zuidafrikaanse militaire establishment en de economie. Het betekent ook voor buitenlandse investeerders een einde aan hun profiteren van investeringen in de *Industriële Apartheid Staat* en een eind aan het behalen van winst uit hun investeringen in de onderdrukkende structuren van Zuid-Afrika.

Verscheidene regeringen hebben al stappen ondernomen om nieuwe investeringen in Zuid-Afrika te beperken of te beëindigen. De Nederlandse regering behoort da door de Zweedse regering genomen initiatieven te volgen (en de door de andere Scandinavische landen genomen initiatieven). Resolutie 566 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties roept eveneens op tot beëindiging van nieuwe investeringen.

Kerken, politieke partijen, vakverenigingen, gemeenteraden zouden óók stappen dienen te ondernemen om te verzekeren dat zij geen geld (pensioenfondsen, stakingskassen etc.) hebben geïnvesteerd in aandelen van bedrijven die handel drijven met of investeren in Zuid-Afrika en daarmee de *Industriële Apartheid Staat* helpen steunen.

Het argument om bankleningen aan Zuid-Afrika te beëindigen is van vergelijkbare aard. Aan Zuid-Afrika als leningen verstuurd geld betekent niets minder dan directe hulp bij het financieren van apartheid. Vele jaren heeft Zuid-Afrika een premie moeten betalen om banken ertoe te verleiden fondsen te verschaffen tegen de internationale campagne tegen zulke leningen in. In verband met de onrust in zwarte steden en economische problemen heeft de kredietpositie van Zuid-Afrika nu nog meer geleden.

De instorting van de Rand in augustus en september 1985 en Zuid-Afrika's opschorting van de buitenlandse schuldbetalingen tot januari 1986 gaf exact aan hoe kwetsbaar de apartheid-economie is voor externe (financiële) druk. Om te verzekeren dat zoveel mogelijk bronnen waaruit apartheid gefinancierd wordt worden afgesneden, moeten regeringen en kerken druk uitoefenen op banken en financiers. Een paar banken in de Verenigde Staten hebben aangekondigd de uitbreiding van verdere leningen aan Zuid-Afrika te weigeren. Zuid-Afrika heeft in de afgelopen jaren apartheid voor een deel gefinancierd door de verkoop van gouden munten, de Kruger Rand, op de open markt. Dankzij politieke acties echter (soms gesteund door kerken) en regeringsmaatregelen in verscheidene landen, is deze Zuidafrikaanse gouden munt effectief geweerd van de internationale markt, waardoor een aanvankelijk lucratieve bron van inkomsten voor de Zuidafrikaanse regering aanzienlijk gereduceerd is.

Consumenten boycots van Zuidafrikaanse producten (vruchten, wijn, bloemen) moet worden gestimuleerd. Zulke boycots hebben een bewustmakend

effect op hen die de boycot uitvoeren zowel als een verder beperken van de Zuidafrikaanse export. "Produkten van apartheid" moeten niet gekocht worden.

Psychologisch effect

Eén aspect van de anti-apartheidsstrijd wordt in het algemeen veel te veel onderschat, namelijk de psychologische effecten van actie tegen apartheid. Blanke Zuidafrikanen verlangen wanhopig geaccepteerd te worden als partners of vrienden van het Westen; zij voelen dat zij wat betreft ras en cultuur een band hebben met de blanke, westerse beschaving. Zulke contacten maken het hen, bewust of onbewust, ook mogelijk om zwarte Zuidafrikanen te zeggen: "*Ondanks onze apartheidspolitiek worden wij, als blanken, geaccepteerd als deel van de westerse wereld. Daarom kunnen jullie, zwarten, geen enkele hulp uit die hoek verwachten.*"

Verwerping van blank Zuid-Afrika en zijn *Industriële Apartheid Staat* door het Westen ondermijnt het zelfvertrouwen van de blanke gemeenschap. Toch hangt het handhaven van apartheid niet alleen af van de politieke-, economische- en militaire macht van de blanken, maar ook van het zelfvertrouwen dat zij, ondanks hun minderheid, in de toekomst in staat zullen zijn hun overheersende rol te handhaven. Zou dit blanke zelfvertrouwen ernstig worden ondergraven, dan zouden de blanken onzeker worden over hun toekomst en zouden zij meer genegen zijn tot onderhandelingen met de werkelijke zwarte leiders over de toekomst van het land. Dit cruciale psychologische punt kan bereikt worden *voordat* de economische of militaire overheersing van de blanken volledig is ondergraven. Dit betekent dat het ondergraven van blank zelfvertrouwen een belangrijke rol kan spelen in het verlagen van het geweldsniveau in de anti-apartheidsstrijd.

Om deze redenen spelen andere vormen van boycot van Zuid-Afrika een belangrijke rol in de strijd tegen apartheid, in het bijzonder de sportboycot en de culturele boycot. Blank Zuid-Afrika zou niets liever willen dan op internationaal niveau vrij te kunnen sporten, terwijl apartheid nog steeds bestaat, en uitgebreide culturele uitwisselingen met westerse landen te handhaven. Maar de sportboycot en de culturele boycot maken het blanke Zuidafrikanen duidelijk dat Zuid-Afrika niet welkom zal zijn op internationale sport- en culturele gebeurtenissen, totdat de *Industriële Apartheid Staat* is ontmanteld. Dit speelt een belangrijke rol in het ondergraven van blank zelfvertrouwen.

2. ACTIES DIE ZWART VERZET VERSTERKEN

Steun aan bevrijdingsbeweging

Het Afrikaans Nationaal Congres (ANC) heeft in de afgelopen jaren laten zien dat het wijd en zijd steun geniet zowel binnen Zuid-Afrika als een bevrijdingsbeweging als buiten Zuid-Afrika als de vertegenwoordiger van de bevolking. De contacten met en steun voor het ANC van westerse regeringen (met inbegrip van de Nederlandse regering) dienen toe te nemen. Nu het ANC geleidelijk wordt erkend als een essentiële gesprekspartner door secties van de blanke Zuidafrikaanse bevolking (zakenlieden, kerkleiders, studenten en politici) moeten westerse regeringen nieuwe initiatieven nemen

om een zinvolle dialoog met ANC-leiders tot stand te brengen. Discussies zouden ook bevrijdingsstrategieën tot onderwerp van gesprek moeten inhouden.

Steun voor opleidings- en trainingsprogramma's van het ANC zowel in Afrika als daarbuiten behoort te worden vergroot. Kerken hebben het voortouw genomen door het ANC niet alleen "humanitaire hulp" maar ook "politieke steun" te geven, bijvoorbeeld door het betalen van kantoor-huur. Dit voorbeeld behoort door westerse regeringen te worden gevolgd.

Ontwikkelingsprogramma's binnen Zuid-Afrika

Elke financiële en/of ontwikkelingshulp aan projecten of organisaties binnen Zuid-Afrika dient onderworpen te worden aan de meest strikte voorwaarden.

- Alle projecten moeten worden betrokken op "het werken aan de bevrijding". Dit sluit automatisch al die projecten of organisaties uit die relaties hebben met de Bantoeaan structuren.
- Steunprojecten moeten niet doen wat de blanke Zuidafrikaanse regering behoort te doen maar niet doet.
- Projecten mogen slechts worden gesteund na verplicht overleg met of op aanbeveling van kerkelijke en politieke leiders in Zuid-Afrika die het vertrouwen genieten of van de bevrijdingsbeweging.

Psychologisch effect

Evensals het door Nederland onttrekken van steun aan en het isoleren van blank Zuid-Afrika blank zelfvertrouwen ondermijnt, helpt steun aan de bevrijdingsstrijd zwart zelfvertrouwen te versterken. Vele zwarte Zuidafrikanen gaan ervan uit dat er een "stam" verwantschap is tussen Nederland en blank Zuid-Afrika. (De boeren kwamen uit Holland, daarom steunen de Hollanders apartheid!) Wanneer Nederland racistisch Zuid-Afrika begint te isoleren en banden smeedt met groepen die betrokken zijn bij de bevrijdingsstrijd, wordt het duidelijk dat "zelfs hun voorvaders de Boeren niet hebben erkend". Maar totdat Nederland kan aantonen dat het een waarlijk anti-apartheidsland is, zullen zwarten in Zuid-Afrika ervan blijven uitgaan dat het "stam"-banden onderhoudt met de blanken.

3. CONCLUSIE

Vanwege zijn historische banden met Zuid-Afrika, moet Nederland een belangrijke rol spelen in de bevrijdingsstrijd van Zuid-Afrika. De speciale banden die er bestaan, betekenen dat Nederland een speciale verantwoordelijkheid heeft. Het kan zich er daarom niet tevreden mee stellen zuiver en alleen onderdeel te worden van een "Europese strategie", aangezien dit betekent dat het zijn verantwoordelijkheden ondergeschikt maakt aan de conservatieve financiële belangen van het Verenigd Koninkrijk en de Duitse Bondsrepubliek.

Zwart Zuid-Afrika verwacht van Nederland dat het deel wordt van de oplossing van apartheid, en niet dat het deel blijft uitmaken van het probleem.

David de Beer is sinds 1976 medewerker van de Werkgroep Kairos. Hij werd geboren in Zuid-Afrika en was tot 1972 werkzaam in Namibië als secretaris van de anglicaanse bisschop Colin Winter.

Deze bijdrage werd geschreven als voorbereidingspaper voor de consultatie. Vertaling uit het Engels: G.W. Noomen.

raad van kerken in nederland

Aan de opstellers van het "KAIROS- Document"

Beste zusters en broeders,

De consultatie over Zuid-Afrika van de Raad van Kerken in Nederland, gehouden op 28-30 november 1985 in Amersfoort nam kennis van het document "Challenge to the Church" (the Kairos Document). Graag willen wij U het volgende zeggen.

1. Wij hebben het document gelezen als leden van kerken, die in de geschiedenis medeverantwoordelijk zijn geweest voor de ontwikkelingen van Zuid-Afrika tot de apartheidstaat van dit moment. Tevens beseffen wij dat ons land behoort tot dat deel van de wereld, dat nog steeds de onderdrukking van de meerderheid van de Zuidafrikaanse bevolking in stand houdt en daarvan ook profiteert.

Het is nog niet zo lang geleden dat ook wij leerden luisteren naar de stemmen van de slachtoffers van Apartheid. Dit leidde er toe dat wij uitgedaagd werden onze geschiedenis en onze theologie te analyseren en onze verantwoordelijkheid nu ten aanzien van Zuid-Afrika scherper in beeld te krijgen.

2. Wij horen in dit document de stem juist van die miljoenen die altijd tot zwijgen waren veroordeeld. Wij hebben het document verstaan als een voorbeeld van contextueel belijden van de kerk, dat ontstaan is vanuit de ervaring van onderdrukking en verzet daartegen. Dit model van theologiseren kan ons bovendien de weg wijzen in onze eigen situatie. Met vreugde zagen wij dat vele mannen en vrouwen hun naam aan dit document gaven.

3. Een aantal uitspraken in uw document hebben ons in het bijzonder getroffen.

In de eerste plaats een afwijzing van een bepaalde verzoeningstheologie. Een theologie die om de harde vragen van recht en onrecht heen loopt, die spreekt van verzoening zonder gerechtigheid en berouw, die vrede en eenheid zelfs ten koste van waarheid en gerechtigheid en van duizenden vooral jonge levens wil bewaren. De concrete wijze waarop U in uw situatie uitspelt dat God door recht bevrijdt, lijkt ons het hart van uw document. Vandaaruit kunt U ook werkelijk kwaad noemen wat kwaad is. Verder beseffen wij dat uw document ook ons voor uitdagingen stelt waarvan wij de contouren en dimensies alleen nog maar kunnen vermoeden. Uw strijd daagt ons uit onszelf in de waagschaal te stellen in ons deel van de wereld en tot duidelijke keuzen te komen. Wij, als deel van het probleem, zien ons deel van de strijd in de eerste plaats daarin, dat wij door achter de onderdrukten te gaan staan, proberen deel van de oplossing te worden.

Wij zijn onder de indruk van de wijze waarop U spreekt over uw houding ten aanzien van geweld in uw situatie van onderdrukking. In de geschiedenis van het verzet tegen het nazisme tijdens de Tweede Wereldoorlog werd geleerd hoe belangrijk het is samen te zijn met mensen die coram Deo in de strijd staan en moeilijke beslissingen nemen.

4. Wij begrijpen dat uw document aanleiding is geworden tot contact met andere religieuze gemeenschappen in uw land. Religie is maar al te vaak door onderdrukkende machten misbruikt om mensen tegen elkaar op te zetten. Wij hopen dat U in dit contact ook bij anderen inspiratie ontdekt voor de gezamenlijke strijd voor bevrijding.

5. Wij nemen ons voor om uw document in de kerken in Nederland op alle niveaus aan de orde te stellen.

*Met een hartelijke groet in Jezus Christus,
namens de deelnemers aan de consultatie,*

*D.C. Mulder
moderator*

*Veronica Berkhof-de Lange
secretariaat*

Amersfoort, 30 november 1985.

Deelnemers consultatie

Aan de consultatie namen deel: C.B. Bavinck, V. Berkhof-de Lange, D. de Beer, R. Blondé-Nguluu, G. Boer, L. van den Burg, G.J. van Butselaar, C. Groenendijk, H.J. de Groot-Dorlas, P.J. Engel-Sizoo, Th. Harteveld, H.N. Haspels-Goemaat, E. Herfkens, A.H. van den Heuvel, J. van Keulen, A. Kruyswijk, J. ter Laak, H.M. de Lange, W. Mazamisa, H. Zomer, D.C. Mulder, J.W. Nieuwenhuijsen, K. Nieuwerth, C. Roos, R. van Rossum, W. van der Schaaf, J. Schipper, A. van der Sluys-Reuvers, J. van Veen, R.J. van der Veen, M. van der Veen-Schenkeveld, W. Verdonk, G. Verstraelen-Gilhuis, B.H. Vos, B. Wallet, Ph. Weyenborg, G. Witte-Rang, Th. Witvliet, W.R. van der Zee.

Gasten uit het buitenland waren: B.J. Brown, G. Cloete, R. van Drimmelen, F. Esack, W. Kistner, G. Lubbe, J. Mutambirwa, B. Pityane, D. Smith, W. Somplatsky-Jarman, R. Tuente, D.C. West.

III LEZINGEN - Kistner, Verdonk en Smith

De coulissen voor het spel van de werkgroepen worden opgetrokken

Het sneeuwde op de 28ste november. Een symbolisch begin: een koude douche, modder alom, een vertraagde actie van het verkeer, en veel pseudo-schoonheid in de natuur. Maar niet alleen het weer bleek verradelijk. Marga Klompé die zo'n grote rol bij de voorbereiding van de consultatie had gespeeld, kon er niet zijn. Haar bond een verradelijke ziekte aan huis. Frank Chikane schreef vanuit Zuid-Afrika dat hij graag aanwezig had willen zijn, maar dat alleen een wonder hem in ons midden zou kunnen brengen. Hem bond een verradelijke regering aan huis. Shun Govender was er ook niet. Hij had nog een afspraak met de rechter. Wolfram Kistner was er wel, hoewel zijn vrouw en dochter tijdens de consultatie voor de rechter moesten verschijnen.

Faried Esack was er ook, zij het op het nippertje. Hij was de enige moslim op de consultatie en speciaal uit Zuid-Afrika overgekomen. Aan hem danken we het meest bizarre openingsincident van de consultatie:

Maulana Faried Esack kwam op Schiphol aan en voegde zich niets vermoedend in de rij om zijn paspoort te laten controleren. Er bleek echter in zijn paspoort een verandering te zijn aangebracht in de datum van zijn geboorte. Dat was voldoende voor de dienstdoende marechaussee om hem uit de rij te halen. Op zichzelf niet onbegrijpelijk. Regels zijn tenslotte regels. Maar wat volgde was verbijsterend. Esack werd zonder nadere verklaring in een cel gezet, waarvan de staat niet kon gelden om de spreekwoordelijke Nederlandse properheid te demonstreren. Het stonk er naar urine en de bodem was bezaaid met sigarettenpeuken en ander afval. Er was één karaf water met één glas, door zijn celgenoten gebruikt om te gorgelen en vervolgens het water tegen de muur te spuwen. De toon van de dienstdoende functionarissen leek eerder op die welke Esack in Zuid-Afrika gewend was dan welke hij in Nederland verwachtte. Hij kreeg zijn bagage niet mee, ook zijn handbagage niet. Iets te lezen werd hem geweigerd. De deur van de cel was op slot. Na zes uur werd hij doorgelaten, dank zij niet ophoudend gebel van de Nederlanders die met toenemende schaamte op hem stonden te wachten. Dit voorval schokte de Nederlanders meer dan Faried zelf. Zoals zo vaak bleek het slachtoffer tot grotere waarheid in staat dan de (kleine) machthebbers(tjes).

Geen reden tot zelfgenoegzaamheid bij de organisatoren dus. Dr. Mulder, de voorzitter van de consultatie, kon beginnen met zijn excuses te maken aan deze allerbeminnelijkste Zuidafrikaan. Esack zelf nam het allemaal nogal gemoedelijk op, althans uiterlijk. Maar hij vond het wel raar, zei hij tijdens de eerste koffiepauze, dat hij zoveel moeite had moeten doen voor een korte onderbreking van de Zuidafrikaanse omgangsvormen om ze onverkort weer terug te vinden in het zogenaamde gastvrije Nederland. Hij accepteerde onze verontschuldigungen.

Opening

Blijkbaar had dr. Mulder het allemaal voorzien. Hij opende de bijeenkomst met een stukje uit het Mattheus evangelie (9:35-38) waarin het werk van Jezus wordt aangeduid als leren, verkondigen en genezen en waarin sprake is van een schare mensen, die worden afgemat en voortgejaagd. En die zo een grote oogst van ellende vormt, waarin maar weinig arbeiders willen werken: bidt daarom de Heer van die oogst dat hij arbeiders vindt, mensen die bereid zijn zich in te zetten om te leren, te verkondigen en te genezen. Zoals Degene, die zij volgen... Wij zongen ons, bij al die vreemde tegenslagen moed in met een lied van Willem Barnard. A capella en een beetje te hoog ingezet, zoals dat hoort bij een lied waarvan de inhoud ons ook hoog te boven gaat:

*Verlos ons van de boze/ laat niet de goddelozen/ op aarde koning zijn!/
Laat ons uw land betreden/ dat zal een land van vrede/ van melk en honing zijn.*

Terwijl we stonden te zingen, zag ik dat er overal in de vergaderzaal foto's hingen van de paus. Die was hier ook geweest tijdens zijn bezoek aan Nederland. Jammer dat hij er nu niet bij kon zijn.

1. Indringende analyse van de situatie

Na de opening was het woord aan *dr. Wolfram Kistner*, een blanke bestrijder van het apartheidsregime en directeur van de afdeling voor Gerechtigheid en Verzoening van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken (SACC). Diegenen van ons die hem al kenden wisten dat hij de meester is op het floret van de analyse. Hem was gevraagd om een situatieschets te geven van hoe het er nu in Zuid-Afrika voorstaat.

Kistner zette hoog in: Het uur van de waarheid is aangebroken. Sinds de dramatische aankondiging van de noodtoestand door Botha op 20 juli 1985 staat die zin centraal in de perceptie van blank en zwart. Botha heeft het ingevuld op zijn manier. Voor de meerderheid van de bevolking geldt dat het uur van de waarheid tevens het eind is van de lange periode waarin de geest van de zwarte bevolking gemanipuleerd kan worden. Kistner werkte dat uit naar drie onderdelen toe.

Allereerst *het Zuidafrikaanse verzet en de reactie van de regering*. Het zwarte verzet is langzaam aan heftiger geworden. Na de harde maatregelen in de zestiger jaren begint het vanaf 1970 te gisten. Er zijn stakingen in Namibië en Durban en er zijn onlusten. De regering probeert marginale hervormingen door te voeren. Maar het getij is niet meer te keren. De hervormingen komen te laat, zijn te onbeduidend en te aarzelend om het verzet in te dammen. In 1983 komt de nieuwe grondwet. De zwarten worden uitgesloten van iedere vorm van politieke vertegenwoordiging; de uitvoerende macht krijgt meer bevoegdheden wat er ook officieel gezegd wordt over delen van de macht. Zowel op het centrale als het plaatselijk niveau vertoont het bestuur scheuren. Tegelijkertijd ontstaat het UDF (United Democratic Front) als een bondgenootschap van verzetsorganisaties. Dat zou wel eens het belangrijkste feit kunnen zijn na het verbieden van het ANC. De onrust slaat toe op de scholen. Er komen veel arrestaties en andere onderdrukkende maatregelen. Tengevolge van dit alles begint de economie zwakke plekken te tonen. Het UDF is symptoom van de nieuwe samenwerking binnen het verzet; het

slaat over het hele land heen en omvat nu voor het eerst alle groepen van de zwarte bevolking: óók de ouderen, óók de hindoe- en moslimgemeenschap, óók de kerken. Bij een deel van de jongere blanken wint de oppositie veld. Kistner wijst erop dat het verzet massaler is dan wordt toegegeven en dat het alleen nog zo diffuus kan blijven omdat de coördinatie nog niet optimaal is. Bovendien mag niet vergeten worden dat het regime nog lang niet al zijn middelen gebruikt. Het zal nog erger worden. De nervositeit van de blanken stijgt bovendien omdat er steeds meer openlijk contact wordt gelegd met de bevrijdingsbewegingen en vooral met het verboden ANC. Niet overigens met Inkatha dat zich van het overige verzet distancieert, het bestrijdt en het daardoor verzwakt. Maar wat ook de tegenslagen, het verzet kan niet meer worden ingedamd. Het wordt hoogstens tegengewerkt. Door de thuislandpolitiek bijvoorbeeld, door zogenaamde hervormingsbewegingen die iedere keer opnieuw het buitenland zand in de ogen strooit en door onderlinge verdeeldheid. Door het brute optreden van politie en leger heeft het regime het verzet juist gestabiliseerd en geïntensiveerd.

Er was nog een ander element in de analyse van Kistner. De *buurstaten* van Zuid-Afrika worden ook steeds meer bij het conflict betrokken. Met militaire en economische maatregelen worden zij gedwongen om niet-aanvalsverdragen af te sluiten. Voorts werden zij gedwongen om de bewegingsvrijheid van vluchtelingen uit Zuid-Afrika en met name van diegenen die zich met het ANC hadden verbonden, te beperken. Deze verdragen hebben overigens niet verhinderd dat er vanuit Pretoria steun werd verleend aan het verzet tegen de regeringen in de frontlijnstaten. En ook militaire acties van het Zuidafrikaanse leger op het soevereine grondgebied van de buurstaten werden niet beëindigd. Al met al bleken deze niet-aanvalsverdragen vooral bedoeld te zijn voor buitenlandse consumptie: ze werden – ook in Nederland – vaak gebruikt als "bewijs" dat er veel ten goede in beweging zou zijn. Natuurlijk zag Kistner ook zeer bemoedigende ontwikkelingen, maar die zijn dan wel van fundamenteel andere aard. Botha heeft heel wat slapeloze nachten gekregen door de veranderde houding van de regering van de Verenigde Staten. Reagan's sympathie voor een langzaam hervormingsbeleid werd doorkruist door heel wat radicalere eisen uit Congress en Senaat; hij moet bovendien met lede ogen aanzien hoe de macht van het leger in de binnenlandse politiek hand over hand toeneemt en hoe aan de macht van zijn eigen (nationale) partij wordt geknabbeld door krachten die nog verder naar rechts buigen. Dan is er het groeiend verzet aan de universiteiten en in het zakenmilieu, die allemaal barsten teweeg brengen in het bolwerk van de blanke macht.

En de kerken?

De kerken in Zuid-Afrika zijn ook verdeeld, maar het is duidelijk dat onder de zwarte christenen het verzet zeer toeneemt. Van groot belang daarbij is niet zozeer de politisering van de kerk maar het allerwege op gang gekomen onderzoek naar de betekenis van het evangelie in deze situatie. Met name het Kairos Document luidt een nieuw stadium in het verzet in. Dat document ontkracht veel van de goedkope kritiek die op het kerkelijk verzet is gericht. Juist vanuit de theologische activiteit van de kerken wordt duidelijk dat het

hier niet om een kerk-vreemde ontwikkeling gaat, maar de dynamiek van het evangelie zelf aan het werk is. Kerken spelen in Zuid-Afrika een belangrijke rol, omdat ze niet verboden kunnen worden: dat is de prijs die het regime betaalt voor de christelijke pretentie die zij voert. Wie tot zich wil laten doordringen hoe de Zuidafrikaanse kerken het verband leggen tussen hun geloof en hun strijd tegen het apartheidsbeleid, dient er goed aan om het Kairos Document zorgvuldig te lezen. Kistner onderstreepte het belang van dit stuk met zoveel verve, dat wij de tekst van dit document in het verslag van de consultatie opgenomen hebben (zie pp. 9-31 boven).

Kistner besloot zijn voordracht met een verwijzing naar de samenhang tussen de Zuidafrikaanse en westerse christenheid. Ons gezamenlijke geloof wordt op de proef gesteld. Niet hoe we met het politieke, maar hoe we met het geestelijke probleem omgaan is doorslaggevend. Daarbij wordt onze gezamenlijke reflectie versterkt door de mensen die lijden. En het gaat niet alleen om de bevrijding van de onderdrukte maar ook om de bevrijding van de onderdrukker.

2. Geëngageerde spiritualiteit

Als tweede spreker hadden wij professor Wessel Verdonk uit Utrecht gevraagd om met ons na te denken over het onderwerp "geëngageerde spiritualiteit". Sinds 1975 wordt immers in de oecumenische beweging gesproken over een *spirituality for combat*, omdat met name in de oecumene christenen in velerlei conflicten hebben ontdekt dat vlak onder hun daden altijd iets van geestelijke motivatie ligt, die bepalend is voor hun denken en handelen. En hoe zit dat nu, vroegen wij Wessel Verdonk, met de verhouding tussen dat soort spiritualiteit en die andere soort, die zo vaak in de kerken staat voor een geestelijk leven dat zich juist verre wil houden van het strijd-gewoel. Is er naast de spiritualiteit van de woestijn, waarin de gelovige zich terugtrekt, ook een spiritualiteit die mensen juist de wereld invoert? Of zijn dat geen twee soorten? Je hoeft het ons niet gemakkelijk te maken, hadden we er nog bijgezegd. Dat laatste deed hij dan ook niet.

Verdonk begon met ons zijn bronnen te noemen. Hij had de autobiografie van Winnie Mandela op zich laten inwerken en verwees geregeld naar de gedachten van Allan Boesak. Maar met name baseerde hij zich op het Kairos Document. Vanuit dit gedachtengoed wees hij er ons nog eens op, dat in Zuid-Afrika een grote verwarring is gerezen rond centrale geloofsbegrippen, zoals zonde en schuld, wrok en haat, vergeving en verzoening. Dat kan ook niet anders omdat twee denkwerelden in conflict zich beroepen op hetzelfde geloof. Aan de ene kant de denkwereld van de staatstheologie en aan de andere kant die van de profetische theologie. Beide groepen beroepen zich op God en Schrift, beide bedienen zich van dezelfde begrippen. Dat geeft het conflict in Zuid-Afrika de geur van een heilige oorlog. Samen zitten de opponenten gevangen in hun eigen vanzelfsprekendheden (evidentie) en noodzakelijkheden. En het gevolg is dat God, die immers een god van de geschiedenis is, dreigt gevangen te raken. De geschiedenis stokt. Er is geen beweging meer. De zaak zit muurvast.

De vraag is nu of er een geëngageerde spiritualiteit wordt ontwikkeld, die weer opnieuw ruimte voor verandering kan scheppen. Verdonk koos daarvoor als uitgangspunt het begrip van de verzoening, dat immers het hart

van het evangelie is. In de staatstheologie wordt het begrip verzoening misbruikt om scheve machtsverhoudingen te bestendigen en om berusting te kweken. In de profetische theologie, leert ons het Kairos Document, wordt verzoening ervaren in het perspectief van de bevrijding. Wat is profetische theologie? Van de profeten leerde Israel en later de kerk dat er geen compromis te sluiten valt bij het oordeel over onrecht en machtsmisbruik, maar dat het oordeel bedoeld is om mensen te veranderen, om hen op te roepen tot bekering. En niet om hen te vernietigen. Daarom wordt in het Kairos Document het oordeel niet geschuwd, maar wordt tegelijkertijd de blanke gemeenschap opgeroepen tot bekering, namelijk tot een structurele andere regeringsvorm die recht en gerechtigheid bevordert.

De verzoening, profetisch verstaan, komt op verschillende plaatsen in het Kairos Document aan de orde. Zo wordt er gesteld dat God in Christus de kant van de armen en verdrukten heeft gekozen en zo wordt gehoorzaamheid afgewezen aan een overheid die de rechtsorde verkracht met een beroep op goddelijke sanctie. Maar er wordt ook uitzicht geboden op een rechtsorde, die op vrijheid en op gerechtigheid is gebaseerd.

En het Kairos Document zegt dat niet allemaal te vermóeden, of te hopen of te denken. Neen, het document plaatst zich in de profetische traditie door heel stellig te poneren: *wij weten*.

Wie zo de verzoening verstaat, zegt Verdonk, heeft de grenzen van de vrijheid verlegd, heeft weer ruimte geschapen. Een goedkope gang is dat niet! Want vanuit die gedachte moeten wij leren omgaan met de "vijand". Hier maakte Verdonk een uitstapje naar het recente boek van Wim Overdiep dat handelt over "Het Gevecht met de Vijand". Overdiep maakt een verhelderend onderscheid tussen "verticale" en "horizontale" vijandschap. "Horizontale" vijandschap kan bestaan tussen gelijken: niet te verwaarlozen of te negeren maar toch aan te pakken met beproefde middelen, zoals onderhandelingen. "Verticale" vijandschap gaat veel dieper omdat er ongelijke partners in het spel zijn en machtigen die hun slachtoffers de schuld geven van het conflict. De profetische theologie schept ruimte in die gruwelijke problematiek door onverbloemd de schuldigen aan te wijzen en schuld niet te verdoezelen door een ontijdig beroep op verzoening. Het moeizame werk van de verzoening kan pas groeien als het oordeel is uitgesproken en de schuldigen zijn aangewezen, als de schuldige zich bekeert en de "vijanden" hun conflict gelijkwaardig te lijf kunnen.

Wanneer wij, vanuit een geëngageerde spiritualiteit zoeken naar nieuwe geestelijke ruimte, zo besloot Verdonk dan betekent dat allereerst een keuze voor een profetische theologie. En dat betekent weer dat wij compromisloos de staatstheologie afwijzen.. Het betekent ook kiezen voor burgerlijke ongehoorzaamheid aan de overheid, die ten onrechte, God claimt als de kampioen van eigen zaak.

Wat dat betekent voor onze spiritualiteit maakte hij nog eens duidelijk met een aantal citaten uit de bijdrage die Allan Boesak meegaf aan de feestbundel voor Beyers Naudé *Met de Moed der Hoop*. Daarin mediteert Boesak aan de hand van het Jozef-verhaal over de kracht van de dromen. Achter de dromen van Jozef staat de droom van Godzelf.

"Als er vanwege onze onwil de roep van het evangelie te horen en te begrijpen een crisis is in de Kerk, dan is de eigenlijke crisis gelegen in het feit dat we Gods droom zijn kwijtgeraakt. Het is een droom waarin de orde van de wereld is omgekeerd. Een droom, waarin de eersten de laatsten zullen zijn en de laatsten de eersten. Een droom, waarin er bevrijding is voor de armen en verdrukten, waarin er vrede en gerechtigheid en vervulling en heilheid zijn voor al Gods kinderen. Het is een droom, waarin weduwe en wees, vreemdeling en hulpeloze een beschermer hebben. Het is een droom, waarin vergeving en verzoening is... Wij zeggen, dat we niet geloven in de kracht van de revolutie. Wij zeggen dat we geloven in de kracht van het gebed." (p. 72, 71)

Dat is dan een gebed tegen de overheid. Het is een wonder, zei Verdonk, dat iemand zo fijnzinnig, theologisch zo diepgaand, zo bevrijdend op een situatie ingaat. Verzoening - leven in de vrijheid Gods door zijn recht is dan een dubbele beweging geworden: voor de blanken, die structureel anders moeten optreden en voor de zwarten die van hun wraak afzien. En voor beiden om door de macht van de liefde de gerechtigheid vorm te geven.

3. De Amerikaanse connectie

Als derde en laatste spreker hadden we de zwarte Amerikaan *Damu Smith* uitgenodigd, juridisch directeur van het "Washington Office on Africa". Hem was gevraagd ons bij te praten over de Amerikaanse ontwikkelingen in de strijd tegen de Apartheid. Niet zo maar, want iedereen had ontdekt dat in het laatste jaar de anti-Apartheid beweging in de Verenigde Staten ineens de neiging vertoonde om Europa "links in te halen", zoals Karel Roskam het tijdens de consultatie zei. Hoe kwam dat en welke rol hadden de kerken daarin gespeeld?

De Amerikaanse buitenlandse politiek, zei Smith, wordt sinds de tweede wereldoorlog beheerst door één alles overschaduwende zorg: de bestrijding en het indammen van het communisme. Dat heeft ook de politiek ten opzichte van Afrika volstrekt bepaald, meer dan de aandacht die het Witte Huis had voor wat de Afrikanen werkelijk bezig hield. Ford, Nixon, Kissinger en met name Reagan sloten een soort bondgenootschap met Pretoria omdat zij in dat regime de beste medestander vonden tegen het oprukkende communisme. Zelfs Carter, die in het begin van zijn presidentschap nog inzag dat juist de steun aan Pretoria het communisme eerder versterkte dan verzwakte, werd in de tweede helft van zijn regeringsperiode door interne reacties op internationale ontwikkelingen (de Cubanen in Ethiopië; de strijd vanuit Angola tegen Mobutu en de inval van de Russen in Afganistan) gedwongen om zich vooral met Pretoria tegen het zich uitbreidende communisme te verzetten. Zo hebben sinds 1975 Amerikaanse regeringen bijvoorbeeld steeds opnieuw Unita gesteund in Angola.

Vanaf 1970 werd Pretoria vanuit de Verenigde Staten gesteund in zijn "reformistische" politiek. Amerika reageerde daarop met de "policy of constructive engagement", gekenmerkt door een houding tegenover Pretoria van "friendly persuasion" en stille diplomatie, oftewel een afzien van iedere vorm van druk of sancties. Onder de regering van Reagan werd de hulp aan Zuid-Afrika versterkt: er kwamen meer consultants in de Verenigde Staten, meer militaire attachés in beide landen, meer militaire hulp, meer opleiding van Zuid-Afrikaanse officieren; er was zwijgende toestemming voor de Zuidafrikaanse invasie in Angola van 1982; er kwamen sterk uitgebreide handelsbetrekkingen, meer bankleningen (een toename van ca.

300%); de publieke belangstelling voor de onderdrukking van de zwarten in Zuid-Afrika bleef gering.

De anti-Apartheidsbeweging

In de Verenigde Staten is altijd een redelijk sterke anti-Apartheidsbeweging actief geweest. Na de moordpartij in Sharpsville van 1960 en de Soweto-opstand van 1975 flikkerde de beweging op. In de zeventiger jaren begonnen kerken en vakbeweging op te roepen tot desinvesteren. Vanaf 1984 is de beweging met sprongen gegroeid.

Hoe kwam dat? De redenen lopen uiteen: de pro-Pretoria politiek van Reagan heeft op een paradoxale manier laten zien dat er iets moest gebeuren; de belangstelling in de media voor Zuid-Afrika nam toe naarmate de onderdrukking fellere en onmenselijker werd; de Nobelprijs voor Desmond Tutu maakte diepe indruk. In November 1984 ontstond de *Free South Africa Movement*. Het begin lag bij een aantal Amerikaanse zwarte leiders, die in een onderhoud met de Zuidafrikaanse ambassadeur vrijlating eisten van de politieke gevangenen, het einde van de noodtoestand in Zuid-Afrika en effectieve maatregelen om het Apartheidsregime te beëindigen. Toen de ambassadeur – zoals verwacht – niets wilde toezeggen, organiseerden deze zwarte leiders een sit-in in de ambassade. Dat was het begin van een zeer wijd verspreide beweging van protest. Er volgden meer dan 4000 arrestaties, overal in het land. Studenten speelden een belangrijke rol. En plotseling begonnen de media hun achterstand met betrekking tot Zuid-Afrika in te halen. Alle grote weekbladen publiceerden coverstories over Zuid-Afrika. *Newsweek* begon, gevolgd door *Time Magazine* en *Business Week*. Het populaire TV programma "Night-Line" had een hele week Zuid-Afrika als zijn "lead-story".

De gevolgen bleven niet uit. Voor het eerst hield het Congress een lang debat over Zuid-Afrika en werden in beide kamers van de volksvertegenwoordiging sancties geëist tegen Pretoria. Reagan had geen andere keuze dan zijn politiek te herzien. De retoriek veranderde en de regering kwam zelf met sanctie maatregelen. Die waren weliswaar zwak, maar al met al betekenden zij toch het einde van de politiek van constructive engagement. Sinds Vietnam is er geen onderwerp in de Amerikaanse politiek geweest die zozeer tot voorpaginanieuws werd. De *Free South Africa Movement* haalde het Zuid-Afrika vraagstuk uit de kelder en maakte het tot de centrale toets voor het hele Amerikaanse buitenlandse beleid.

Toch zijn er ook tegenslagen. Reagan mag dan wel een wending hebben moeten maken, sinds oktober 1985 wordt er weer hard gewerkt aan de steun voor Unita, in de hoop dat de "marxistische" regering van Angola kan worden ontregeld. Het gaat daarbij om grote bedragen, Reagan zelf deelt aan journalisten mee dat hij voor een stille bijdrage aan Unita is van zo'n 300 miljoen dollar. Het is duidelijk dat Reagan de nieuwe belangstelling voor Zuid-Afrika wilde gebruiken om op een ander zuidelijk afrikaans front – Angola – toe te slaan. De *Free South Africa Movement* heeft daarop gereageerd met een felle campagne. Er kwamen landelijke bijeenkomsten waarop leiders als Jesse Jackson zich liet horen. Er komt een grote campagne in 1986 op scholen en universiteiten. De strijd om te desinvesteren wordt verscherpt: 27 universiteiten en 63 scholen desinvesteerden al voor zo'n

slordige 350 miljoen dollar. Er staat een campagne op touw tegen bedrijven die doorgaan met hun steun aan Pretoria (Shell). In maart 1986 wordt een speciale campagne-week aan dat doel gewijd. Op 4 april, als de natie de moord op Martin Luther King herdenkt, zal overal voor desinvestering worden gepleit. Een aantal banken heeft opnieuw besloten geen leningen meer aan Pretoria te verstrekken. De vakbeweging begint zich nationaal en lokaal te roeren: de United Mine Workers willen de kolen toevoer uit Zuid-Afrika boycotten omdat die met slavenarbeid zijn gedolven. Het is duidelijk dat de anti-Apartheidsbeweging in Amerika ook in het komende jaar Europa nog veel strategie en tactiek te leren heeft.

Mr. Damu Smith uit de Verenigde Staten.

IV WERKGROEPEN - informatie en aanbevelingen

Zuid-Afrika: uitdaging aan de kerken

"Het minderheids-apartheidsregime valt niet te hervormen. Een regime dat principieel de vijand van het volk is, kan niet opeens ten behoeve van het hele volk beginnen te regeren. Het kan alleen door een andere regering vervangen worden..."
(Kairos Document)

Onder de druk van binnenlandse politieke protesten, opstanden, stakingen en gewapende acties en van buitenlandse politieke en economische maatregelen komt het apartheidsregime steeds meer in de knel. Het blanke bedrijfsleven en de buitenlandse investeerders worden hoe langer hoe onrustiger en verliezen hun vertrouwen in de regering. De regering wordt gedwongen om met tegenmaatregelen te komen. Aan de ene kant betekent dat nog hardere onderdrukking en nog bruter geweld. Aan de andere kant wordt de schijn gewekt dat men bezig is de apartheid af te schaffen; zelfs zal men, als de blanke nood op het hoogst is, bereidheid vertonen bepaalde elementen in de apartheid af te zwakken. Maar dat alles stelt de onderdrukten niet tevreden. Ze zeggen dat de apartheid niet afgezwakt moet worden, maar afgeschaft, tot op de grond toe afgebroken.

Intussen gaat de militarisering van de Zuidafrikaanse samenleving door. Meer en meer wordt het leger ingezet om de apartheidstructuren te redden. Steeds groter wordt de zeggenschap van het militaire apparaat over het regeringsbeleid. Deze spiraal van verzet, geweld, onderdrukking en militarisering gaat steeds hoger totdat het regime niet langer in staat is om de acties van leger en politie te bekostigen of totdat het zijn vertrouwen in zijn eigen machtspositie verliest.

Dat is het beeld dat getekend wordt door die mensen in Zuid-Afrika die midden in de strijd staan. Een zorgwekkend en beangstigend beeld. Zij maken duidelijk dat er, gezien het huidige niveau van geweld in de Zuidafrikaanse samenleving, niet langer gesproken kan worden over "vreedzame veranderingen". Geweld zal een element in de ontwikkelingen binnen Zuid-Afrika blijven, totdat de apartheid is afgeschaft.

Ook maken zij duidelijk dat er in deze gewelddadige samenleving een fundamenteel verschil gemaakt moet worden tussen het primaire geweld van de onderdrukkers en het reactieve geweld dat gericht is op de bevrijding van de onderdrukten. Zij vertellen ook dat de matigende rol van het Afrikaans Nationaal Congres (ANC) onderkend moet worden. En zij herinneren eraan dat het ANC altijd gewaarschuwd heeft tegen willekeurige gewelddadige

acties en dat men zich daar steeds heeft opgesteld als uitvoerder van beperkte en doelgerichte acties.

Geblokkeerde verzoening

In een dergelijke situatie van een compromisloos verzet tegen een geweldadige onderdrukker kan het woord "verzoening" een verdachte klank krijgen. Dat woord mag niet en nooit gebruikt worden voor het bepalen van een soort middenpositie waarin alle partijen zich moeten kunnen vinden. In een situatie waarin aan één partij structureel onrecht wordt aangedaan, is verzoening geblokkeerd totdat er een einde komt aan het onrecht. Gezien de verharding van standpunten, de explosieve groei van het verzet, het stijgend aantal slachtoffers, de schade aan de structuren van de maatschappij, kan het belang van deze analyse niet genoeg onderstreept worden. En dat vraagt om een duidelijke en ondubbelzinnige keus. Het is niet langer mogelijk een afzijdige houding in te nemen. Hoe meer afzijdigheid en hoe minder effectieve acties tegen de apartheid, des te langer zal de strijd duren. En dat betekent dat nog meer schade wordt aangericht en dat nog meer slachtoffers zullen vallen. Een sombere, maar realistische prognose. Aldus de boodschap uit Zuid-Afrika.

Die boodschap vormt de achtergrond van de consultatie die de Raad van Kerken in Nederland van 28 tot 30 november 1985 belegde in Amersfoort. En de overheersende vraag voor de vertegenwoordigers van de kerken die daar bijeen waren was: wat kunnen wij doen met wat ons gezegd wordt? Met name gezegd wordt in het heldere en indrukwekkende Kairos-document uit Zuid-Afrika dat drie dagen lang een gids was. Uit dat document valt veel te leren. De kerken in Nederland zouden voordat zij tot eigen opvattingen of uitspraken komen eerst lang en aandachtig naar dit getuigenis dienen te luisteren. Dit heeft in elk geval de consultatie zeer geïnspireerd.

In dit Kairos-document spreken christenen zich uit. Op de consultatie werd duidelijk dat het in Zuid-Afrika niet alleen gaat om een christelijke meerderheid die door een christelijke minderheidsregering wordt onderdrukt. Moslims, hindoes en anderen hebben deel aan het lijden en strijden tegen een antimenselijk systeem. Christenen in Nederland zullen evenzeer moeten zoeken naar bondgenoten buiten eigen kring in de strijd tegen de macht van het racisme. Als één ding duidelijk werd, dan is het wel dat een gepassioneerd bezig-zijn met Zuid-Afrika niet alleen betekenis heeft omdat wij historische en economische banden hebben met de blanke bevolking aldaar of omdat wij onder de indruk zijn van wat ons van daar bericht wordt, maar vooral ook omdat wij onderkennen dat wat daar gebeurt de uiterste consequentie is van wat ook onze eigen huidige maatschappij aantast en vergiftigt: racisme en discriminatie. Wij worden in Zuid-Afrika met onszelf geconfronteerd.

Verskillende invalshoeken

Zo werden de deelnemers aan de consultatie vanuit verschillende invalshoeken geïnspireerd tot hun stellingname: door de theologische posities van het Kairos-document, door de berichtgevingen over de situatie in Zuid-Afrika zelf, door het verslag van activiteiten in andere landen (met name de Verenigde Staten) en door de reflectie op de situatie ten aanzien van het racisme

in eigen land.

De situatie in Zuid-Afrika was daarbij telkens weer uitgangspunt van bespreking. Het had ook over Namibië kunnen gaan. Ook al kwam dat land niet in bespreking, het bleef niet buiten beschouwing. Het is de bedoeling dat een delegatie van de Raad daar een bezoek zal brengen en dat op grond van de rapportage ook Namibië opnieuw onder de aandacht van de Nederlandse kerken gebracht zal worden.

Samen met vrienden uit Zuid-Afrika, Duitsland, Engeland en de Verenigde Staten, hielden vertegenwoordigers van de kerken in Nederland zich op de consultatie bezig met datgene wat als uitdaging afkomt vanuit Zuid-Afrika: politiek, economisch, sociaal, kerkelijk. Zij formuleerden het in consideraties en in aanbevelingen. Naar anderen toe: de Raad van Kerken en de kerken, de regering, politieke partijen en de vakbeweging. Maar zij stellen er tegelijkertijd prijs op te verklaren dat hun uitspraken ook individuele christenen raken, en dat zij zelf bereid zijn zich als individuele christenen te verplichten naar eigen vermogen gevolg te geven aan wat zij anderen aanbevelen. Zuid-Afrika: uitdaging voor de kerken, uitdaging voor ieder die zich christen noemt.

Tijdens de conferentie waren er vier werkgroepen, en wel rond:

- A. theologische en kerkelijke bijdragen aan de effectieve bestrijding van de apartheid;
- B. politieke bijdragen aan een effectieve bestrijding van de apartheid en de rol van de kerken daarin;
- C. economische bijdragen aan een effectieve bestrijding van de apartheid en de rol van de kerken daarin;
- D. sociale bewegingen en hun bijdrage aan een effectieve bestrijding van de apartheid en de rol van de kerken daarin.

Wat hierna volgt is de weergave van de consideraties en de aanbevelingen uit deze werkgroepen.

A. DE KERKELIJKE EN THEOLOGISCHE BIJDRAGE

Het belijden in Zuid-Afrika

De kerkelijke situatie in Zuid-Afrika wordt diepgaand beïnvloed door de situatie van onderdrukking en de keuzen die daarin gemaakt worden: voor de status quo (c.q. een voorzichtige hervorming ervan) of voor de afschaffing van de apartheid.

De kloof tussen degenen die de ene óf de andere keuze maken loopt dwars door bijna alle kerken heen. Sinds de druk van binnen en van buiten op Zuid-Afrika toeneemt en blanke Zuidafrikanen steeds meer geweerd worden van internationale fora zorgt bijvoorbeeld de blanke Nederduitse Gereformeerde Kerk via haar financiële, psychologische en personele invloed ervoor dat de leiding van de zogenaamde dochterkerken in handen komt van zwarte predikanten die de visies van de blanke kerk internationaal en intern uitdragen, en daarin effectiever zijn dan de blanken zelf.

In andere kerken is soms eenzelfde situatie te zien: ook al wordt apartheid officieel veroordeeld, met de argumenten van een verzoeningstheologie zo-

als veroordeeld in het Kairos-document, het kwaad wordt onvoldoende onderkend en benoemd en zo wordt met de status quo of onbetekenende "hervormingen" gemene zaak gemaakt. Tegelijk is een ontwikkeling zichtbaar in de richting van een belijdende kerk, waarin ondubbelzinnig gekozen wordt voor de onderdrukten en hun strijd, waar verzoening door bevrijding van de onderdrukte en de onderdrukker wordt gezocht.

Dit alles stelt de partnerkerken voor de vraag hoe de relatie met de oude partners (zwarte en multiraciale kerken, oecumenische organisaties) moet zijn wanneer de scheidslijnen steeds duidelijker worden. De solidariteit met de belijdende kerk zal voorop moeten staan, ook wanneer dat, na lange en kritische dialogen, leidt tot conflict met de officiële kerken (de relaties met de "boerenkerken" zijn reeds lang verbroken). Wij pleiten voor pluriforme contacten met kerkelijk Zuid-Afrika, in de eerste plaats met de groepen/organisaties als Belijdende Kring, de kring van opstellers van het Kairos-document en anderen, en in het licht van deze verbondenheid met christelijk engagement ook met de officiële kerken en oecumenische organisaties. Wij beseffen, dat wij in Nederland niet vrijblijvend vanaf een troon kunnen oordelen over (gebrek aan) engagement en keuzen van partners in Zuid-Afrika zonder ook zelf in onze situatie in onze keuzen gemeten te worden.

Aanbeveling A 1

a) De consultatie vraagt de Raad van Kerken er bij de leden-kerken op aan te dringen om relaties te onderhouden met die kerken en christenen in Zuid-Afrika die zich laten leiden door het belijdend spreken in de oecumenische gemeenschap in Zuid-Afrika, zoals recentelijk geformuleerd in de Belijdenis van Belhar (1982) en het Kairos-document (1985).

b) De consultatie vraagt de Raad de leden-kerken te verzoeken om diepgaand kennis te nemen van het Kairos-document "Challenge to the Church" (uitdaging aan de kerk) als stem van onderdrukte christenen in Zuid-Afrika en als zodanig een indrukwekkend voorbeeld van contextueel belijden. Aanbevolen wordt om dit document een brede verspreiding te geven en op alle niveaus in de kerken te bespreken.

Programme to Combat Racism

Het Programma tot Bestrijding van het Racisme (PCR) van de Wereldraad van Kerken speelde en speelt een belangrijke rol in het betrekken van de kerken bij de strijd tegen racisme. Daarbij zijn de volgende leermomenten van belang voor verwerking in de kerken:

1. Ruime deelname van authentieke vertegenwoordigers van de strijd van de onderdrukten in kerkelijk en ander verband leert kijken "door de ogen van de slachtoffers" of "van onderop". Dit geeft een gezonde spanning met vertegenwoordigers van kerken die nog zien "van bovenaf".
2. Voor bestrijding van geïnstitutionaliseerd racisme zijn research en publiciteit belangrijk: analyse van politieke, economische en culturele machtsverhoudingen.
3. Wanneer kerken, christelijke instellingen en anderen tot actie worden opgeroepen, dient dit te worden voorafgegaan door acties van degenen die de oproep doet "op eigen terrein", bij voorkeur acties die in eigen vlees snijden. Bijvoorbeeld: aandelen pakketten schonen, personeelsbe-

leid, overdracht van macht en geld (Speciale Fonds), relaties met bevrijdingsbewegingen.

4. Analyse en communicatie worden het best gedaan in samenwerking tussen vertegenwoordigers van de onderdrukten. In de oecumenische contacten in nationaal en internationaal verband met kerken die PCR, en in het bijzonder het Speciale Fonds, niet willen steunen zal hierover kritisch contact dienen te zijn.

Aanbeveling A 2

a) De consultatie vraagt de Raad van Kerken en de leden-kerken zich in te zetten voor een goede verwerking in de kerken van de ervaringen opgedaan in het Programma tot Bestrijding van het Racisme van de Wereldraad van Kerken.

b) Tevens dringt de consultatie er op aan om krachtiger op te roepen tot steun aan het Speciale Fonds van de Wereldraad van Kerken.

Informatie

Naarmate het apartheidssysteem meer onder druk komt te staan, zal de propaganda van Zuid-Afrika in het buitenland toenemen. Deze propaganda richt zich via de media, via pro-apartheidslobby's in Nederland, ook direct tot de kerkleden. De kerken dienen zich in de spannen om door middel van brede informatie, waarin de stem van de onderdrukten zelf maatgevend is, de betrokkenheid van de kerken in Nederland in alle geledingen te bevorderen. Het is van groot belang dat de Raad van Kerken en de leden-kerken zich samen inspannen om bijvoorbeeld door regionale bijeenkomsten in brede kring verantwoording af te leggen van wat hen inzake Zuid-Afrika bezielt.

Bij het innemen van standpunten en het spreken naar de overheid en samenleving zullen de kerken eerder hun roeping moeten volgen dan spreken uit naam van een meerderheid in de kerk. Steeds moet gelet worden op goede en begrijpelijke argumentatie en verantwoording van dit spreken.

Aanbeveling A 3

a) De consultatie vraagt de Raad van Kerken en de leden-kerken om zoveel mogelijk te bevorderen dat de gemeenten en parochies werkelijk kunnen meeleven met en meedenken over de strijd voor bevrijding in Zuid-Afrika.

b) De consultatie stelt de Raad voor om aan de voorbereidingsgroep de follow-up van de consultatie op te dragen.

c) De consultatie beveelt de Raad aan om de voorlichtings- en bewustwordingsactiviteiten met betrekking tot Zuid-Afrika, zoals die zijn ontwikkeld door onder andere anti-apartheidsbeweging en de Nederlandse vakbeweging te inventariseren, en mede op basis van door genoemde organisaties opgedane ervaringen scholings- en bewustwordingsprogramma's te ontwikkelen in het kader van catechese, kringen enz. Als voorbeeld wordt hierbij genoemd het project over de plurale samenleving van het Hoger Katechetisch Instituut, Mondiale Werkplaats en het Christelijk Pedagogisch Studiecentrum.

Zoals in het inleidende hoofdstuk al is gesteld, werd op de consultatie

duidelijk dat moslims, hindoes en anderen deel hebben aan het lijden en strijden tegen een antimenselijk systeem. Christenen in Nederland zullen evenzeer moeten zoeken naar bondgenoten buiten eigen kring in de strijd tegen de macht van het racisme.

Aanbeveling A 4

Gezien het belang van de groeiende contacten tussen de belijders van verschillende godsdiensten in Zuid-Afrika in hun gezamenlijke strijd voor bevrijding, beveelt de consultatie de Raad van Kerken aan deze contacten te onderkennen en te steunen door middel van ontmoetingen, het uitwisselen van informatie, verklaringen en boodschappen.

B. DE POLITIEKE BIJDRAGE

De dialoog met "de" politiek

De consultatie constateerde met zorg, dat niet alle aanbevelingen van Driebergen 1977, gericht op de politiek, verwezenlijkt zijn.

Hoewel enkele jaren geleden de hoop gloorde op een parlementaire meerderheid om een beleid gericht op economische sancties af te dwingen, is het draagvlak hiervoor allengs verzwakt. Geconstateerd moet worden dat Nederland niet langer gerekend kan worden tot die landen die het voortouw nemen in acties tegen de apartheid. Van deze positie, die tot het eind van de jaren zeventig gold, is bewust afgestapt. De Scandinavische landen zijn Nederland ver voorbij gestreefd met hun gezamenlijk actieprogramma, dat in oktober jl. werd aangenomen, en met hun stappen als individuele staten. Ook Frankrijk, een EEG-partner, heeft harde eenzijdige maatregelen genomen, terwijl zelfs de Verenigde Staten op het punt staan om Nederland "links" te passeren.

Ten aanzien van de regering valt de volgende onderstroom in het denken over Zuid-Afrika te identificeren:

- solidariteit in bondgenootschap en E.G., die leidt tot grote terughoudendheid ten aanzien van het innemen van geïsoleerde (voorhoede)posities. Deze angst voor "isolatie" is absurd in het licht van de positie van de Scandinavische landen, de derde wereld, en de omslag in de Verenigde Staten.
- Een concept van vreedzame oplossingen, waarin de "verzoening" tussen de "gematigde" krachten centraal staat en waarin de aard van het conflict in Zuid-Afrika fundamenteel miskend wordt. Ook vrees voor "radicalisering" en "communisme" speelt hierbij een rol.
- Een bevattelijkheid voor de propaganda van de Zuidafrikaanse regering, waarin een democratisch liberale woordkeus de feitelijke bedoelingen verhult en onterecht het imago van veranderingsgezindheid wekt.

Daarenboven valt ten aanzien van het politieke krachtenveld te constateren:

- verborgen racistische vooroordelen, die een rol spelen bij de stellingname ten aanzien van Zuid-Afrika;
- de huidige economische situatie, die leidt tot dominantie van de koopman over de dominee;

- de verschuiving van het Nederlandse politieke centrum waarbij solidariteit met de onderdrukten aan betekenis inboet.

Bovengenoemde overwegingen worden als zodanig niet concreet gearticuleerd door de betreffende politici als bezwaren tegen een beleid gericht op economische isolatie. Nadrukkelijk wel als alibi voor passiviteit wordt het argument genoemd dat eenzijdige economische boycotmaatregelen *niet effectief* zouden zijn. Afgezien van de kanttekeningen die hierbij gemaakt kunnen worden negeert deze stelling de belangrijke *psychologische* aspecten van een dergelijke *Nederlandse* maatregel.

Eén aspect van de anti-apartheidsstrijd wordt in het algemeen veel te veel onderschat, namelijk de psychologische effecten van actie tegen apartheid. Blanke Zuidafrikanen verlangen wanhopig geaccepteerd te worden als partners of vrienden van het Westen; zij voelen dat zij wat betreft ras en cultuur een band hebben met de blanke, westerse beschaving. Zou dit blanke zelfvertrouwen ernstig worden ondergraven, dan zouden de blanken onzeker worden over hun toekomst en zouden zij meer genegen zijn tot onderhandelingen met de werkelijke zwarte leiders over de toekomst van het land. Dit cruciale psychologische punt kan bereikt worden *voordat* de economische of militaire overheersing van de blanken volledig is ondergraven. Dit betekent dat het ondergraven van blank zelfvertrouwen een belangrijke rol kan spelen in het verlagen van het geweldsniveau in de anti-apartheidsstrijd. Dit impliceert ook steun aan de bevrijdingsstrijd om het zwarte zelfvertrouwen te versterken. Vele zwarte Zuidafrikanen gaan ervan uit dat er een "stam"-verwantschap is tussen Nederland en blank Zuid-Afrika (de Boeren kwamen uit Holland, daarom steunen de Hollanders apartheid). Wanneer Nederland racistisch Zuid-Afrika begint de isoleren en banden smeedt met groepen die betrokken zijn bij de bevrijdingsstrijd wordt het duidelijk dat "zelfs hun voorvaderen de Boeren niet hebben erkend". Maar totdat Nederland kan aantonen dat het een waarlijk anti-apartheidsland is, zullen zwarten in Zuid-Afrika ervan blijven uitgaan dat het "stam"banden onderhoudt met de blanken.

Parallel met de sombere ontwikkeling in de Nederlandse politiek erodeerde de dialoog van de Raad van Kerken met de politiek. De afnemende invloed van uitspraken van de Raad van Kerken op belangrijke segmenten van de politiek vervult ons met grote zorg. Politici klagen over de stortvloed van verklaringen van de Raad, waarin zij aan de schandpaal genageld worden, verwijten de Raad "marionet" te zijn van actiegroepen dan wel zich te laten gebruiken als woordvoerder van radicaal linkse partijen, en ontkennen de deskundigheid van de Raad op terreinen van buitenlandse politiek. De consultatie weet dat de Raad bereid is hierbij ook de hand in eigen boezem te steken. Te dikwijls is "de" politiek in het verleden slechts op beschuldigende wijze bejegend, werd daarbij te weinig onderscheid gemaakt tussen de verschillen in inzet en positie van politici. Onvoldoende besef werd getoond van de regels die de politiek beheersen. Ook heeft de Raad onvoldoende oog gehad voor het feit, dat de mate waarin het eigen electoraat betrokken is bij een "issue" van doorslaggevend belang is voor de prioriteiten op de politieke agenda.

Deze constatering vergen een herbezinning op de wijze waarop de Raad zich ten opzichte van de politiek dient op te stellen en een urgent plan van actie om de eigen achterban te mobiliseren voor politieke pressie. De consultatie nam overigens met bewondering kennis van de professionele wijze waarop politieke beïnvloeding in de Verenigde Staten gestalte krijgt.

Tenslotte verkende de consultatie de mogelijkheden om op lokaal politiek niveau het beleid te beïnvloeden. Niet alleen zijn een deel van bovengenoemde overwegingen inzake de dialoog met de politiek nadrukkelijk niet van toepassing op lokaal niveau (de verrechtsing van het politieke centrum, de erosie van de dialoog, "de koudwatervrees" voor voorhoedeposities), maar bovendien onderkennen in toenemende mate de lokale overheden (gemeenten, provincie) hun eigen verantwoordelijkheden op het terrein van de "buitenlandse" politiek. De anti-apartheidsposities van verschillende gemeenten, de discussie over de haven van Rotterdam en de kolonafname van de provincie Gelderland zijn daar hoopgevende voorbeelden van.

Het is de taak van de Raad de onontgonnen mogelijkheden op dit terrein aan lokale gemeenschappen van kerken voor te houden.

Aanbeveling B 1

De consultatie verzoekt de Raad van Kerken en haar leden:

a) gestructureerd en regelmatig overleg te voeren met de Nederlandse regering en politieke partijen en daarin Zuid-Afrika, mede in samenhang met het Programma ter bestrijding van het Racisme van de Wereldraad van Kerken, prioriteit te geven;

b) daarbij de stem te laten horen van de onderdrukte bevolking en een beroep te doen op politieke partijen om het lot van deze mensen, die geen stemrecht hebben, maar wel het slachtoffer zijn mede vanwege Nederlands beleid in hun politieke keuzen mee te wegen;

c) te bevorderen dat de uitspraken van de Raad breder gedragen worden door de hele kerkelijke gemeenschap;

d) de leden-kerken op te roepen hun geloofsgemeenschap te mobiliseren met het doel politieke partijen, voor zover nodig, te overtuigen van het feit dat de Nederlandse samenleving krachtiger stappen ten aanzien van Zuid-Afrika wenst;

e) in geval van overleg met politieke partijen zich voldoende te informeren over hun posities en activiteiten en besef te tonen voor hun (buitenlands) politieke beperkingen, zonder tekort te doen aan de eigen verantwoordelijkheid van de kerken en hun boodschap;

f) niet ongenueanceerd uitspraken te doen over "de" politiek waar duidelijke verschillen in opstelling en inzet van politieke partijen en woordvoerders te onderscheiden zijn;

g) de gemeenschappen van kerken op gemeentelijk en provinciaal niveau op te roepen van de lokale overheid te vragen een duidelijke positie tegen apartheid in te nemen en daarvoor concrete actiemogelijkheden te suggereren. (Zie aanbevelingen onder C.)

De bevrijdingsbeweging

De blanke overheersing die zich in de loop der eeuwen in Zuid-Afrika ontwik-

kelde bleef niet zonder verzet. Kort na de vorming van de Unie als deel van het Brits Gemenebest, waarbij de politieke macht geheel in handen van de blanken werd gelegd, kwamen zwarten samen om hun stem te doen horen door vorming van het "Afrikaans Nationaal Congres" (1912).

Een halve eeuw trachtte dit ANC op vreedzame wijze maar met steeds grotere klem gehoor te vinden bij de blanke machthebbers. In 1955 werd het *Freedom Charter* (Handvest van de vrijheid) geformuleerd als grondslag voor een nieuwe samenleving waarin plaats zou zijn voor blank en zwart en waarin de zeggenschap zou worden gedeeld. Om dit te bereiken is eenheid onder de zwarten een der leidende beginselen. Het verbod van het ANC na de moordpartij bij Sharpeville (1969) bracht het ANC tot het inzicht dat niet langer met vreedzaam verzet kon worden volstaan. Toenemend geweld van de kant van een steeds verder tot militaire en politiestaat deformerend bewind maakte tegengeweld onvermijdelijk.

Daarbij bleek het Handvest van de Vrijheid en de beweging die aan deze strijd leiding gaf steeds duidelijker een teken van hoop en een verenigingspunt voor al die krachten die in plaats van apartheid een samenleving willen vormen waarin elke Zuidafrikaan een rechtmatige plaats zou kunnen innemen. De weg naar die samenleving leidt naar het inzicht dezer beweging thans over de volgende punten:

- isolering van Zuid-Afrika
- mobilisatie van brede lagen van de bevolking
- voortgaande toerusting van de bevolking
- gewapende strijd
- voorbereiding voor een nieuwe regering

Velen van ons stemmen in met deze weg, allen kunnen de keuze volgen.

Contact tussen het ANC en de politieke krachten in ons land dienen te worden bevorderd evenals opwaardering van deze beweging als politieke factor die uiteindelijk in sterke mate de toekomstige regering van Zuid-Afrika zal moeten opleveren. De Raad van Kerken zelf zou daaraan mee kunnen werken door te luisteren naar door het ANC ontwikkelde standpunten en door opnemering van vertegenwoordigers dezer beweging in zijn delegaties.

Ook andere bewegingen ontstonden, waaronder in de laatste jaren het Verenigd Democratisch Front (UDF), in de geest nauw verwant met het ANC, maar als openbare beweging in Zuid-Afrika uiteraard gebonden aan vreedzame middelen.

Een tegenkracht tegen deze beweging, die alle naar bevrijding strevende groepen in Zuid-Afrika wil verenigen vormt Inkatha, in oorsprong en ook nu nog in hoofdzaak een Zulu-beweging die gekoppeld is aan het thuislandensysteem en in het bijzonder aan Kwa-Zulu. Deze beweging predikt gewelddoos verzet tegen de blanke overheersing, maar verleent in feite diensten aan de blanke meersters doordat zij:

- past in de verdeel-en-heers-politiek die tot het systeem van thuislanden heeft geleid;
- enorme druk uitoefent op mensen in zijn invloedssfeer (vooral Kwa-Zulu/Natal) en voor gewelddadigheden tegenover zwarten allerminst terugschrikt;

- het uitzicht op bevrijding verduistert door het stichten van verdeeldheid in zwarte gelederen en overmatige nadruk op de blanke macht.
- De gretige ondersteuning van de Zuidafrikaanse regering van hun positie terzake van ANC en sancties is veelzeggend.

Mede als reden om ANC in de kerken forum te verlenen kan genoemd worden de brede steun voor het ANC onder de zwarte Zuidafrikaanse bevolking. Tot het luisteren naar de stem van de zwarte bevolking behoort het luisteren naar het ANC. Het is van belang om buiten Zuid-Afrika te doen wat binnen Zuid-Afrika niet mag: "The authentic leaders of the people" als de leiders van het ANC met de naam van de organisatie te noemen. In de kerkelijke contacten met het ANC gaat het, meer dan om vriendelijke relaties, vooral om het met elkaar delen van visies en engagement. Dit stelt de kerken beter in staat om aan hun eigen betrokkenheid uiting te geven naar de politiek toe.

Aanbeveling B 2

a) De consultatie is van mening dat, gezien de visie, geschiedenis, samenstelling, beleid en invloed van het ANC en het UDF, de kerken de bevrijdingsstrijd van het Zuidafrikaanse volk, als vertegenwoordigd door het ANC en het UDF, dienen te steunen en grondige informatie te verspreiden over de negatieve effecten van de ideologie en het beleid van Inkatha op de bevrijdingsstrijd, dat zij door hun uitspraken en publikaties en door het verspreiden van informatie hun leden, de publieke opinie en de politieke partijen duidelijk dienen te maken wie in Zuid-Afrika de legitieme vertegenwoordigers van het volk en wie de collaborateurs zijn, en vraagt de Raad van Kerken bij de regering aan te dringen op voortzetting en uitbreiding van de humanitaire hulp aan ANC en UDF en bij de particuliere organisaties op voortzetting en uitbreiding van financiële en humanitaire hulp aan ANC en UDF.

b) De consultatie beveelt de Raad van Kerken en de leden-kerken aan om een klimaat te bevorderen waarin het ANC de gelegenheid heeft om als vertegenwoordiger van de grote meerderheid van de zwarte bevolking zichzelf te profileren. Daarom wordt gevraagd:

- a) dat de kerken zelf het ANC uitnodigen om zich in synodevergaderingen, bisschoppenconferentie en andere beleidsorganen te presenteren;*
- b) dat voor conferenties over Zuid-Afrika het ANC wordt gevraagd als zodanig aanwezig te zijn.*

De Nederlandse presentie in Zuid-Afrika

Nederland heeft in internationaal verband en tegenover Zuid-Afrika voor en na laten weten het apartheidssysteem volstrekt te verwerpen. In ons eigen land werd dat nog eens duidelijk toen de Nederlandse regering, in tegenstelling tot andere Europese regeringen, president Botha niet uitnodigde voor een bezoek.

De vraag is of het optreden (of niet-optreden) van de Nederlandse ambassade wel in voldoende mate blijk geeft vertegenwoordiger te zijn van deze Nederlandse positiekeuze.

Het feit dat de ambassade toevluchtsoord werd en bleef voor Klaas de

Jonge en de regering een ferm standpunt innam, heeft weinig of niets te maken met verwerping van het apartheidssysteem, maar alles met aloude diplomatieke codes. De ambassade is nogal eens afwezig bij belangrijke processen, demonstraties, begrafenissen. Aan ANC en UDF wordt geen steun van enige betekenis gegeven. Men beperkt zich tot niet-politieke steun. Daardoor krijgt het Nederlandse optreden een onduidelijk, om niet te zeggen dubbelzinnig karakter. Een en ander staat in schrille tegenstelling tot de activiteiten van de Zuidafrikaanse ambassade in Nederland, die geen gelegenheid voorbij laat gaan om propagandist te zijn van het apartheidssysteem. Door middel van benoemingen en instructies dient de regering ervoor te zorgen dat de Nederlandse ambassade even duidelijk optreedt.

Minstens even bedenkelijk is het dat Nederlanders dienst doen in het Zuidafrikaanse militaire apparaat. Nederlanders in Zuid-Afrika kunnen daartoe immers gedwongen worden en hebben alleen de mogelijkheid zich daaraan te onttrekken door Zuid-Afrika te verlaten. Het moet volstrekt uitgesloten worden dat Nederlanders die geen dubbele nationaliteit hebben, dienst doen in een leger dat gericht is op de onderdrukking van een weerloze meerderheid en het illegaal bezet houden van Namibië. Wijziging in de Nederlandse wetgeving is daartoe vermoedelijk onontkoombaar.

Intussen komt steeds duidelijker de vraag naar voren hoe *legitiem* het Zuidafrikaanse bewind is. Een minderheidsregering die stelselmatig de mensenrechten van de meerderheid vertrapt, kan niet langer aanspraak maken op legitimiteit. In elk geval moet elke schijn vermeden worden dat betrekkingen met dit bewind enige erkenning inhoudt van de legitimiteit van het apartheidssysteem.

Aanbeveling B 3

De consultatie, uitgaande van de overtuiging dat het beleid van de Nederlandse regering consequent blijf moet geven van de absolute verwerping van het apartheidssysteem en een ondubbelzinnige keuze voor de bevrijdingsbeweging van de onderdrukten in Zuid-Afrika, vraagt de Raad van Kerken om in zijn overleg met de regering en de politieke partijen er op aan te dringen:

a) ervoor te zorgen dat de Nederlandse ambassade in Zuid-Afrika bij al zijn uitingen en verrichtingen duidelijk bovengenoemde positie vertegenwoordigt;

b) ervoor te zorgen dat die Nederlanders die zich in Zuid-Afrika laten opnemen in het militaire apparaat hun Nederlanderschap verliezen.

C. DE ECONOMISCHE BIJDRAGE

1. Dualistische economie

Zuid-Afrika heeft een "dualistische" economie: de "moderne" sector wordt volledig gecontroleerd door de blanke minderheid (16% van de bevolking) terwijl de "traditionele" sector grotendeels aan de zwarten is toegewezen. (Onder zwarten verstaan wij hier alle niet-blanken).

De moderne sector bestaat uit de industrie, de mijnbouw, de gemoderniseerde landbouw en de dienstensector en produceert het overgrote deel van

het Bruto Nationale Produkt. Vrijwel alle blanken zijn in deze sector werkzaam.

Terwijl de blanke minderheid zich zo'n 87% van de oppervlakte van Zuid-Afrika heeft toegeëigend, is de zwarte meerderheid aangewezen op de zogenaamde Bantustans (thuislanden) die slechts 13% van het grondgebied uitmaken. De economie in de Bantustans is gebaseerd op de subsistence landbouw en wordt gekenmerkt door een grote armoede. Volgens schattingen overlijden jaarlijks zo'n 50.000 kinderen aan hongersnood en ziekte in de Bantustans.

In deze situatie zijn de zwarte werknemers voor het zoeken van banen aangewezen op de, door de blanken gedomineerde, moderne sector waar de zwarten als goedkope arbeidskrachten worden gebruikt. Mede als gevolg van het inferieure onderwijssysteem voor zwarten ("Bantu Education System"), blijven de laagst betaalde banen gereserveerd voor zwarte werknemers. Werkloosheid onder zwarten is zeer hoog; de *Economist* (23.3.1985) schat deze op 25-30% van de zwarte beroepsbevolking.

De dualistische economie is geschapen, en wordt in stand gehouden door een uitgebreid stelsel van apartheidswetten dat de gehele samenleving en dus ook de economie, langs radicale lijnen verdeelt. Niettemin valt het onderscheid tussen ras en klassen niet meer geheel samen als gevolg van het streven van de Zuidafrikaanse regering een zwarte elite te coöpteren in de moderne economie.

2. Transnationale ondernemingen (TNO's)

De moderne blanke economie is betrekkelijk open en heeft bijgevolg nogal intensieve contacten met het buitenland. Volgens schattingen uit 1984, zijn meer dan 1000 transnationale ondernemingen (TNO's) in Zuid-Afrika werkzaam. Meer dan 400 daarvan hebben hun hoofdkwartier in de Verenigde Staten, ongeveer 360 in Groot-Brittannië, ongeveer 140 in de Bondsrepubliek Duitsland, terwijl zo'n 20 van Nederlandse origine zijn. De totale omvang van de directe buitenlandse investeringen werd eind 1983 geschat op \$ 15,5-17 miljard. De aanwezigheid van TNO's in Zuid-Afrika heeft een aantal effecten:

- Buitenlandse investeringen hebben geleid tot een verhoging van de productie in Zuid-Afrika en hebben bijgedragen tot de economische groei in dat land mede als gevolg van het gebruik van moderne technologie;
- De directe werkgelegenheid die door TNO's is geschapen, is zeer beperkt; een zeer kleine minderheid van de beroepsbevolking is werkzaam bij TNO's mede als gevolg van de introductie van arbeidsbesparende productietechnieken;
- Mede als gevolg van de lage lonen voor zwarten, ligt het niveau van de winsten van de TNO's relatief hoog met het rendement over investeringen in andere landen;
- TNO's welke werkzaam zijn in de nucleaire sector dragen bij aan een toenemende onafhankelijkheid van Zuid-Afrika op het gebied van energievoorziening en de groei van Zuid-Afrika als atoommacht;
- TNO's welke werkzaam zijn in de elektronische en militaire sector, leveren militaire en semi-militaire goederen aan de Zuidafrikaanse politie en het leger, daarmee de positie van de blanke minderheid versterkend, en dat-

zelfde geldt voor de transnationale oliemaatschappijen welke in Zuid-Afrika werkzaam zijn;

- De aanwezigheid van TNO's in Zuid-Afrika leidt tot belangenvervlechtingen tussen commerciële en politieke machtscentra in Zuid-Afrika zelf en in de landen waar de hoofdkantoren van deze TNO's gevestigd zijn;
- TNO's moeten werken binnen het systeem van de apartheidswetten.

Volgens één van deze wetten, de "National Key Points Act" uit 1980, kan de Zuidafrikaanse regering elke buitenlandse onderneming tot "sleutelindustrie" verklaren. Zulke ondernemingen zijn verplicht zelf maatregelen te nemen tegen eventuele sabotage. De veiligheidsdienst van de ondernemingen kan mensen arresteren en gebruik maken van vuurwapens. Ook kunnen deze ondernemingen opgedragen worden wapens en communicatiemateriaal op te slaan.

Een andere wet, de "National Supplies Procurement Act", dwingt alle bedrijven om de regering en overheidsinstanties (inclusief het leger) op bevel onmiddellijk te bevoorraden met goederen die essentieel worden geacht voor de "nationale veiligheid". In geval ondernemingen dit mochten weigeren, kan de regering de desbetreffende goederen in beslag nemen en het productieproces overnemen.

Tenslotte verbiedt de "Wet op de bescherming van ondernemers" buitenlandse bedrijven het moederbedrijf op de hoogte te stellen van de maatregelen binnen het dochterbedrijf betreffende de voornoemde wetten.

Om deze reden is ook niet bekend of Nederlandse bedrijven ingeschakeld zijn in het kader van de genoemde wetten al lijkt het waarschijnlijk dat de dochterondernemingen van tenminste Shell en Philips daaronder vallen. Informatie hieromtrent is gewenst teneinde de volle omvang van de betrokkenheid van Nederlandse ondernemingen bij het apartheidssysteem in zicht te krijgen.

3. Oliemaatschappijen

TNO's vormen voor de blanke economie een belangrijke bron van kapitaal en technologische kennis, terwijl zij sleutelsectoren domineren als olie, chemie, transportmiddelen en financiën. Om deze reden wordt reeds lange tijd specifieke aandacht gegeven aan de strategische rol van oliemaatschappijen als leverancier van belangrijke produkten aan het Zuidafrikaanse leger en de politie en ten aanzien van de energievoorziening in Zuid-Afrika.

De Verenigde Naties hebben opgeroepen tot een vrijwillige olie-embargo tegen Zuid-Afrika (Noorwegen heeft zich daar onlangs bij aangesloten) en de OPEC en de non-OPEC producenten hebben een olie-boycot tegen Zuid-Afrika ingesteld. Ondanks een meerderheidsuitspraak van het Nederlandse parlement op dit punt, heeft Nederland zich nog steeds niet bij het VN-olie-embargo aangesloten. In dit verband heeft de consultatie met waardering kennis genomen van het initiatief van de gemeente Rotterdam die de Nederlandse regering heeft benaderd met het doel de uitvoer van olie vanuit de Rotterdamse haven naar Zuid-Afrika te beletten dan wel te bemoeilijken. De consultatie hoopt en verwacht dat de gemeente Rotterdam dit beleid zal voortzetten en zal overgaan tot het nagaan en bekend maken van tankerbewegingen en namen van schepen welke betrokken zijn bij het ver-

voer van olie vanuit Rotterdam naar Zuid-Afrika.

Ook de buitenlandse handel is voor Zuid-Afrika van aanzienlijk belang. De Nederlandse exporten naar Zuid-Afrika wisselen sterk en liggen rond Hfl. 700 miljoen per jaar (1984: Hfl. 873 miljoen). Uit Zuid-Afrika werd in 1984 voor Hfl. 477 miljoen ingevoerd.

Bij dit punt vermelden wij in het bijzonder de uitvoer, vanuit Nederland naar Zuid-Afrika, van militaire goederen. Deze exporten duren voort ondanks het verplichte wapenembargo dat de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties reeds in 1977 heeft ingesteld.

Ook wijzen wij er hier op dat URENCO in Almelo (een bedrijf waarin de Nederlandse overheid een meerderheidsbelang heeft), uranium verwerkt die uit Namibië afkomstig is. Op deze wijze is URENCO medeplichtig aan de illegale grondstoffenroof uit Namibië. De Raad voor Namibië van de Verenigde Naties zal hierover een proces aanspannen in Almelo. De Raad van Kerken in Nederland heeft inmiddels de Europese Oecumenische Commissie voor Kerk en Samenleving verzocht deze zaak aanhangig te maken bij de Europese Commissie van de EEG.

4. Bankleningen

Het instandhouden en uitvoeren van het apartheidsregiem kost veel geld. Mede om deze reden heeft de Zuidafrikaanse overheid in de loop der tijd voor een hoog bedrag aan leningen afgesloten in het buitenland. De Zuidafrikaanse buitenlandse schuld is sinds 1980 meer dan verdubbeld en is nu omstreeks 30% van het Bruto Nationaal Produkt. (In totaal \$ 24 miljard, waarvan \$ 14 miljard uit korte termijnschuld bestaat.) Alleen al in de periode van midden 1982 tot eind 1984 werden 98 leningen van buitenlandse banken aan Zuid-Afrika geregistreerd voor een totaalbedrag van \$ 4.244 miljoen. Deze leningen werden voor een groot deel verstrekt door banken met de hoofdzetel in de Verenigde Staten, Engeland, West-Duitsland en Zwitserland.

Eind 1982 besloot het Internationale Monetaire Fonds Zuid-Afrika een lening te verstrekken ten bedrage van \$ 1,1 miljard. De kansen op een herhaling van een dergelijke lening zijn aanzienlijk gedaald sinds in de Verenigde Staten, het machtigste land in het IMF, een wet is aangenomen, die vergaande voorwaarden stelt aan een mogelijk nieuwe lening vanwege het IMF aan Zuid-Afrika.

Met name in de Verenigde Staten is een aantal van de grootste banken ertoe overgegaan geen leningen meer te verstrekken aan de Zuidafrikaanse regering en haar instanties. Nederlandse banken hadden al eerder hiertoe (in 1976) besloten na een brede campagne tegen dergelijke leningen. Terwijl er een toenemende terughoudendheid valt te constateren bij de Amerikaanse banken om aan de Zuidafrikaanse regering en haar instanties te lenen, zijn de leningen aan de private sector en met name aan de Zuidafrikaanse banken enorm toegenomen. Sinds 1981 hebben de Amerikaanse banken de leningen aan de private sector meer dan verdubbeld (van \$ 495 miljoen in juni 1981 tot \$ 1,1 miljard in september 1984), terwijl de leningen aan Zuidafrikaanse banken meer dan verdubbeld werden (van \$ 1,08 miljard in 1981 tot \$ 3,5 miljard in september 1984). Het is allerminst onwaarschijnlijk dat de bedragen welke geleend worden aan de Zuidafrikaanse banken,

naderhand worden doorgeleend aan de Zuidafrikaanse overheid en haar instanties.

De laatste tijd is Zuid-Afrika in grote economische moeilijkheden gekomen; de werkloosheid stijgt evenals het aantal faillissementen, terwijl de inflatie midden 1985 een recordhoogte van meer dan 16% bereikte.

Door het toenemende zwarte verzet tegen de apartheid voelde de Zuidafrikaanse regering zich gedwongen op 21 juli 1985 de "State of Emergency" te verklaren. Door de EEG en de Verenigde Staten werden nadien, overigens zeer milde, economische drukmaatregelen tegen Zuid-Afrika genomen en de waarde van de Rand daalde van \$ 1,34 eind 1980 tot een dieptepunt van \$ 0,38 in augustus 1985.

Mede door de sterke daling van de Rand steeg de hoogte van de buitenlandse schuld in dollars enorm. Buitenlandse banken begonnen hun uitstaande schulden in Zuid-Afrika op te vragen zonder daar nieuwe kredieten tegenover te willen stellen. Een en ander leidde ertoe dat Zuid-Afrika in september 1985 de terugbetalingen op de hoofdsom van de buitenlandse leningen voorlopig stopzette om zich de tijd te geven de buitenlandse schuld te herorganiseren. De Zwitserse bankier Leutwiler werd aangezocht een oplossing te zoeken voor het Zuidafrikaanse schuldenprobleem. Van verschillende zijden is bij hem aangedrongen (o.a. door dr. C.F. Beyers Naudé en bisschop D. Tutu) een dergelijke oplossing afhankelijk te maken van afschaffing van de apartheid.

5. Gedragscodes

Ten aanzien van de activiteiten van de TNO's in Zuid-Afrika zijn verschillende gedragscodes in gebruik: de EEG-code (sinds 1977), de Canadese Code (1978), de Sullivan Principles (opgesteld in 1977 en nadien verscherpt) en de Australische Code (in april 1985 aan het parlement aangeboden).

Geen van deze codes heeft een verplichtend karakter al wordt de TNO's wel gevraagd te rapporteren (de controle over deze rapportage is echter moeilijk). Bij bedrijven welke onder de verschillende codes werken, zijn slechts ongeveer 175.000 zwarten werkzaam (dit is ca. 2% van de totale zwarte beroepsbevolking). De codes richten zich met name op criteria ten aanzien van "collectieve bargaining", opheffing van de rassenscheiding binnen de bedrijven, verbetering van de opleidingsmogelijkheden voor zwarte werknemers, loonniveaus en gelijk loon voor gelijk werk.

Op de gedragscodes is veel kritiek gekomen. De kern van deze kritiek is dat het concept van de codes niet gericht is op bestrijding van de apartheid op zich, maar op verzachting van één van de effecten van de apartheid voor zwarte werknemers. Symptoombestrijding in plaats van bestrijding van de grondoorzaken. Zo verklaarde een symposium van de International Confederation of Free Trade Unions (ICFTU) in januari 1984:

"De verschillende gedragscodes zijn in hun huidige vorm omstreden geraakt, vooral omdat de codes een cosmetische poging van ondernemingen en overheden zijn geweest om hun voortdurende betrokkenheid in Zuid-Afrika's apartheid te rechtvaardigen."

De gedragscodes zijn geboren uit public relations motieven om de TNO's te beschermen tegen acties gericht op desinvestering. Slechts een zeer

klein aantal zwarte werknemers kan van de codes profiteren en de veel ruimere context waarbinnen TNO's binnen het apartheidssysteem opereren, komt niet ter sprake en wordt ook niet aangepakt. De cellen van sommige zwarte werknemers krijgen een behangetje en een vaste vloerbedekking, maar blijven cellen. Om deze reden is op de gedragscodes ook kritiek gekomen uit Zuidafrikaanse vakbondskringen, met name FOSATU en CUSA. Onder verwijzing naar Sullivan Principles verklaarde bisschop Desmond Tutu: *"Wij willen apartheid niet comfortabeler maken. Wij willen het opheffen."*

6. Economische sancties

De systeembevestigende rol van particuliere buitenlandse investeringen in, en economische en financiële contacten met Zuid-Afrika wordt ontkend door stemmen vanuit de kringen van ondernemers en door sommige politici. Volgens deze stemmen zou een toenemende economische betrokkenheid leiden tot economische groei en een automatische uitholling van het systeem van de apartheid. Deze visie wordt echter gelogenstraft door de ontwikkelingen gedurende de afgelopen decennia in de Zuidafrikaanse samenleving. Ondanks de economische groei is het apartheidssysteem gemoderniseerd en sinds de zogenaamde "constitutional reforms" zijn aangenomen, is rassenscheiding vastgelegd in de Zuidafrikaanse grondwet. In een dergelijke situatie is het afbreken van economische contacten met de blanke economie de enige optie voor bedrijven als zij niet medeplichtig willen zijn aan de instandhouding van de apartheid.

Wanneer werknemers onoverkomelijke gewetensbezwaren hebben tegen het produceren en/of behandelen van goederen welke voor Zuid-Afrika bestemd zijn, dient (b.v. door middel van CAO's) de mogelijkheid geschapen te worden dat werknemers van deze plicht ontheven worden en (tijdelijk) elders in het desbetreffende bedrijf worden ingezet. Het behoort, naar de mening van de consultatiedeelnemers, tot de pastorale taak van de kerken aandacht te schenken aan de problemen die het verbreken dan wel handhaven van economische betrekkingen met Zuid-Afrika met zich mee kan brengen voor de werknemers bij de desbetreffende bedrijven.

Waar buitenlandse investeringen in Zuid-Afrika de blanke economie versterken, geldt dit mutatis mutandis ook voor Zuidafrikaanse investeringen in andere landen.

Volgens de Zuidafrikaanse apartheidswetgeving, is het een misdrijf op te roepen tot economische sancties. Zo'n "misdrijf" kan bestraft worden met gevangenisstraffen van 5-12 jaar. Niettemin worden de stemmen die hiertoe binnen Zuid-Afrika zelf oproepen, steeds sterker. Een recent voorbeeld is de oproep van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken tot terugtrekking van buitenlandse investeringen uit Zuid-Afrika.

Met het oog op de bovenstaande overwegingen, wordt al jarenlang door vele organisaties opgeroepen tot economische sancties tegen Zuid-Afrika: stopzetting en terugtrekking van investeringen, het verbreken van handelscontacten en het stopzetten van leningen. Onder de organisaties die hiertoe oproepen bevinden zich de bevrijdingsbewegingen ANC en PAC, de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, de Organisatie voor Afrikaanse

Eenheid, de Wereldraad van Kerken en vele anderen.

Vele instellingen, kerkelijke en niet-kerkelijke, zijn ertoe overgegaan investeringen in bedrijven die bij Zuid-Afrika betrokken zijn, te verkopen. Ook zijn de banden verbroken met banken die kredieten verschaffen aan de Zuidafrikaanse overheid en haar instanties. Amerikaanse kerken beschouwen dergelijke acties als behorend tot de zendingstaak van de kerken. Onderzoeken hebben overigens aangetoond dat herbelegging in bedrijven welke niet in Zuid-Afrika actief zijn, niet tot een lager rendement over de beleggingsportefeuille hoeft te leiden.

Ook zijn in sommige landen campagnes opgezet om te komen tot een consumentenboycot van Zuidafrikaanse producten, met name ten aanzien van Zuidafrikaans fruit. De consultatie heeft met waardering kennis genomen van dergelijke acties. Ook ondersteunt zij van harte de campagne "Steunt uw geld apartheid?", welke medio februari 1986 gestart zal worden. Deze wordt gedragen door een reeks kerkelijke instellingen en concentreert zich op toerisme, productenboycot en desinvesteringen.

7. Effect op werkgelegenheid

In het debat over de wenselijkheid van het verbreken van economische contacten met Zuid-Afrika wordt vaak verwezen naar het effect van het terugtrekken van particuliere buitenlandse investeringen (p.b.i.) op de werkgelegenheid in Zuid-Afrika. In het voorgaande is al verwezen naar het feit dat slechts 2-3% van de totale zwarte beroepsbevolking in Zuid-Afrika werkzaam is bij TNO's.

Het feit dat de direct geschapen werkgelegenheid beperkt is gebleven is het gevolg van de omstandigheid dat de TNO's over het algemeen een kapitaalintensieve produktiewijze toepassen die relatief weinig arbeidsplaatsen schept. In deze zin hebben de p.b.i. bijgedragen tot het ontstaan van een *structurele werkloosheid* in Zuid-Afrika: de kapitaalintensieve produktiewijze is niet afgestemd op de groei van de beroepsbevolking die veel hoger is dan het aantal arbeidsplaatsen dat wordt geschapen.

P.b.i. in Zuid-Afrika kunnen verschillende vormen aannemen: men kan investeren in *kapitaalgoederen* zoals machines, produktielijnen en gebouwen of men kan investeren in *financiële waardepapieren* als aandelen, obligaties e.d. (b.v. via de Beurs).

De eerste soort p.b.i. kan bestaan uit het uitbreiden van bestaande produktielijnen of het scheppen van nieuwe produktievormen. Deze laatste vorm is vaak gericht op het besparen van arbeidskosten. Een sprekend voorbeeld betreft de plannen van General Motors om 40 miljoen Rand te investeren in het opzetten van een nieuwe produktielijn in Port Elizabeth, terwijl tegelijkertijd werd aangekondigd dat dit geen nieuwe arbeidsplaatsen zou scheppen en de werkgelegenheid bij General Motors in Zuid-Afrika als geheel zelfs zou worden ingekrompen. P.b.i. in kapitaalgoederen kan dus leiden tot werkgelegenheidscreatie maar ook tot werkgelegenheidsvernietiging.

De tweede soort p.b.i., die in financiële waardepapieren, kan zowel een positief effect als een nuleffect op de werkgelegenheid hebben. Als buitenlanders aandelen kopen in reeds bestaande bedrijven in Zuid-Afrika, vindt weliswaar een kapitaalstroom naar Zuid-Afrika plaats, maar dit hoeft niet direct tot nieuwe arbeidsplaatsen te leiden. Als echter, b.v. Barclay's Bank

\$ 100 miljoen aan ESCOM leent voor het bouwen van een kernreactor in Koeberg, wordt bijgedragen aan groei van de werkgelegenheid (hoewel relatief beperkt gezien het kapitaalintensieve karakter van een dergelijk project).

De bovenstaande overwegingen zijn van belang wanneer men wil nagaan welke effecten economische sancties tegen Zuid-Afrika hebben. Allereerst moet onderscheid gemaakt worden tussen "divestment"- en "disinvestment-acties". *Divestment*-acties, het terugtrekken van beleggingen in bedrijven met belangen in Zuid-Afrika, hoeven niet direct tot daling van de werkgelegenheid in Zuid-Afrika te leiden omdat de activiteiten van de TNO's doorgang vinden. Deze strategie is met name bedoeld om druk uit te oefenen op de desbetreffende bedrijven en de Zuidafrikaanse regering.

Eigenlijke *disinvestment* kan verschillende vormen aannemen. Men kan besluiten geen nieuwe investeringen in de Zuidafrikaanse economie te doen (zie b.v. de Zweedse wetgeving op dit punt) dan wel geen nieuwe leningen meer te verstrekken. Men kan ook besluiten bestaande produktielijnen te verkopen. Zo heeft Coca-Cola het grootste deel van haar belangen verkocht aan South African Breweries. Een dergelijke actie hoeft ook niet direct tot werkgelegenheidsverlies te leiden. Tenslotte kan men ertoe overgaan kapitaalsgoederen uit Zuid-Afrika terug te trekken. Dit zal natuurlijk leiden tot werkgelegenheidsverlies al moet direct gezegd worden dat deze vorm van disinvestment het minst waarschijnlijk moet worden geacht.

Wanneer men zich wil concentreren op de werkgelegenheidsontwikkeling in Zuid-Afrika, valt de stelling te verdedigen dat het debat over economische sancties tegen Zuid-Afrika *op dit punt* van ondergeschikt belang is. Veel belangrijker is het zich te concentreren op de internationale economische ontwikkelingen in het algemeen en de plaats van de Zuidafrikaanse economie hierin.

Toen Coca-Cola de beslissing bekend maakte het grootste deel van haar belangen in Zuid-Afrika te verkopen, werd niet verwezen naar de druk van de campagnes in de Verenigde Staten, maar naar het feit dat de waarde van de investeringen over de laatste jaren was gehalveerd als gevolg van de sterke waardedaling van de Rand ten opzichte van de dollar, hetgeen weer een gevolg was van de zich intensiverende economische crisis in Zuid-Afrika.

Terwijl Coca-Cola zich als gevolg van de economische crisis in Zuid-Afrika grotendeels heeft teruggetrokken, hebben andere ondernemingen andere strategieën gevolgd:

- Ten eerste hebben zij nieuwe arbeidsbesparende en produktiviteitsverhogende maatregelen doorgevoerd (hetgeen tot verlies van werkgelegenheid leidt);
- Ten tweede heeft men industrieën overgeplaatst van hoge lonen gebieden naar lage lonen gebieden, met name naar de gebieden die grenzen aan de Bantustans waar lonen lager zijn en men subsidies van de overheid kan ontvangen;
- En ten derde poogt men de lonen direct te drukken.

In het algemeen kan men zeggen dat TNO's over hun activiteiten in Zuid-Afrika beslissen in de context van hun operaties wereldwijd en dat dit meer effecten heeft op de werkgelegenheidsontwikkeling in Zuid-Afrika dan de

mogelijke effecten van een debat over economische isolatie van Zuid-Afrika. Naast de internationale ontwikkelingen, is ook het beleid van de Zuidafrikaanse overheid van groot belang voor de ontwikkeling van de werkgelegenheid in Zuid-Afrika. Dit overheidsbeleid richt zich, via z.g. "monetaristische politiek" allereerst op het terugdringen van de inflatie als eerste prioriteit. Tegelijkertijd poogt men de overheidsinvesteringen te beperken en overheidsuitgaven aan subsidies aan bedrijven te verminderen. Uiteraard heeft dit negatieve gevolgen voor de werkgelegenheid.

Tenslotte zijn er voorbeelden te noemen van Zuidafrikaanse bedrijven die in toenemende mate in het buitenland gaan investeren met uiteraard werkgelegenheidsverlies binnen Zuid-Afrika als gevolg.

Concluderend kan gesteld worden, dat het werkgelegenheidseffect van economische sanctie van secundair belang is. Primair is de vraag: wie controleert de investeringen, wie bepaalt waarin en op welke wijze wordt geïnvesteerd, wie profiteert van de investeringen.

De overweging dat deze vraag centraal staat verklaart ook voor een groot deel waarom zoveel zwarte werknemers en bepaalde vakbonden in Zuid-Afrika zich hebben uitgesproken voor economische druk zonder de vraag naar eventueel werkgelegenheidsverlies centraal te stellen.

Tegelijkertijd tonen deze overwegingen de hypocrisie van het verwijt van de Zuidafrikaanse overheid aan degenen die met economische sancties dreigen, nl. dat dit zou leiden tot werkgelegenheidsverlies en dat men zou overgaan tot terugzending van zwarte gastarbeiders naar hun moederland. Wanneer het de Zuidafrikaanse overheid werkelijk ernst zou zijn met de werkgelegenheid voor zwarte werknemers, zou men de eigen economische politiek moeten wijzigen en het monetaristische beleid moeten verlaten.

Aanbeveling C 1

De consultatie spreekt zich uit voor het verbreken van alle economische en financiële contacten met de blanke Zuidafrikaanse economie en voor alomvattende, verplichtende economische sancties tegen Zuid-Afrika, en roept de Raad van Kerken in Nederland en alle daarbij aangesloten kerken op om deze uitspraak over te nemen.

Aanbeveling C 2

De consultatie roept kerken, kerkelijke instellingen en individuele kerkleden op om binnen een termijn van twaalf maanden hun beleggingen te verkopen in bedrijven welke investeren in en handel drijven met Zuid-Afrika. De consultatie denkt hierbij aan de kerkelijke pensioenfondsen en andere beleggingen van kerkelijke instellingen. Ook worden kerken en kerkelijke instellingen opgeroepen hun invloed aan te wenden in andere pensioenfondsen zoals het PGGM om hen te bewegen zich te ontdoen van beleggingen in dergelijke bedrijven.

De verkoop van beleggingen in bedrijven welke investeren in en handel drijven met Zuid-Afrika, dient gepaard te gaan met creatieve acties en de nodige publiciteit. Ook dienen educatie- en informatie-acties ten behoeve van de gemeente- en parochieleden en de werknemers bij deze bedrijven te worden ondernomen.

Aanbeveling C 3

Gezien de strategische rol welke bedrijven als Shell en Philips spelen in de ondersteuning van de machtspositie van de blanke minderheid in Zuid-Afrika (men denke hierbij aan de leveranties van olie, militaire en semi-militaire goederen aan politie en leger), roept de consultatie kerken, kerkelijke instellingen en individuele kerkleden op over te gaan tot de onmiddellijke verkoop van de aandelen in deze twee bedrijven als een eerste stap om zich in de naaste toekomst geheel te ontdoen van beleggingen in alle bedrijven welke investeren in en handel drijven met Zuid-Afrika.

De consultatie vraagt de Raad van Kerken deze beslissingen in een onderhoud met de Raden van Bestuur en de ondernemingsraden van beide bedrijven toe te lichten om daarmee de urgentie van de ontwikkelingen in Zuid-Afrika nog eens duidelijk te maken.

Aanbeveling C 4

De consultatie beveelt de Raad van Kerken aan een werkgroep in te stellen welke de onder de punten 2 en 3 genoemde acties coördineert en begeleidt.

De Raad van Kerken kan de Stichting Oecumenisch Studie- en Actiecentrum voor Investerings (OSACI) vragen een overzicht op te stellen van soortgelijke acties welke door buitenlandse kerkelijke instellingen zijn ondernomen opdat zo mogelijk aangesloten kan worden bij het beleid van deze organisaties.

Aanbeveling C 5

a) De consultatie verzoekt de Raad van Kerken in Nederland contact op te nemen met politieke partijen teneinde de wenselijkheid kenbaar te maken van het opstellen van wetgeving welke nieuwe investeringen in Zuid-Afrika verbiedt als een stap in de richting van volledige economische isolatie van Zuid-Afrika.

b) Tevens wordt de Raad van Kerken gevraagd er bij de Nederlandse regering op aan te dringen een effectieve stopzetting van de import van Zuidafrikaanse steenkolen tot stand te brengen en zulks ook in EEG-verband te bevorderen.

c) De consultatie verzoekt de Raad van Kerken om, in navolging van de synodebesluiten te dezen van de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland, er bij de Nederlandse regering op aan te dringen zich aan te sluiten bij het vrijwillige olie-embargo van de Verenigde Naties en daarmee uitvoering te geven aan de meerderheidsuitspraak van het Nederlandse parlement op dit punt.

d) Tenslotte verzoekt de consultatie de Raad van Kerken er bij de Nederlandse regering op aan te dringen de economische hulp aan de SADCC-landen) te verhogen naarmate de effectiviteit van economische sancties zich meer doet voelen in de desbetreffende landen en ook in internationaal verband aan te dringen op dergelijke maatregelen.*

*) Southern African Development Coördination Conference (Angola, Botswana, Lesotho, Malawi, Mozambique, Swaziland, Tanzania, Zambia, Zimbabwe).

D. DE SOCIALE BIJDRAGE

Kerken en vakbeweging

In 1977 formuleerde de Consultatie van de Raad van Kerken in Driebergen diverse aanbevelingen met betrekking tot de samenwerking tussen kerken en vakbeweging in Nederland ten aanzien van Zuid-Afrika; het is de vraag of deze aanbevelingen de vakbonden ooit bereikt hebben. Bij toetsing van de activiteiten van kerken met betrekking tot de vakbeweging aan de uitspraken van 1977 kunnen enkele conclusies getrokken worden:

- contacten kerken - vakbeweging zijn hooguit incidenteel van aard, niet structureel geweest; tengevolge hiervan bestaat vaak onbekendheid met elkaars beleid en optreden ten aanzien van de Zuidafrikaanse vakbeweging en van activiteiten in Nederland;
- er wordt materiële steun aan zwarte vakbonden in Zuid-Afrika geboden (zie de projecten van verschillende kerken en van de vakcentrales); er bestaat geen stakingsfonds waaraan de kerken bijdragen;
- er is de afgelopen jaren wel politieke druk uitgeoefend;
- van gezamenlijke acties van vakbeweging en kerken bij multinationale ondernemingen is weinig sprake; wel zijn namens de Hervormde en Gereformeerde kerken gesprekken gevoerd (over desinvesteringen) met regionale kerkelijke organen en met werknemers bij enkele bedrijven met belangen in Zuid-Afrika.

In gesprekken met werknemers in bedrijven die met Zuid-Afrika handelen vindt men wel begrip, maar ook aarzeling om tot actie (tegen het eigen belang in) over te gaan. Anders dan in de Verenigde Staten ontbreekt hier een belangrijke deelname van zwarte arbeiders aan de besluitvorming in de bedrijven. De leiding van bedrijven verschuilt zich achter het beleid van de regering, die niet wil horen van eenzijdige acties van Nederland om tot sancties te komen.

In de discussie over een economische boycot van Zuid-Afrika, met name op het terrein van de olievoorziening, is momenteel de aandacht geconcentreerd op de rol van Rotterdam. Van een oude aanbeveling vanuit de kerken om toerisme naar Zuid-Afrika stop te zetten, wordt momenteel ook veel werk gemaakt.

Aanbeveling D 1

De consultatie spreekt haar steun uit voor de landelijke actie "Steunt uw geld apartheid?" en dringt er bij de leden-kerken van de Raad van Kerken op aan om eenmaal gedane uitspraken, met name op het terrein van toerisme en produktenboycot, zo ruim mogelijk te interpreteren, zodat reële druk wordt uitgeoefend op bedrijven die zaken doen met Zuid-Afrika, zoals ook gebeurd is met de banken ten aanzien van de Krugerrand.

Ontwikkelingen in Zuid-Afrika

In Zuid-Afrika zijn intussen (sinds 1977) de zwarte vakbonden in omvang en betekenis toegenomen, onder andere door het functioneren van nieuwe wettelijke kaders, maar ook hebben zij te lijden onder voortdurende repressie (arrestaties, verbod op bijeenkomsten). De eigen middelen blijven beperkt.

De ernstige economische crisis waarin Zuid-Afrika momenteel verkeert kan een positieve rol spelen in het proces dat tot nieuwe machtsverhoudingen moet leiden, tegelijk echter betekent zij ook zware druk op de vakbeweging. Het organisatiepercentage blijft relatief laag, de stakingskassen zijn niet ruim. Voor de verdere ontwikkeling in het land zullen de zwarte vakbonden ongetwijfeld van groot belang blijven: gebleken is al, dat zij door steun aan het zwarte verzet tegen de regering Botha de centrale economie onder zware druk kunnen zetten, zoals bij de massale "stay-away" in november 1984. De oprichting van de grote nieuwe federatie COSATU (1 december 1985), die meteen liet weten politieke standpunten niet uit de weg te zullen gaan, kan de gesignaleerde rol van de vakbeweging in de bevrijding van Zuid-Afrika alleen maar doen groeien.

De sterk verbrede erkenning van het Afrikaans Nationaal Congres (ANC) als noodzakelijke gesprekspartner voor Pretoria om tot een oplossing van de problemen te komen, valt op. De met het ANC verwante vakbond, het South African Congress of Trade Unions (SACTU), die vóór 1963 een belangrijke factor was in de Zuidafrikaanse arbeidsverhoudingen, opereert sinds dat jaar ondergronds en heeft zijn hoofdkwartier buitenslands. De opstelling van de nieuwe federatie COSATU doet denken aan die van SACTU vroeger. De Nederlandse vakcentrales, CNV en FNV, onderhouden beide relaties met Zuidafrikaanse bonden (zoals CUSA, FOSATU en enkele "vrije" bonden; FOSATU en sommige vrije bonden zijn nu opgegaan in de COSATU). De Nederlandse centrales werken soms samen in acties ten bate van gevangene vakbondsleiders in Zuid-Afrika. Ten aanzien van SACTU nemen beide centrales een afhoudend standpunt in, terwijl verschillende kerken gesprekken zijn aangegaan of materiële steun hebben gegeven.

Aanbeveling D 2

De consultatie vraagt de Raad van Kerken het initiatief te nemen tot het vormen van een platform, bestaande uit vertegenwoordigers van kerken, vakcentrales CNV en FNV en anti-apartheidsorganisaties. De taken voor dit platform zijn:

- a. doorgeven van belangrijke informatie over ontwikkelingen in Zuidelijk Afrika en in Nederland;*
- b. discussie over het beleid ten aanzien van Zuidafrikaanse vakbeweging (incl. SACTU) en andere maatschappelijke organisaties, waarbij met name gelet moet worden op initiatieven van vrouwen en moeilijk te organiseren groepen, als bijvoorbeeld huispersoneel;*
- c. betere onderlinge afstemming van acties in Nederland.*

Speciaal aan vakbondsleden en kerkleden in Rotterdam kan worden gesuggereerd in contact te treden met zusterorganisaties in andere Europese havensteden (Hamburg, Antwerpen, Londen) om uitvoer naar en import uit Zuid-Afrika stop te zetten. Dit gezien tegen de achtergrond van de discussie over de functie van de haven van Rotterdam met betrekking tot Zuid-Afrika.

Opleidingen

Naarmate het moment dichterbij komt, dat overname van het bestuur van Zuid-Afrika door de zwarte meerderheid gerealiseerd zal worden, wordt de vraag dringerder of voldoende zwart kader beschikbaar zal zijn voor de

situatie die dan ontstaat. In 1983 studeerden aan Zuidafrikaanse universiteiten 126.613 blanke tegen 31.290 zwarte studenten; voor docenten zijn de getallen: 9.222 blank en 314 zwart. Van de zwarte scholieren slaagde in dat jaar 50%, van de blanke 90% voor het eindexamen voortgezet onderwijs. Driekwart van alle zwart onderwijzend personeel is onbevoegd.

Het huidige "Bantu"-onderwijssysteem is voortdurend doelwit van het verzet in Zuid-Afrika. Behalve in Zuid-Afrika zelf bevinden zich in diverse delen van de wereld Zuidafrikaanse scholieren en studenten; in Nederland tot nu toe voornamelijk theologen/pastores. Al zijn de opleidingsbehoeften op praktisch alle terreinen groot, het ontbreekt momenteel voor zover hier bekend aan inzicht in deze materie, waardoor planning moeilijk is. Nagegaan moet worden of de Nederlandse kerken en samenleving op scholingsgebied het verzet in Zuid-Afrika meer te bieden hebben.

Aanbeveling D 3

De consultatie vraagt de Raad van Kerken het Beraad Internationale Dienst te verzoeken om contact op te nemen met de Zuidafrikaanse Raad van Kerken, het UDF en het ANC teneinde de meest dringende behoefte op het terrein van opleiding en training te inventariseren. In samenwerking met het Gemeenschappelijk overleg Medefinancieringsorganisaties in Nederland wordt een project opgezet om in gebleken behoeften te voorzien. Hierbij kan gebruik gemaakt worden van kennis en ervaring die aanwezig is in onderwijsorganisaties en instellingen in Nederland en andere landen.

Beeldvorming

De vraag mag gesteld worden of de relatie van de Nederlandse kerken met de media effectief genoeg is, terwijl aandacht voor de beeldvorming inzake Zuidelijk Afrika nu meer dan ooit nodig is. Het manipuleren van de publieke opinie in het Westen door Pretoria werd al in 1979 behandeld door John C. Laurence (Race, Propaganda and South Africa), maar deze geheimtaal wordt nog lang niet altijd voldoende doorzien. Momenteel bestaat de officiële Zuidafrikaanse code vooral uit progressief klinkende termen als "hervormingen", "gelijke rechten", waarachter zich vaak een heel andere waarheid blijkt te verbergen. Daarbij komt, dat de positie van de pers in Zuid-Afrika de laatste jaren nog verzwakt is, onder andere door het verdwijnen van het dagblad Rand Daily Mail, door de censuur, door de noodtoestand.

Hoewel de nieuwsvoorziening over Zuid-Afrika in Nederland naar verhouding vaak goed te noemen is, blijft het noodzakelijk te letten op het "decoderen" van de uit Zuid-Afrika ontvangen boodschappen. Kerken en actiegroepen, met hun contacten in Zuidelijk Afrika, leveren een belangrijke bijdrage aan het op gang houden van de nieuwsstroom tegen de bedoelingen van het regime in Pretoria in. In deze fase van het conflict komt het erop aan het doorgaan van deze nieuwsstroom te garanderen en extra aandacht te besteden aan de weergave ervan in onze media. Naarmate de botsingen heftiger worden, kan men ook in Nederland meer op racisme gebaseerde reacties verwachten, zoals indertijd tijdens de strijd in Rhodesië/Zimbabwe het geval was.

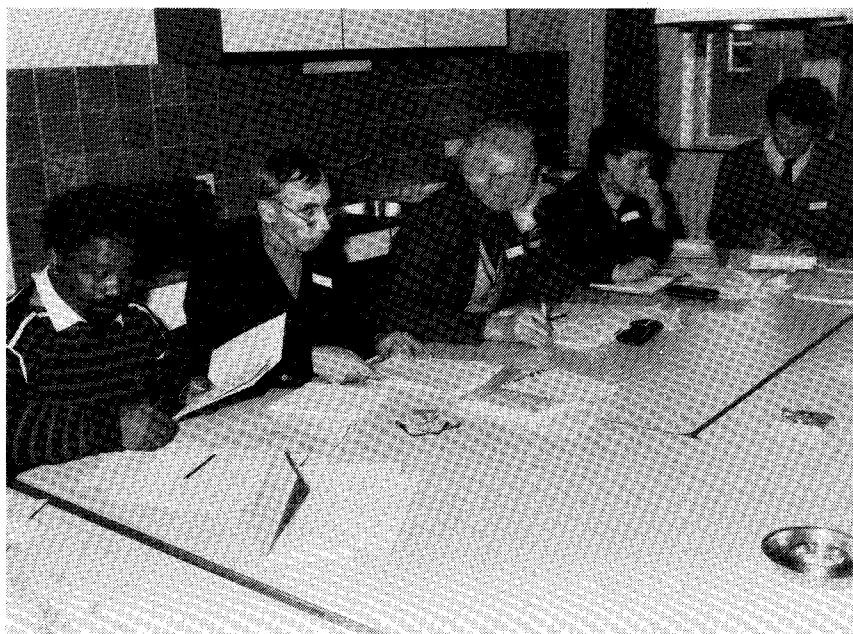
Bij het motiveren en het voeren van acties, zoals het streven naar een economische isolering van Zuid-Afrika waarom de laatste tijd vanuit het

land zelf met steeds meer aandrang gevraagd wordt, speelt een correcte en voldoende verstrekking van informatie een belangrijke rol.

Aanbeveling D 4

De consultatie vraagt de Raad van Kerken overleg te plegen met persbureaus van leden-kerken, het bureau van de Inter Press Service in Nederland en met scholen voor Journalistiek om tot een projectgroep media Zuid-Afrika te komen. Deze groep krijgt de volgende opdracht:

- a. de door de Zuidafrikaanse persbreidel bedreigde berichtgeving over de werkelijke situatie op gang te houden;*
- b. de Zuidafrikaanse propaganda te ontmaskeren met name door het liberaal-democratisch jargon waarin zogenaamde hervormingen aan het buitenland worden gepresenteerd te decoderen;*
- c. uitingen over Zuid-Afrika in de media (radio, T.V., landelijke en regionale pers) systematisch te volgen en alert (te doen) reageren op propaganda in en misvorming van berichtgeving.*

Werkgroep in actie.

Vier vragen voor gemeenten en parochies

De Amersfoort-consultatie werkte als een boemerang voor de deelnemers. Het bleek niet zozeer te gaan over steun aan onze vrienden in Zuid-Afrika als wel om vragen aan onszelf. Wij zijn immers geen toeschouwers van het conflict daar, maar meeverantwortelijk.

Vanuit die ontdekking zouden in iedere parochie en gemeente de volgende vragen dienen te worden beantwoord:

1. *Is er voldoende kennis van de problematiek van Apartheid in uw gemeente/parochie?*

Als U de vraag negatief beantwoordt bent U dan bereid dit consultatie-verslag met een begeleidende brief op ruime schaal te verbreiden onder uw ambtsdragers, uw vrienden en uw kennissen?

2. *Bent U bereid om iedere vorm van staatstheologie af te wijzen en te kiezen voor een profetische theologie?*

Als U de vraag bevestigend beantwoordt bent U dan bereid ook zelf de brief aan de opstellers van het Kairos-Document te ondertekenen (zie p. 37 boven) en dat aan hen te laten weten?

3. *Bent U bereid de weg van het gebed te kiezen en in uw parochie/gemeente mee te bidden om de val (=ingrijpende structurele verandering) van de huidige Zuidafrikaanse regering?*

Als U de vraag bevestigend beantwoordt, kunt U dat gebed dan zorgvuldig formuleren, het in uw kerkblad publiceren en het ter kennis brengen van de vertegenwoordiging van de Zuidafrikaanse regering in Den Haag?

4. *Bent U bereid de politieke weg te kiezen van het afbreken van alle steun aan de huidige minderheidsregering en in uw eigen partij, vakbond en bedrijf te pleiten voor een economische boycot?*

Als U deze vraag bevestigend beantwoordt kunt U dat dan beredeneerd schriftelijk vastleggen en dat aan uw partij, bond of bedrijf laten weten?

Bijlage

Resolutie over desinvestering van de SACC, juni 1985

Op 28 juni 1985 nam de Nationale Conferentie van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken (SACC) de volgende resolutie over desinvestering aan:

resolutie nr. 5: desinvestering

gericht tot: het uitvoerend orgaan van de SACC, lid-kerken, regionale raden, verwante organisaties en de internationale gemeenschap.

De Nationale Conferentie van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken, ten diepste bezorgd over het gewelddadige conflict waarin de bevolking van Zuid-Afrika thans gewikkeld is;

1. herhaalt de uitspraak die de Raad in het verleden heeft gedaan dat buitenlandse investeringen en leningen gebruikt zijn om de heersende machts- en privilege-patronen in Zuid-Afrika te ondersteunen;
2. onderkent dat vele kerkelijke leiders en christenen in Zuid-Afrika voorstander zijn van (selectieve) desinvestering en economische sancties, omdat zij geloven dat de situatie thans zo ernstig is dat economische actie ondernomen moet worden om politieke en diplomatieke druk op Zuid-Afrika te versterken teneinde de Zuidafrikaanse regering te dwingen de noodzaak van fundamentele verandering in Zuid-Afrika ernstig te nemen;
3. is het erover eens dat fundamentele verandering inhoudt het ontmantelen van apartheid en het op democratische wijze betrekken van alle Zuid-Afrikanen bij de planning van nieuwe politieke, economische en sociale structuren die voor alle mensen gerechtigheid, ontwikkeling, vrijheid en vrede trachten te garanderen;
4. verwelkomt de bezorgdheid en steun van onze mede-christenen in andere landen die eraan werken ons behulpzaam te zijn bij het vinden van niet-gewelddadige wegen waarlangs fundamentele verandering in Zuid-Afrika tot stand kan worden gebracht;
5. meent dat de druk in Westerse landen om investeringen terug te trekken en beleggingen te beëindigen veelal daarin heeft geresulteerd dat blanke Zuid-Afrikanen ertoe gebracht zijn serieuzer na te denken over de oorzaak van het politieke conflict van dit land;
6. concludeert uit de hem ter kennis gebrachte gegevens dat buitenlandse investeringen niet noodzakelijkerwijs nieuwe banen scheppen en dat het tegendeel vaak het geval is, omdat nieuwe investeringen herhaaldelijk worden gevormd door zeer verfijnde technologische uitrusting;
7. vestigt er de aandacht op dat de kerken gedurende vele jaren geprobeerd hebben het probleem van structurele werkloosheid in zwarte gemeenschappen voor het voetlicht te brengen en pas kort geleden wat serieuze bezorgdheid hebben ontwaard bij het bedrijfsleven, buitenlands of Zuidafrikaans, of bij de regering toen zich in de Verenigde Staten op het gebied van wetgeving kansen leken voor te doen ten aanzien van economische sancties;
8. bekent dat er in de kerken geen behoorlijk debat en beschouwing over de desinvesteringkwestie heeft plaats gehad omdat wij ons hebben laten inhouden door de hardheid van wetten die een openlijke discussie over economische sancties beogen te voorkomen. Dit heeft ertoe geleid dat de enige argumenten die in Zuid-Afrika gehoord worden van hen zijn die tegen desinvestering zijn;

deze conferentie besluit daarom:

- a. als onze overtuiging tot uitdrukking te brengen dat desinvestering en vergelijkbare economische drukmiddelen thans worden bepleit als vreedzame en effectieve middelen om druk uit te oefenen op de Zuidafrikaanse regering om die fundamentele veranderingen tot stand te brengen die dit land nodig heeft;
- b. onze zuster-kerken in andere landen te vragen door te gaan met hun pogingen mogelijkheden voor effectieve economische druk om de situatie in Zuid-Afrika te beïnvloeden.

- den aan te geven en deze te bevorderen, met het oog op het bereiken van gerechtigheid en vrede in dit land en het verminderen van het geweld van het conflict;
- c. te bevorderen dat deze kwesties méér aandacht krijgen door de zaak van het opleggen van economische sancties en desinvesteringen voor te leggen aan het uitvoerend comité van de SACC en de regionale raden, en de raden van onze lid-kerken en organisaties met het verzoek hun gemeenten aan te moedigen deze zaken te bestuderen en te bediscussiëren;
 - d. het uitvoerend orgaan te vragen in overleg met de directeur voor gerechtigheid en verzoening een commissie te benoemen om de hele zaak van economische gerechtigheid evenals kwesties van desinvestering en economische sancties te onderzoeken, een overzicht te geven van de antwoorden van de lid-kerken en deze te coördineren, en de kerkelijke leiders behulpzaam te zijn bij het hen ter beschikking stellen van informatie en analyses;
 - e. lid-kerken en individuele christenen op te roepen zich terug te trekken uit deelname in het economisch systeem dat de armen onderdrukt, door geld en energie te herinvesteren in alternatieve economische systemen die in onze regio bestaan.

Dr. Wolfram Kistner van de SACC: spreker in Amersfoort.

Verklaring van Harare

Wij leiders van kerken uit West-Europa, Noord-Amerika, Australië, Zuid-Afrika en andere delen van Afrika en vertegenwoordigers van de Wereldraad van Kerken (WCC), het Wereldverbond van Hervormde en Gereformeerde Kerken (WARC), de Lutherse Wereldfederatie (LWF) en de Pan-Afrikaanse Conferentie van Kerken (AACC), zijn hier in Harare, Zimbabwe van 4-6 december 1985 bij elkaar geweest op uitnodiging van de Wereldraad van Kerken.

Wij zijn bijeengekomen om Gods leiding te zoeken op dit moment van diepgaande crisis in Zuid-Afrika en hebben ons verplicht tot een doorgaande theologische reflectie over de wil van God voor de kerk. Wij bevestigen dat het uur van de waarheid (Kairos) nu is aangebroken, zowel voor Zuid-Afrika als voor de wereld-gemeenschap.

Wij hebben het smartelijk roepen gehoord van het volk van Zuid-Afrika, dat gevangen zit in de val van de onderdrukkende structuren van de apartheid. Op dit geladen uur van geweldige mogelijkheden zijn wij het er allen over eens dat de apartheidsstructuur tegen Gods wil is en moreel niet te verdedigen.

De Zuidafrikaanse regering bezit geen geloofwaardigheid. Wij roepen op tot het opheffen van de noodtoestand, de vrijlating van Nelson Mandela en alle politieke gevangenen, de opheffing van de ban voor alle gebande organisaties en de terugkeer van ballingen. De overdracht van de macht aan de meerderheid van het volk, gebaseerd op algemeen kiesrecht is de enige blijvende oplossing voor de huidige crisis.

Wij begrijpen en staan volledig achter die Zuidafrikanen die de regering tot aftreden oproepen. Wij beschouwen dit als het meest passende en minst kostbare veranderingsproces en als een bijdrage tot een dusdanige verandering.

In afwachting van een nieuwe democratische en representatieve regering in Zuid-Afrika:

1. roepen wij kerken in en buiten Zuid-Afrika op te blijven bidden voor het volk van Zuid-Afrika, en 16 juni, de tiende verjaardag van de opstand in Soweto, te maken tot een dag van gebed en vasten, voor het einde van onrechtvaardig bewind in Zuid-Afrika.

2. roepen wij de internationale gemeenschap op te voorkomen dat bankleningen aan de Zuidafrikaanse regering, banken, vennootschappen en staatsinstellingen worden uitgebreid, herschreven of vernieuwd.

3. roepen wij de internationale gemeenschap op tot onmiddellijke en alomvattende sancties tegen Zuid-Afrika.

4. roepen wij kerken in en buiten Zuid-Afrika op tot steun aan Zuidafrikaanse organisaties die zich inzetten voor de bevrijding van hun land.

5. verwelkomen en steunen wij de recente ontwikkelingen binnen de vakbeweging die een verenigd front tegen de apartheid beogen.

6. eisen wij de onmiddellijke uitvoering van resolutie 435 van de Verenigde Naties inzake Namibië.

Wij verplichten ons, nu wij hier bijeen zijn, de verklaring van Harare als een zaak van urgentie uit te voeren. Wij zijn er zeker van, dat de bevrijding van Zuid-Afrika een bevrijding zal betekenen voor alle mensen in het land, zwarten en blanken.

Harare, 6 december 1985

De "Harare Declaration" verscheen in de *Ecumenical Press Service* onder nummer 85.12.75 en werd vertaald uit het Engels door de redactie.

Bongani Finca

In de crisis ligt onze bevrijding

Op de Zuid-Afrika consultatie van de Wereldraad van Kerken in HARARE (Zimbabwe) in december 1985 speelde Bongani Finca een belangrijke rol. Ds. Bongani Blessing Finca is afkomstig uit de Oost-Kaap en lid van de Reformed Presbyterian Church. Hij is voorzitter van ABRECSA, de Alliantie van Zwarte Gereformeerde en Hervormde Christenen in Zuid-Afrika. Hieronder volgt de bijdrage van ds. Finca voor het "noodberaad" van Harare. Op indringende wijze verwoordt hij wat er leeft onder de mensen van de Oost-Kaap.

Velen hebben, voor en tijdens deze consultatie in Harare, het woord "crisis" gebruikt om de huidige situatie in Zuid-Afrika te beschrijven, maar in mijn visie is dat woord misleidend. "Crisis" betekent voor mij: moeilijkheden, situaties die niet te controleren en te hanteren zijn. In die zin ondergaat apartheid een crisis op dit moment, een crisis die de architecten van apartheid, de regering, treft en ook haar handlangers die haar economisch en politiek steunen, zo goed als de handhavers van apartheid in de vorm van politie en leger. Allen die profijt hebben van apartheid ervaren die crisis. Allen, inclusief degenen die collaboreren met apartheid zoals de leiders van de Thuislanden, inclusief die kerken die hun voordeel met apartheid doen en er hun rijkdom aan ontleneren.

Crisis en hoop

Maar wij, de bevolking van de Oost-Kaap, ervaren die crisis niet, integendeel: wij zitten middenin een opwindende, fascinerende en hoopgevendende periode van conflict. Ondanks de gevolgen van dat conflict, die hard en pijnlijk zijn en offers vraagt, geeft het ons hoop en daagt het ons uit.

Hoe groter de crisis in de apartheid, hoe spannender het wordt, ook al is de prijs hoog door het toenemend verlies aan mensenlevens. Maar die prijs wordt ook nu al betaald: mensen sterven dagelijks, dat is de realiteit van Zuid-Afrika vandaag. Tegelijkertijd is er een enthousiasme en een bereidheid om offers te brengen voor de bevrijding van het volk als nooit tevoren. Er zullen nog veel mensen moeten sterven, maar onze vrijheid komt, want ze zullen ons niet allemaal kunnen afmaken.

Escalatie conflict

Wie luistert naar de mensen van de Oost-Kaap, wie deelneemt aan hun strijd, zal tot de conclusie komen dat de steun die zij niet van ons verlangen is: stabilisering van de situatie in Zuid-Afrika, de zogenaamde vrede te bewaren of aan te dringen op verbetering van hun omstandigheden. De enige steun die wij kunnen geven is hen helpen om het conflict te versterken en het gestadig te laten escaleren. Want wij geloven dat door escalatie van het conflict, apartheid in een crisis wordt gestort en gedwongen zal worden om te bezwijken. Ik heb de mensen in de Oost-

Kaap tegen ons, als kerken, horen zeggen: jullie zijn schijnheilig, jullie nemen resoluties aan, stellen mooie verklaringen op over het lijden dat wij ondergaan. Stop met jullie verklaringen en jullie ontmoetingen met het onwettige regime, stop met jullie oproepen om Nelson Mandela en andere politieke gevangenen vrij te laten; stop met jullie oproep om de "banning" van het ANC en andere verboden organisaties ongedaan te maken en jullie oproep om een Nationale Conventie. Jullie resoluties en verklaringen zijn volkomen zinloos. En tegen ons, theologen, zeggen ze: houdt op met boeken over ons te schrijven, want jullie koketteren alleen nog maar met onze situatie. Wat wij van jullie willen is dat jullie je woorden eindelijk eens omzetten in daden, nu is het tijd voor actie. Intensivering en escalatie van het conflict zal de regering *dwingen* om Mandela en anderen vrij te laten, de "banning" van het ANC op te heffen; dwingen om apartheid tot een mislukking te verklaren en dwingen om een Nationale Conventie bijeen te roepen.

Ketterij van neutraliteit

Wat de kerken binnen Zuid-Afrika betreft: sommige van hun leiders vechten volop mee in de strijd voor bevrijding, maar het zijn geïsoleerde individuen, want de geïnstitutionaliseerde kerk staat in haar algemeenheid aan de zijlijn. En de oorzaak daarvan is uiteindelijk wat ik noem: "de ketterij van de neutraliteit", die zegt dat de kerk altijd boven de partijen moet staan en moet proberen om beide met elkaar te verzoenen. Maar wie neutraal blijft, stelt zich tegenover ons op: of jullie staan achter ons of jullie dienen het belang van de onderdrukker. En die waarschuwing geldt dan met name de zwarte

kerken, want de blanke kerken kunnen allang afgeschreven worden, omdat zij hun bestaansrecht ontleenen aan hun steun aan de macht van de blanken. De zwarte kerken zullen positie moeten kiezen, kiezen voor daadwerkelijke actie en hun neutrale rol opgeven. Neem ook bijvoorbeeld de tweeslachtige houding die de zogenaamde multiraciale kerken innemen ten opzichte van de bevrijdingsbewegingen. Vele van hen leveren nog steeds pastores voor het Zuid-afrikaanse leger. Onder druk van de zwarten werd deze week verklaard (door bisschop Tutu, JdH) dat wij ook pastores naar de bevrijdingsbewegingen zouden moeten sturen, maar hoe is dat mogelijk? Je kunt toch geen aalmoezeniers aan het Zuidafrikaanse leger leveren, die de geweren zegenen en tegelijkertijd de bevrijdingsbewegingen steunen. En wie 's zondags de kerkdiensten bijwoont, kan iedere week horen bidden voor "onze jongens aan het front", maar wordt er ooit gebeden voor de zwarte soldaten die vechten voor de bevrijding van Zuid-Afrika? De kerken moeten een keuze maken.

U steunt onze vijand

Wat de kerken buiten Zuid-Afrika betreft: wij zwarten zijn zeer bezorgd over de uitkomst van deze conferentie, bezorgd dat het de zoveelste "verklaring"-conferentie over Zuid-Afrika zal zijn. De internationale kerkgemeenschap moet na terugkomst een duidelijk actieprogramma opstellen, een strategie ontwerpen die puntsgewijs afgewerkt wordt. Daarbij ben ik niet onder de indruk van het veelgehoorde bezwaar dat men afhankelijk is van de bereidheid van de verschillende regeringen om mee te werken. Stel je eens voor wat het zou betekenen als ieder lid van de hier vertegenwoordigde kerken uit

de Verenigde Staten, ieder lid van de Church of England, los van het beleid van de Thatcher-regering, zou weigeren om nog langer goederen uit Zuid-Afrika te kopen. Stel je het effect voor als kerken, die apartheid tot een ketterij hebben verklaard, zouden zeggen dat een ieder die die ketterij mee in stand houdt, zijn geloof verloochent. Christenen over de hele wereld kunnen op die manier de economie van apartheid klein krijgen. Of om het nog duidelijker te stellen: die kerken buiten Zuid-Afrika die nu ingestemd hebben met onmiddellijke en samenvattende sancties tegen het apartheidsregime zullen dat voor zich moeten houden, zolang zij zelf nog steeds banden onderhouden met bedrijven die investeringen hebben in Zuid-Afrika.

En om ieder misverstand te voorkomen: wij vragen van de westerse kerken niet om onze bevrijding te bewerkstelligen. Dat zullen wij zelf moeten doen en daar zijn wij al volop mee bezig. Wij zeggen tegen hen als onze broeders en zusters in Christus, van wiens lichaam wij allen de leden zijn, en die talloze malen hebben verklaard achter ons te staan – tegen hen zeggen wij: in feite laat u ons vallen doordat u onze vijand steunt. De bevrijding van Zuid-Afrika zal ongetwijfeld van binnenuit moeten komen, maar haal jullie laarzen van on-

ze nek, zodat onze strijd effectief kan zijn.

Jongeren spreken taal van bevrijding

Tenslotte wil ik nog iets zeggen over de bezorgdheid, ook geuit op deze conferentie, over de huidige, opgroeiende generatie in Zuid-Afrika. Ik deel die bezorgdheid niet, integendeel. Ik ben opgewonden en opgetogen over de jongeren van vandaag, omdat zij een taal spreken die ik me pas had eigen gemaakt toen ik zo'n vijftientwintig jaar was. Het is de taal van de bevrijding, die de kracht erkent van onze eigen economische macht. Een taal die kinderen al op vijf- of zevenjarige leeftijd machtig zijn. Zoals dat kind dat tegen zijn ouders zegt, die inkopen willen gaan doen, dat het geen speelgoed wil met Kerstmis en ook geen nieuwe kleren, vanwege de winkelboycot. Zo spannend is de situatie in Zuid-Afrika op dit moment – spannend en pijnlijk tegelijk, want er sterven dagelijks meer mensen. Maar nog nooit heeft apartheid zo onder druk gestaan, aan ons de taak om haar op de knieën te dwingen.

Vertaling uit het Engels: Job de Haan.

Harare: resoluties maken nog geen revolutie

"Tegen de lidkerken van de Wereldraad zeggen wij: houdt op met uw pleidooien voor vooruitgang en verbetering van de situatie in Zuid-Afrika, want dit is de Kairos, het uur van de waarheid. Ook zeggen wij: luister naar onze woede en onze kreten van pijn; luister, want dit is uw laatste kans. Ons volk schreeuwt om uw hulp bij de ontmanteling van de apartheid, op een zo redelijk en vreedzaam mogelijke wijze. Luister, want als u doof blijft voor dat schreeuwen om hulp, *hier en nu*, dan zult u voor ons moeten bidden: dat het moordend geweld van zwarten tegen blanken, tot een minimum beperkt blijft. De beslissing is aan u!" Aldus ds. Sol Jacob, woordvoerder van de eind november 1985 in Durban opgerichte Zwarte Oecumenische Consultatie van Kerkleiders (BECLC). En daarmee onderstreepte hij dat de consultatie van internationale kerkleiders in Harare over "de crisis in Zuid-Afrika en het antwoord van de kerken daarop", terecht werd aangeduid als "noodberaad".

Hoofdverantwoordelijk voor de organisatie van dit beraad was de Wereldraad van Kerken, die de kerkelijke top uit alle delen van de wereld bijeen had geroepen voor een drie-daagse consultatie (3-6 december) in de hoofdstad van Zimbabwe, Harare. Het initiatief daartoe was in september 1985 genomen door dr. Beyers Naudé, de secretaris-generaal van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken (SACC).

25 Jaar na Cottesloe

Dit mede naar aanleiding van het feit, dat het in december precies 25 jaar geleden zou zijn dat de zogenaamde Cottesloe Consultatie werd gehouden. Tachtig afgevaardigden van vrijwel alle Zuidafrikaanse kerken stelden zich toen unaniem op achter de slotverklaring, waarin voor het eerst (voorzichtige) kritiek op apart-

heid werd geleverd. De eenstemmigheid veranderde echter op slag toen de rapportage op de verschillende synodes van de Nederduitse Gereformeerde kerken werd verworpen en de afgevaardigden van die kerken onder druk gezet werden om alsnog hun steun terug te trekken. Allen bezweken, behalve één: ds. Beyers Naudé. En daarom was zijn afzegging op het laatste moment, wegens oververmoeidheid, niet alleen voor het Harare-beraad een groot verlies, maar ook een zware persoonlijke teleurstelling.

Wat voor "nieuws" heeft de Harare-consultatie nu opgeleverd? Wie de slotverklaring bekijkt en deze legt naast de standpunten die de grootste Nederlandse reformatorische kerken bijvoorbeeld al jaren geleden hebben ingenomen, zal nauwelijks enig verschil kunnen ontdekken. Met

name juist op twee van de hardste punten uit de Harare-verklaring: de oproep om te komen tot onmiddellijke en alomvattende sancties tegen Zuid-Afrika en steun aan de bevrijdingsbewegingen. Men zou natuurlijk terecht kunnen beweren, dat voor andere Westerse kerken de Harare-verklaring wel een stap vooruit is, vooral wat betreft de Engelse en de Westduitse kerken. Dit moge zo zijn, tegelijkertijd moet worden vastgesteld dat de waarde van de steun van die landen staat of valt met de consequenties die men daaruit in eigen land trekt. De eerste berichten naar aanleiding van "Harare" vanuit de Evangelische Kirche in West-Duitsland, op het beraad vertegenwoordigd in de persoon van haar hoogste kerkleider, bisschop dr. Martin Kruse, nemen de twijfels niet weg. Ook het effect van de steun van de Church of England, vertegenwoordigd door de anglicaanse aartsbisschop John Habgood, dient met de nodige reserves bekeken te worden. De toespraak die hij in Harare hield was ronduit teleurstellend voor de Zuidafrikaanse delegatie. Hij herhaalde nog eens het (voorzichtige, JdH) standpunt van zijn kerk met betrekking tot Zuid-Afrika en deelde verder mee dat men ter voorbereiding op de consultatie, ambtenaren in eigen land had geraadpleegd over het Engelse regeringsbeleid inzake Zuid-Afrika. Zonder commentaar las hij vervolgens het regeringsstandpunt voor en wie dat uiterst conservatieve beleid kent, weet dat de zwarte bevolking van die kant dus weinig te verwachten heeft. Weinig nieuws dus wat de Westerse kerken betreft, waar nog bijkomt dat de belangrijkste onder hen, de Amerikaanse, de Engelse en de Westduitse kerken, alle te maken hebben met conservatieve regeringen.

Nieuw zwart bewustzijn

Wel nieuw en misschien wel een keerpunt was dat tijdens het Harare-beraad bleek hoe de kerkelijke verhoudingen *binnen* Zuid-Afrika aan het verschuiven zijn. Leverden de meeste westelijke kerken een bijdrage aan de discussie, de consultatie werd volkomen beheerst door de 37 leden tellende Zuidafrikaanse delegatie, die bijna de helft van het totaal aantal afgevaardigden voor haar rekening nam. En binnen die delegatie voerden de radicale zwarte en blanke vertegenwoordigers de boventoon.

Daarmee lijkt de ontwikkeling die eerder vorig jaar via het Kairos Document (zie elders in dit nummer) in gang werd gezet, ook gevolgen te hebben voor de kerk-politieke verhoudingen in Zuid-Afrika. Immers, een van de scherpste punten van kritiek in het Kairos Document, geldt de overwegend door blanken geleide, multiraciale en engelstalige kerken. In het Kairos Document, gevolgd door het Harare-beraad, tekent zich een nieuw radicaal zwart bewustzijn binnen de Zuidafrikaanse kerken af. Dat zwarte bewustzijn kreeg eind november 1985 ook organisatorische vorm in Durban, door de oprichting van de al eerder genoemde Zwarte Oecumenische Consultatie, de BECLC. Deze had voor de Harare-consultatie met succes geëist dat men eigen vertegenwoordigers naar het beraad zou afvaardigen. In een brief aan de secr.-generaal van de SACC, dr. Beyers Naudé lichtte de BECLC haar eisen toe: "...omdat wij ons bewust zijn van de tendens in sommige van onze, door blanken gedomineerde kerken, om met opzet zwarten uit te sluiten van platforms, waar de zaak van zwarten wordt besproken". Een motie van wantrouwen dus, die ook gericht lijkt

tegen gematigde blanke en zwarte kerkvertegenwoordigers binnen de SACC, zoals de voorzitter, dr. Manas Buthelezi (Luthers) en aartsbisschop Philip Russell (Anglicaans). Dat moge althans blijken uit de slotresolutie van de BECLC waarin bij de SACC wordt aangedrongen: "...om zijn structuren kritisch te bekijken op het punt van de vertegenwoordiging van de zwarte aspiraties." En dat kritisch zelfonderzoek naar die vertegenwoordiging moet dan vervolgens inhoudelijk en getalsmatig vertaald worden in de verhoudingen binnen de SACC ten gunste van de zwarte leden, aldus de BECLC. Kortom, meer invloed van zwarten op het beleid van de SACC en meer zwarte vertegenwoordigers op de belangrijke posities.

Desmond Tutu

Terug naar het beraad zelf. Veel indruk, als zo vaak, maakte bisschop Desmond Tutu met zijn optreden. Hij erkende dat zelfs binnen Zuid-Afrika de dagelijkse melding van dodelijke slachtoffers een zekere mate van gewenning dreigt te veroorzaken. Maar, aldus Tutu, achter die statistische cijfers gaan doodgewone mensen schuil: vaders en moeders en kinderen; kinderen die huilen als je ze pijn doet en lachen als je ze kietelt. Alleen een wonder, zo zei Tutu, kan de catastrofe, die Zuid-Afrika te wachten staat, nog afwenden. En mensen zoals ik, aldus de bisschop, die een vreedzame oplossing voorstaan, zijn in het huidige Zuid-Afrika steeds minder een factor van betekenis; onze geloofwaardigheid vooral bij de jongeren, wordt steeds meer uitgehold. En eerlijk gezegd: als ik nu jong was dan had ik bisschop Tutu allang afgeschreven. Want als wij het woord "vrede" in de mond nemen, antwoordt de politie met traan-

gas, arrestaties en kogels. Daarom moeten de westerse kerken, die via hun regeringen medeverantwoordelijk zijn, ons te hulp komen, nu er nog tijd is, aldus Tutu.

Ook Jackie Williams, de jongerenvertegenwoordigster van de SACC, toonde zich zeer bezorgd over de opgroeiende generatie. Meer dan de helft van de mensen, zo zei ze, die sinds de noodtoestand van juli 1985 gevangen zitten, is jonger dan 25 jaar. Ze noemde verder het voorbeeld van een 17-jarige jongen, die om politieke redenen tot vijf jaar gevangenisstraf was veroordeeld en een jongen van 11 jaar, die zonder veroordeling vijftig dagen lang was vastgehouden en niet op borgtocht vrij mocht. Ook meldde zij de schrikbarende toename van het aantal verkrachtingen van meisjes vanaf twaalf jaar in de gevangenissen en politieburo's. Zwarte jongeren in Zuid-Afrika zijn doodsbang, aldus Jackie Williams.

Militante hoop

Zoals al eerder vermeld, speelde het Kairos Document op de Harare-consultatie een belangrijke rol. In dat document, aldus Sol Jacob van de BECLC, wordt de staatstheologie afgewezen, maar dat apartheid een ketterij is weten we nu wel. Het is de kritiek op de "kerk theologie" die de kerken in en buiten Zuid-Afrika serieus moeten nemen. De kern van die kritiek is, dat de meeste kerken denken dat als ze een resolutie hebben aangenomen, ze met revolutie bezig zijn. Men spreekt wel dappere taal, maar blijft in feite buitenschot. Jacob verwierp ook de opvatting binnen de kerken, dat zwarten die praten over woede en revolutie geen hoop zouden kennen. Die hebben we wel degelijk, aldus Jacob, alleen onze hoop is creatief en militant en

niet de hoop van mensen die passief wachten tot God de hemel op aarde brengt. Onze hoop is gericht op de met bloed gedekte straten op aarde, niet op de gouden poorten van de hemel. Wij zien onszelf, zo vervolgde hij, als handlangers van God op weg naar zijn Koninkrijk. Het Kairos Document, aldus Jacob, maakt duidelijk dat zwarten het initiatief hebben overgenomen van blanke christenen en hun eigen bevrijding ter hand genomen hebben. Het document zal verdeeldheid brengen binnen de kerken, zo zei hij, een verdeeldheid die dwars door alle kerken heen zal lopen. En dat geldt evenzeer voor de SACC, waarvan het voortbestaan in de huidige samenstelling op het spel staat, zoals dr. Beyers Naudé al eerder had verklaard.

Gebed en politieke actie

Een ander prominent spreker in Harare was de hoogleraar in de theologie: dr. Charles Villa-Vicencio. Hij is afkomstig uit de West-Kaap en geestverwant van dr. Allan Boesak, die van de regering geen toestemming had gekregen om naar Harare te gaan. Villa-Vicencio zei dat de strijd van de mensen in de Kaap een *oecumenische* strijd is. En, zo vervolgde hij, daarbij zien wij geen verschil tussen eredienst en gebed enerzijds en politieke actie anderzijds. Ons engagement heeft ons gebracht op de theologische vraag: waar staat de kerk met betrekking tot de strijd? Jongeren, zo vervolgde hij, willen over het algemeen niets meer te maken hebben met de kerk, die in hun ogen alleen maar de status quo bevestigt. Want ook al zijn veel christenen betrokken in de vrijheidsstrijd, we bedriegen onszelf als we denken dat de kerk in haar geheel aan die strijd deelneemt, aldus Villa-Vicencio.

Een centrale rol op het Harare-beraad speelde de buiten Zuid-Afrika weinig bekende voorzitter van ABRECSA, ds. Bongani Finca (van en over wie elders in dit nummer meer te lezen is). ABRECSA staat voor de Alliantie van Zwarte Reformatorische Christenen in Zuid-Afrika. Finca zag de crisis in de apartheid als een enorme uitdaging en een teken van hoop. De enige steun, aldus Finca, die de kerken nog kunnen geven ligt in de steun van de escalatie van het conflict, waardoor de apartheid gedwongen zal worden om te verdwijnen. Hij riep de kerken op om te stoppen met hun verklaringen, want die halen niets uit: nu is het tijd voor actie. Opmerkelijke (indirecte) kritiek uitte Finca op bisschop Tutu. In het Westen wordt Tutu vaak als radicaal bestempeld, maar uit Finca's woorden bleek dat Tutu binnen de huidige Zuidafrikaanse verhoudingen eerder als gematigd moet worden beschouwd. Want terwijl Tutu aan het begin van de consultatie bij de Westerse gedelegeerden nog opzien had gebaard met zijn opmerking dat de kerk niet alleen pastores moest leveren aan het Zuidafrikaanse leger, maar ook aan de bevrijdingsbeweging ANC, verwierp Finca dat idee. Die tweeslachtige houding is nu juist zo kenmerkend voor de kerken, zij durven geen keus te maken, aldus ds. Finca. Hij was wellicht de meest uitgesproken zwarte kerkelijke vertegenwoordiger op het Harare-beraad en dat zijn stellingname brede steun genoot, moge blijken uit het feit dat hij als enige de Zuidafrikaanse delegatie vertegenwoordigde op de belangrijke afsluitende persconferentie. Daarmee werd de SACC en vooral de gematigde leden onder hen gepasseerd; de SACC die immers medeorganisator van de consultatie was geweest.

Nederland

In Nederland kreeg het Harare-beraad vooral aandacht door de uitspraken van de Nederlandse afgevaardigde, de voorzitter van de Hervormde synode, ds. H. Huting. Hij verklaarde na afloop in Harare voor de IKON-radio dat steun aan het gewapend verzet door de kerken niet moest worden uitgesloten, als het westen het laatste vreedzame middel van sancties zou weigeren te hanteren. De heftige reacties in kerkelijk en politiek Nederland daarop staan in schril contrast met de situatieschets die alle Zuidafrikaanse sprekers op het noodberaad over deze kwestie hadden gegeven. Een korte samenvatting: bisschop Tutu verklaarde dat de roep om vreedzame verandering steeds minder relevant wordt. Jackie Williams, de jongerenvertegenwoordigster van de SACC, zei dat voor jongeren (ook de christenen onder hen) de vraag naar het gebruik van geweld bij hun verzet, als principieel-ethische kwestie helemaal niet speelt. Het enige dat voor hen telt is de effectiviteit van de middelen die hen ten dienste staan. Ook de gematigde voorzitter van de SACC, dr. Manas Buthelezi, verklaarde dat de kerk zich niet aan de strijd in Zuid-Afrika kan onttrekken, omdat zij er dagelijks mee geconfronteerd wordt. En tenslotte ds. Bongani Finca: deze riep de kerken zelfs op tot steun aan de escalatie van het conflict.

En zo blijkt het Kairos Document ook buiten Zuid-Afrika verdeeldheid te zaaien. Niemand minder dan dr. Beyers Naudé, een van de ondertekenaars, verklaarde naar aanleiding van de presentatie ervan, dat uit het document de conclusie mag worden getrokken dat geweld in strijd tegen het apartheidssysteem thans theologisch gerechtvaardigd is. Hij zei: "Ik zal alles doen wat in mijn vermogen ligt om dat tot een minimum te beperken, maar wie op een soort goedkope moralistische manier en toon opstaat en zegt: "Wij willen geen geweld!" die onttrekt zich aan zijn christelijke verantwoordelijkheid in een situatie van leven en dood." (Hervormd Nederland, 12 okt. 1985)

De kernvraag van het Kairos Document en het Harare-beraad is: waar staan de kerken nu het er in Zuid-Afrika op aankomt? Die klemmende vraag zal niet alleen beantwoord moeten worden door kerken en christenen in Zuid-Afrika. Ook voor de westerse kerken en dus ook voor de Nederlandse kerken is de Kairos, het moment van de waarheid aangebroken.

Drs. Job de Haan studeerde theologie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam; sinds 1979 is hij als programmamaker verbonden aan IKON-radio. Als verslaggever voor deze omroep was hij aanwezig op de consultatie van de Wereldraad in Harare.

Apartheid is *haram*

Maulana Faried Esack was met zijn toga en fez een opvallende verschijning in Amersfoort tijdens de Zuid-Afrika consultatie van de Raad van Kerken. Deze moslimse theoloog bepaalde ons bij de groeiende solidariteit tussen aanhangers van verschillende religies in het verzet tegen apartheid en verwoordde op indrukwekkende wijze hoe het moslims geloof inspireert tot niet aflatende strijd tegen apartheid die *haram* – onrein, absoluut verboden – is.

Lang jurkies

Ook voor de Zuidafrikaanse politie is de actieve participatie van moslims in het zwarte verzet opmerkelijk. "Waarom kunnen jullie niet net zo vroom zijn als "die mensen met die lang jurkies"?" vroeg een veiligheidsagent enige tijd geleden bij een overval op een kantoor van de Muslim Youth Movement. Inmiddels is het parool doorgegeven dat die lui "met die lang jurkies" gevaarlijke lieden zijn. Maulana Faried Esack en andere geestelijke leiders van de Muslim Youth Movement (MYM) en de Muslim Students Association (MSA) zijn herhaaldelijk in de zwarte *townships* te vinden. Esack die vele jaren aan de Jamiyatul Arabia Islamia en het Aleemia Institute of Islamic Studies in Pakistan studeerde heeft zijn kathedraal aan een moslimse theologische opleidingsschool in Natal voorlopig verruild voor de straat. Sinds de introductie van de nieuwe grondwet trekt hij onvermoeibaar het land door om zijn geloofsgenoten er van te overtuigen dat apartheid en alles wat daarbij hoort zoals meedoen aan de verkiezingen voor het driekamer-parlement voor een moslim *haram* is. Er klinkt een sterke afschuw door in dit woord. Iets wat *haram* is, is onrein, taboe, absoluut verboden volgens de strengste categorie van de islamitische wet. "Zeggen christen dat apartheid een ketterij is, voor ons is het *haram*."

En dat was en is wel nodig. Want de meeste moslims zijn te vinden onder de twee groeperingen die de regering Botha als junior partners aan de zaak tracht te binden door hen een eigen zij-kamer met bijbehorende grieven te schenken. Volgens de 1980 census behoort 50% (164.000) van de moslims tot de "kleurlingen", 46.9% (154.000) tot de "Indiërs" en zijn er verder 8260 (2.4%) zwarte en 2000 (0.7%) blanke moslims.

Soweto 1976 Hoewel er nog geen systematisch onderzoek naar gedaan is, lijken er duidelijke aanwijzingen te zijn van een sinds Soweto 1976 groeiende invloed bij zwarte jongeren (Lubbe 1984: 137). Is de islam niet numeriek een rivaal van het christendom in de Zuidafrikaanse samenleving, zij is dit wel degelijk in *kwalitatief* opzicht. Het christendom wordt gezien als de godsdienst van de onderdrukker, de islam daarentegen is Zuid-Afrika binnengekomen als een godsdienst van slaven.

Slaven

De eerste moslimse slaaf arriveert in 1653 uit Batavia aan de Kaap de Goede Hoop als verstekeling op een der schepen. Spoedig werden door Van Riebeeck meer Maleise slaven geïmporteerd. Hieruit is de gemeenschap van de huidige "Kaapse moslims" – grotendeels werkzaam in kleinhandel en lichte industrie – ontstaan. Hun leiders zijn met name op Saudi Arabië en Egypte georiënteerd. De "Indiase moslims" zijn sinds 1860 via Durban binnengekomen: aanvankelijk als contractarbeiders later als zelfstandige handelaars. Hoewel een behoorlijk deel van met name de Indiase moslims inmiddels tot de meer welgestelden behoort, is de islam toch "de godsdienst van de underdog" gebleven, die niet de vele faciliteiten die het christendom geniet tot zijn beschikking heeft.

Waardigheid en eenheid

Soweto 1976 heeft bij veel jongeren een religieuze vacuüm gecreëerd. De islam geeft aan marginale mensen een nieuw gevoel van menselijke waardigheid in tegenstelling tot de mensonterende ervaringen met het christelijk gesanctioneerde apartheidssysteem. Christenen zijn verdeeld, moslims bidden schouder aan schouder in de moskee... Een pelgrimage naar Mekka bevestigt deze ervaring: "*In die Mekka maak colour nie saak nie. Ons is almal united, wit, swart – no difference – ons is almal Muslim.*"

Gezien de Maleise of Indische afkomst van de grote meerderheid van de moslims en de betrekkelijke beslotenheid van deze gemeenschappen blijft er voor velen een exotisch buitenlands sfeertje rond de Zuidafrikaanse islam hangen. In moslimkringen is men zich er meer en meer van bewust dat de toekomst van de islam in Zuid-Afrika staat of valt met haar betekenis voor de Zuidafrikaanse samenleving als geheel en haar positiekeuze inzake apartheid. Ebrahim Moosa schreef in het internationale moslimse tijdschrift *Arabia*: "Als de moslimse leiders het systeem niet uitdagen vanuit moslims gezichtspunt, dan zullen wij schuldig zijn aan een der grootste ongerechtigheden dezer decade..."

Ook uit andere hoefde wordt sinds het midden van de jaren zeventig gepoogd de islam vaster in de Zuidafrikaanse bodem te planten. Na een bezoek van een Arabische delegatie werd in 1975 de "Islamic Council of South Africa (ICSA)" opgericht via welke financiële steun bij de bouw van moskeeën en beurzen voor studie in Saudi Arabië gekanaliseerd worden. Slechts 20% van de moslims in Zuid-Afrika staat achter ICSA. Voor veel *ulama*, traditionele wetgeleerden, is ICSA te werelds georiënteerd, terwijl de militante bewegingen als MYM en MSA haar niet ver genoeg vinden gaan en zich verzetten tegen de wijze waarop ICSA functioneert als kanaal voor "olie-dollars".

Mawdudi

Zeer sterk worden de radicale moslims aangesproken door de gedachten van de in 1979 overleden *Mawlana Mawdudi* uit Pakistan en zijn in 1920 geschreven boek over de *djihad* (strijd voor de islam). Er was in die tijd in India een visie dat *djihad* alleen geboden was in een situatie van *religieuze* onderdrukking. In de praktijk betekende dit dat in het toenmalige

**Mozes
Farao en
P.W. Botha**

Brits-India de opper- en middenklasse onder de moslims zich vanuit deze denkwijze zonder bezwaar met de koloniale machthebbers kon associëren (en van de kruimels van de koek genieten). Hiertegen poneerde Mawdudi dat *djihad* een permanente strijd van de islam tegen onwetendheid is, en dat *djihad* dientengevolge gezien moet worden als de praktische verwerkelijking van een *totale* politieke en sociale verandering. Het is geen wonder dat deze gedachten voer zijn voor organisaties als de MYM en de MSA in hun strijd tegen de nieuwe grondwet en haar gevolgen.

De meerderheid van de moslimse theologen en rechtsgeleerden (*ulama*) is theologisch orthodox en – al dan niet bewust – politiek conservatief en voorzichtig (Lubbe 1984: 133). Dat er in de moslim gemeenschap veel vragen zijn over de radicale opstelling van de MYM en de MSA blijkt uit de vragenrubriek van het in Zuid-Afrika verschijnende blad *The Call of Islam*. Een lezer vraagt aan Maulana Faried Esack die deze rubriek redigeert: "De profeet Mozes sprak tot Farao, mogen wij dan niet tot P.W. Botha spreken?" Het antwoord luidt: "Mozes dineerde niet met Farao, poseerde niet met hem op de foto, ontving geen vet salaris van hem, maar eiste: Laat mijn volk vrij." Een andere vragensteller is bang dat de islam straks onder het communisme het zwaar te verduren zal krijgen... We moeten de vijand van *vandaag* bevechten en niet de denkbeeldige vijand van morgen, aldus Esack die in deze vraag "de stem van de meester" herkent.

**Allah
Mohammed
en de
armen**

In de koran laat Allah ons zien dat de tactiek van alle onderdrukkers dezelfde is, lezen we op een andere bladzijde van *The Call of Islam*: "Er is geen verschil tussen Botha en Farao. Botha wil ons in zijn spel betrekken. Hij zal sommigen onder ons meer betalen, zodat zij de lijdende massa vergeten. Maar van Mohammed hebben we het volgende gebed geleerd:

*O, Allah, laat mij arm blijven
Moge ik sterven met de armen
en met hen opstaan
op de Dag van het Oordeel*

En toen Aisha, zijn vrouw, hem om uitleg vroeg, zei de Profeet: "De armen zullen het paradijs binnengaan veertig jaar voor de rijken..." De schrijver concludeert: als Mohammed bij de armen was, moeten wij ons niet in de buurt van P.W. Botha ophouden. Wij moeten ons met de armen identificeren. Elders in het blad wordt Mohammed's kleindochter Zainab – die in haar dagen een onrechtvaardige heerser trotseerde – opgevoerd om te onderstrepen dat de moslimse traditie een traditie van verzet tegen onrecht en wreedheid is. Een meer recente leider die ten voorbeeld wordt gesteld is de in 1969 in een Zuidafrikaanse gevangenis overleden Imam Haroon (zie de boekbespreking, p. 94).

Bondgenoten De wijze waarop hier gesproken wordt over de keuze van Allah en Mohammed voor de arme, is sterk verwant aan het gedachtengoed van de zwarte theologie zoals die afgelopen vijftien jaar in christelijke kring ontwikkeld werd. Er is een duidelijke wederzijdse bevruchting in dezen. Dit

WCRP van de straat

gaat gepaard met een groeiende samenwerking in de strijd tegen apartheid. Moslims en christenen zijn hier bondgenoten concludeerden na elkaar J.N.J. Kritzinger en G. Lubbe (beiden leden van de Belijdende Kring). De afdeling Zuid-Afrika van de Wereld Conferentie voor religies en vrede (WCRP) is hiervoor een belangrijk platform. Vice-president van de Zuid-afrikaanse afdeling is Maulana Faried Esack en president, de eveneens in Amersfoort aanwezige ds. Gerrie Lubbe uit Lenasia. "Wij moeten apartheid samen uit zijn voegen lichten... Wij zijn in Zuid-Afrika in een situatie waar we als religieuze leiders niets meer afzonderlijk mogen doen wat we ook samen kunnen zeggen of doen..." aldus G. Lubbe in zijn rapport voor de tweede jaarvergadering van de WCRP-Zuid-Afrika op 20 oktober 1985. Op deze vergadering in Lenasia bespraken christenen, moslims en hindoes samen het Kairos Document. Zoals F. Esack ook in Amersfoort zei: hij was verheugd via het Kairos Document en zijn nieuwe vrienden ontdekt te hebben dat er een heel andere wijze van christelijk geloven bestond dan hem tot dusver bekend was, dat christenen niet alleen onderdeel van het probleem waren... Maar dat wilde niet zeggen dat christenen nu ook het monopolie van de oplossing hebben..

Het werk van de WCRP in Zuid-Afrika speelt zich slechts in zeer beperkte mate in formele vergaderingen af. Christenen en moslims ontmoeten elkaar in protestmarsen, op begrafenissen van slachtoffers van het politie-geweld. Na het uiteenslaan van de mars naar de Pollsmoor gevangenis (Nelson Mandela) op 28 augustus 1985 zaten een moslimse sheik en een christelijk theoloog samen in één politie-cel. Eerder in die maand werden dr. Allan Boesak, Imam Hassan Solomon, rev. Lionel Louw, Maulana Faried Esack en diverse andere geestelijken op weg naar een begrafenis in Guguletu gearresteerd. In afwachting van hun verschijnen voor het hof, hielden zij in hun cellen een "inter-faith service", een gezamenlijke gebedsdienst. Zo ontdekken moslims en christenen in hun strijd tegen de afgod Apartheid (*haraam* volgens de ene, zonde en ketterij volgens de andere traditie) wat het delen van geloof – en hoop – betekent in een situatie leven en dood. En soms kan het er hard aan toe gaan en vliegen de kogels om je heen. "Als het leven geen betekenis meer heeft, kies ik voor een betekenisvolle dood... De dood is een andere fase van het leven", aldus het vlammend getuigenis van de vertegenwoordiger van moslimse jongeren die in ons midden was.

Gerdien Verstraelen-Gilhuis

Literatuur:

The Call of Islam uitgegeven door "Muslims against Opression", P.O. Box 578, Gatesville, Rep. South Africa; Oct. 1984, Nov. 1985.

G. Lubbe, "Islam in South Africa: enemy or ally?", in: *New Faces of Africa. Essays in honour of B. Marais*, Pretoria 1984, 129-142.

G. Lubbe, Report to Second Annual General Meeting of the WCRP-SA, 20 October 1985, 7p.

J.A. Naudé, "Islam in South Africa: a general survey, in: *Journal Institute of Muslim Minority Affairs*, VI-1, Jan. 1985, 21-33.

Dr. Gerdien Verstraelen-Gilhuis is missiologe en eindredacteur van Wereld en Zending.

Steunt uw geld apartheid?

Boycot blanke winkels

Voor wie het al niet eerder had ontdekt heeft Zuid-Afrika in 1985 overtuigend aangetoond dat economische maatregelen het laatste vreedzame middel vormen dat wezenlijke veranderingen dichterbij brengt en een lange, nog bloediger strijd kan voorkomen. Het geweld van politie en leger tegen burgers is schrikbarend toegenomen. Daarmee vergeleken is het te-gengeweld van de onderdrukten nog steeds uiterst bescheiden en beheerst. Wie nog twijfelde aan het nut van economische maatregelen en zich afvroeg of de zwarte bevolking die wel zou willen, of zij zelf niet het meest slachtoffer zou worden, zag tot zijn verbazing een massale en nog groeiende consumentenboycot tegen blanke winkels ontstaan. Door de sociale en politieke onrust verslechtert het investeringsklimaat in Zuid-Afrika. Het internationale bankwezen aarzelt bij het verstrekken of verlengen van leningen.

"Of we nu achteruit of vooruit zouden gaan, *wij lijden*", zei Nobelprijswinnaar Albert Luthuli al lang geleden over mogelijke gevolgen van economische maatregelen voor de zwarte bevolking. Helaas wordt de stem van de authentieke leiders van het zwarte verzet in Zuid-Afrika in de politieke en economische machtscentra pas gehoord wanneer de westerse belangen bedreigd gaan worden en niet vanwege het onaantvaardbaar lijden van de miljoenen zwarten. De argumenten waarachter ook de Nederlandse regering en het bedrijfsleven zich nu al jaren verschuilen, blijken steeds duidelijke drogredenen te zijn. De zwarte meerderheid wil inderdaad een internationale boycot. Botha's zogenaamde hervormingen blijken telkens weer te dienen als bliksemafleiders voor internationale kritiek en sluiten de meerderheid van de bevolking blijvend uit van de macht. Gedragcodes voor het bedrijfsleven hebben geen wezenlijke verbeteringen gebracht. De Verenigde Staten en het internationale bedrijfsleven zijn wat maatregelen tegen Zuid-Afrika betreft verder dan Nederland, dat door historische en actuele banden met Zuid-Afrika een veel duidelijker verantwoordelijkheid heeft. Of er nu wel iets zal gebeuren?

Nederlandse kerken

De uitspraken over Zuid-Afrika van de kerken in Nederland liegen er niet om. In dit verslagboek zijn daarvan voorbeelden te vinden. Synodes, Raad van Kerken, Kairos, Betaald Antwoord, zij leverden hun bijdrage door informatie, gesprekken met overheid, bedrijfsleven, politieke partijen, vakbonden. Kerkelijke organen van missie, zending, werelddiakonaat onderhielden contacten met vertegenwoordigers van de onderdrukten in Zuid-Afrika en informeerden gemeenteleden in Nederland.

In 1981 toonde de Deportatie-actie het schrijnende leed van miljoenen zwarte mensen die gedwongen werden en zullen worden naar onherbergzame oorden in hun zogenaamde thuislanden te verhuizen. Het was een informatie-actie. Sindsdien klonk steeds duidelijker de vraag: wat kunnen wij

Nieuwe actie

in onze gemeente, onze parochie nu konkreet *doen* meer dan door voorbede, geld geven, informatie doorspelen? Een vraag om meer actie dus, en heel persoonlijk. Vandaar nu een nieuwe actie *Steunt Uw Geld Apartheid?* die tot activiteiten in eigen omgeving aanzet.

Deze actie gaat in februari van start. Het geheel heeft twee brandpunten. Het eerste is: informatie over de sociaal-economische situatie in Zuid-Afrika. Apartheid is meer dan alleen rassenscheiding. Zij is in haar wortels en bedoeling een systeem van uitbuiting van de meerderheid door de kleine, rijke minderheid. Trekarbeid, lonen, levensomstandigheden van de zwarte arbeiders, werkeloosheid, pasjeswetten, de zogenaamde thuislanden, vakbonden krijgen aandacht.

Het tweede brandpunt is de economische steun die de apartheid van buiten af, ook uit Nederland, ontvangt. Bedrijven die in Zuid-Afrika investeren, er vestigingen hebben, het internationale handelsverkeer (banken, olie, kolen), invoer van produkten uit Zuid-Afrika in Nederland, toerisme naar Zuid-Afrika. Om met het laatste te beginnen: georganiseerde groepsreizen naar Zuid-Afrika zijn, behalve goede propaganda voor de blanke regering, ook regelrechte steun aan de blanke economie. Een aantal van de inmiddels aangeschreven reisburo's zegde toe geen groepsreizen naar Zuid-Afrika meer te zullen verkopen. Een aantal anderen moet nog antwoorden of weigerde ervan af te zien. De laatsten kregen steun van de Zuidafrikaanse ambassadeur in Nederland, die op grote schaal een persoonlijk schrijven liet verspreiden onder de titel "Vecht voor uw recht om te reizen". Wie zou denken dat de ambassadeur hiermee een hart onder de riem steekt van de velen in Zuid-Afrika die vanwege een banning-orde of simpelweg omdat zij geen paspoort krijgen niet vrij mogen reizen, komt bedrogen uit. Ook blijkt het hem niet te gaan om de ontelbaar velen in zijn land, die zonder speciale toestemmingen en pasjes hun woongebied niet mogen verlaten om bijvoorbeeld hun man of vader op te zoeken. Nog minder denkt de ambassadeur aan de vele Nederlanders, doorgaans niet de slechtsten, aan wie door de Zuidafrikaanse ambassade de toegang tot Zuid-Afrika wordt geweigerd. Zij worden niet aangespoord om te vechten voor hun recht om te reizen. Integendeel, in dezelfde brief wordt aan de organisatoren van de actie, kerken en hun organen, verweten tekenen van facisme te vertonen. Een opmerkelijke ommezwaai na al die jaren waarin tegenstanders van apartheid van communisme en marxisme werden beschuldigd. Een lot dat zij overigens mochten delen met mensen als Tutu, Boesak, Beyers Naudé. Facisme dus. En dat uit de pen van de vertegenwoordiger van een regiem dat zijn politie achter dozen verscholen vanaf een rijdende truck met scherp op geweldloos demonstrerende burgers laat schieten. Een regiem, dat verantwoordelijk is voor de onnodige dood van jaarlijks duizenden kinderen in de thuislanden, van vele jongeren en ouderen die na ernstige martelingen in politiecellen het leven laten. Genoeg om duidelijk te maken, dat aandacht voor

Recht op reizen

toerisme naar Zuid-Afrika de moeite waard is.

Fruit en wijn

In Nederland worden heel wat produkten uit Zuid-Afrika verkocht, vooral fruit en wijn. Met medewerking van "Vrouw, Kerk, 2/3 Wereld" is actiemateriaal ontwikkeld voor gebruik in eigen omgeving: "pluk geen vruchten van apartheid". Aan de kerken is gevraagd om na te gaan of uit hun fondsen beleggingen zijn gedaan in bedrijven die in Zuid-Afrika investeren. In andere landen, zoals de Verenigde Staten, hebben kerkelijke activiteiten die gericht zijn op het afstoten van aandelen, obligaties, en dergelijke veel effect gehad.

Tenslotte zullen de verkiezingen in mei 1986 een goede gelegenheid bieden om plaatselijk en regionaal politici en politieke partijen te toetsen aan hun opstelling ten opzichte van economische steun aan de apartheid.

Werkdag

Op 23 november 1985 werd ter voorbereiding van de actie al een landelijke werkdag gehouden. Hoewel november een ware vloedgolf van werkdagen te zien geeft, waren toch een kleine 200 mensen naar Utrecht gekomen. In werkgroepen werd over de inleidingen nagepraat, overlegd over verschillende aspecten van de actie en werden ideeën uitgewisseld. Op zaterdag 22 februari zal op een landelijke bijeenkomst het startschot voor de actie worden gegeven. De kerken wordt gevraagd op zondag 23 februari aan Zuid-Afrika en deze actie aandacht te geven.

De actie wordt gezamenlijk gevoerd door de rooms katholieke en protestantse zendings-, missie-, werelddiakonaats-, solidariteitsorganisaties. Het actie-adres, waar de actiekrant en ander materiaal te verkrijgen is: Kromme Nieuwe Gracht 10, 3512 HG Utrecht, tel. 030-319714.

Bert Boer

Drs. G. Boer is secretaris van het Hervormd Werelddiakonaat.

Boekbesprekingen

John W. de Gruchy, Bonhoeffer and South Africa - theology in dialogue, uitg. Wm B. Eerdmans, Grand Rapids, 1984, 152 pag.

De Duitse theoloog Dietrich Bonhoeffer (1906-1945) was zeer bereisd. Twee reisdoelen die hij zich had gesteld wist hij evenwel in zijn korte leven niet te verwerkelijken. In India, waar hij Gandhi hoopte te ontmoeten, is hij niet geweest. Toch leefde en werkte hij op een manier die sterk doet denken aan het engagement dat de Indiase voorvechter van burgerlijke ongehoorzaamheid en non-coöperatie kenmerkte; beiden lieten zich inspireren door de Bergeide. Evenmin slaagde Bonhoeffer erin naar Zuid-Afrika te gaan. John de Gruchy, als theoloog verbonden aan de universiteit van Kaapstad, wijdde circa 1970 zijn promotieonderzoek aan de ecclesiologie van Bonhoeffer; sindsdien heeft het erfgoed van de door de nazi's geëxecuteerde theoloog hem niet meer losgelaten. Postuum zou hij Bonhoeffer in zijn land laten verschijnen.

In een klein boek uit 1984 heeft hij de Duitser expliciet aan Zuid-Afrika gekoppeld. Het telt vijf op elkaar afgestemde opstellen, die zijn bedoeld als hulpmiddel voor "theological reflection and witness today in South Africa and elsewhere". Wat Zuid-Afrika betreft is het meest indringende punt op De Gruchy's agenda de vraag naar de noodzaak van een Belijdende Kerk (een status confessionis) in de kerkstrijd die onder Botha even onvermijdelijk is losgebarsten als indertijd in nazi-Duitsland.

Niet alleen zijn landgenoten, ook mensen buiten Zuid-Afrika daagt De Gruchy uit. Theologen van "gidsland Nederland" bijvoorbeeld geeft hij een stevige les in neocalvinisme. Opeens valt de naam van Abraham Kuiper waar men hem liever doodzwijgt. Het apartheidsysteem kan immers gedeeltelijk op rekening van zijn leerstellingen worden geschreven (!?).

Maar pas op, waarschuwt de Zuidafrikaanse theoloog, Kuipers grondidee is de soevereiniteit van God. Daarmee hangt de idee van de soevereiniteit van het individu direct samen. Deze impliceert op zijn beurt een mensbeeld waarbij de mens is uitgerust met rechten en vrijheden - in het bijzonder de gewetensvrijheid. Uit deze vrijheid komt het recht voort om onrechtvaardige wetten te weerstaan. Met andere woorden: zowel Abraham Kuiper als Dietrich Bonhoeffer kunnen worden

gezien als ideologen van verzet en burgerlijke ongehoorzaamheid tegen een regering die recht en rechtvaardigheid met voeten treedt.

Als theoloog en gelovige manifesteerde Bonhoeffer zich metterdaad in die zin. Moest de kerk niet slagen waar de regering en de staat onder Hitler faalden? Deze Bonhoeffer heeft De Gruchy in Zuid-Afrika geïntroduceerd; het is de introductie van een radicaal en explosief erfgoed. Dit gebeurt zeker niet ondoordacht; de Zuidafrikaanse theoloog kent de prijs. De kern van het genoemde erfdeel is namelijk een *theologia crucis*: een navolging van Christus uit het perspectief van de mensen die lijden aan de onderkant van de samenleving; een navolging ook waarbij in laatste instantie met hen hun lot wordt ondergaan en gedeeld.

Jurjen Wiersma
Dr. J. Wiersma is ethicus; hij is sinds de oprichting in 1977 lid van het Nederlandse Bonhoeffer-werkgezelschap.

Cedric Mayson, A Certain Sound. The Struggle for Liberation in South Africa. Orbis Books, Maryknoll 1985, 145 pag. \$ 8.95.

"Zuid-Afrika heeft een constante stroom gekend van boeken, onderzoeksprojecten, resoluties, preken en toespraken, afkomstig uit iedere intellectuele hoek en dat gedurende jaren, maar hun uitwerking was gering vergeleken met de mars van de schoolkinderen in Soweto in 1976...

Onderdrukkers worden niet bevrijd door moreel gepraat of emotionele pleidooien, maar door druk die opkomt vanuit de massa van het volk." (67-68). Aan het neerschrijven van dergelijke zinnen door Cedric Mayson is een heel bekeringsproces voorafgegaan sinds zijn aankomst als methodistisch predikant in Zuid-Afrika in 1953. Mayson was hier verbonden aan het Christelijk Instituut waar hij onder andere het blad *Pro Veritate* redigeerde. In 1977 werd hij geband, in 1981 gevangengezet en in 1983 van hoogverraad beschuldigd. In hetzelfde jaar wist hij aan foltering en gevangenschap te ontvluchten en keerde als balling naar Engeland terug, waar hij de strijd tegen apartheid voortzet.

Het eigene van dit boek is dat het geschreven is door een blanke die intiem betrokken was bij de in gang zijnde zwarte revolutie in Zuid-Afrika en daardoor een andere kijk kreeg op de betekenis van Gods

koninkrijk op aarde voor mens en samenleving. In negen hoofdstukken wordt die omkeer van geloven op boeiende en indringende wijze beschreven in nauwe samenhang met het revolutionaire veranderingsproces gedragen door de mensen van de onderkant in Zuid-Afrika.

Mayson verwacht niets van de top – in staat en kerk – en alles van de basis, niets van de kerk als instituut en alles van kerkelijke (actie)groepen. Hij ziet ook niets goeds in de westerse beschaving, want "apartheid is niet een smet op de westerse beschaving maar het hart ervan" (137). Vanuit een burgerlijk-intellectuele reactie wil je meteen hier kwalificerende nuances aanbrengen, die vaak neerkomen op buiten schot (willen) blijven. Maar Mayson maakt onontkoombaar duidelijk hoezeer wij in het Westen – als kerken en als maatschappelijk systeem – deel zijn van de strijd. De strijd die gevoerd wordt in Zuid-Afrika is dezelfde strijd die wij hier nodig hebben om "bevrijd" te worden. Daartoe is nodig een *evolutie* in termen van politiek, economie, cultuur, ecologie en geloof die van even verstrekkende betekenis is als het eerste christendom en de reformatie (139). "Waar het nu voor de kerken in Zuid-Afrika (en elders, FV) op aankomt is niet hun houding ten opzichte van het negatieve onderdrukkende apartheidssysteem, maar hun houding en deelname aan de positieve bevrijdingsbeweging waarin de krachten van Gods koninkrijk aan het werk zijn" (113). Een Nederlandse vertaling van dit boek verschijnt binnenkort in de serie Bijeen-publicaties.

F.J. Verstraelen

Albert Nolan, Jesus Before Christianity.

The Gospel of Liberation. Darton, Longman and Todd, London 1977, reprinted 1980, 1982, 1984, 1985. Franse editie: *Jésus avant le Christianisme. L'Évangile de la libération.* Les Editions Ouvrières, Paris 1979.

De auteur, dominikaan, die in 1983 in Rome tot generaal overste van zijn order werd gekozen maar verkoos zijn werk in Zuid-Afrika voort te zetten is verbonden aan het Instituut voor Contextuele Theologie Zuid-Afrika. Het is veelbetekenend dat deze blanke priester na de arrestatie van de secretaris-generaal van dat Instituut, Frank Chikane, begin 1985, benoemd werd tot waarnemend secr.-gen. van deze overwegend zwarte instelling. Niet alleen in zwart Zuid-Afrika is hij een bekende figuur, ook in de theologische wereld van overig zwart Afrika is zijn Jezusboek met

grote waardering ontvangen. Het *Bulletin de Théologie Africaine*, orgaan van de Oecumenische Associatie van Afrikaanse Theologen, begroette in dit werk een van de meest aandachttrekkende publicaties van de nog jonge afrikaanse theologie (zie E. Mveng, *B.Th.Afr.* vol. 5, no. 9 janv.-juin 1983, p. 140). Het doel van het boek is Jezus te laten zien zoals Hij was vóór Hij voorwerp van christelijk geloof werd. Het volgt daartoe de historische methode, maar in functie van een praktisch doel: wat kunnen we doen aan het dagelijks lijden van miljoenen mensen? Het boek opent daarom met een hoofdstuk, getiteld "Katastrofe: een organisatie van de samenleving waarin de mens wordt opgeofferd". Situatie die gelijkenis vertoont met die waarin Johannes de Doper en na Hem Jezus optraden: een wereld die hoognodig moest veranderen wil ze aan een verschikkelijk onheil ontkomen. In de volgende 16 hoofdstukken volgt dan een leven van Jezus, gebaseerd op moderne kritische exegetische studies. Evenals het eerste is ook het laatste hoofdstuk van Nolan's boek (*Geloof in Jezus*) toonaangevend. Het begint met woorden die aan Loisy doen denken: Jezus heeft geen organisatie gesticht, hij inspireerde een beweging. Nolan heeft geprobeerd Jezus' ervaringen en Zijn stellingname chronologisch te volgen, zoveel mogelijk los van latere herlezingen en duidingen. Zijn benadering laat de invulling van de term God open tot het einde van Jezus' leven. Jezus heeft er namelijk een nieuwe inhoud aan gegeven. Jezus openbaart ons God, niet andersom. Uitgaan van een (vooraf gekende) God om vervolgens over Jezus te spreken, in plaats van *eerst* de mens Jezus te ontdekken, stap voor stap, en *via Hem* God leren kennen is Jezus overbodig verklaren. Via Jezus' leven begrijpen wij dat God de partij van de armen en onderdrukten gekozen heeft, dat Hij een *Deus humanissimus*, een allermenselijkste God is. Om Jezus te erkennen en God te belijden moet men Hem reproduceren in de eigen(tijdse) omstandigheden. De tekenen van de tijd ontleden en trachten te verstaan betekent Hem (her)kennen, maar ook: de krachten van het kwade identificeren.

Het boek laat zich overal ter wereld (met name in de Derde Wereld) lezen en wijst (tegelijkertijd) de lezer op zijn verantwoordelijkheid voor de bevrijding binnen zijn eigen context. Het boek biedt een goede, maar niet bijgestelde, bibliografie. De Franse editie heeft jammer genoeg niet

de personen- en zakenindex opgenomen.

J. Heijke

Desmond Tutu: Geen vrede met apartheid. Amsterdam, Uitg. Jan Mets i.s.w. met Kairos en Bijeen, 1985, 96 pag., prijs f 9,50.

10 December 1984 ontving bisschop Tutu de Nobelprijs voor de vrede. Naar aanleiding van die gebeurtenissen heeft men in deze uitgave een aantal teksten van Tutu bijeengebracht. De bisschop is een spreker. Alle publikaties die onder zijn naam zijn uitgegeven bevatten toespraken of preken. "Ik ben een dromer", zei hij van zichzelf. "Dromers schrijven nu eenmaal geen dikke boeken over maatschappelijke veranderingsstrategieën. Dromers dromen." Sommige van de hier bijeengebrachte en vertaalde teksten hebben bijzondere documentaire waarde. Opgenomen zijn de rede die Tutu in Oslo hield toen hem de Nobelprijs werd uitgereikt; zijn preek in de kathedraal van Oslo; zijn verdedigingsrede voor de Eloff-commissie die in opdracht van de Zuidafrikaanse regering het doen en laten van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken moest onderzoeken (vgl. WZ 1984, 2, 116-23). Verder treft men er een briefwisseling aan met premier P.W. Botha, fragmenten uit lezingen en twee interviews. Erg aansprekend en persoonlijk zijn vooral het levensverhaal van de bisschop, alsook het getuigenis in het interview met Shirley Moulder uit 1982. De hoogkerkelijke invloed van de anglikaanse religieuze orde (de *Community of the Resurrection*) op het leven van deze maatschappelijk zo bewogen bisschop komt met name in deze twee teksten naar voren. Het stichtelijke (in de goede betekenis van het woord) en het maatschappijkritische hebben elkaar in deze inspirerende figuur gevonden.

Jan Heijke

Theo Witvliet, De weg van de zwarte Messias. De hermeneutische uitdaging van zwarte theologie als een theologie van bevrijding. Ten Have: Baarn, 1984, 358 pag., f 39,50.

Er bestond in Nederland tot voor kort geen uitvoerige studie over zwarte theologie in Noord-Amerika. Theo Witvliet, sinds 1973 al gebiologeerd door bevrijdingstheologie en sinds zijn benoeming tot docent voor oecumenica aan de Universiteit van Amsterdam in 1977 meer systematisch geïnvolveerd in deze vorm van theologie bedrijven, voorziet met zijn boek in een leemte. Al wordt het niet in de titel vermeld,

Witvliet's studie gaat over Noord-Amerika en niet over Zuid-Afrika (16). Het is een erudiet stuk werk dat inzicht geeft in wat zwarte theologie als contextuele theologie beoogt en de uitdaging die daarin opgesloten zit voor een zich universeel wanende blanke westerse theologie.

Zwarte theologie is verworteld in de vernederende en mens-onterende ervaring van de slaventijd, het verlangen naar bevrijding dat zich uitte in hun spirituals met de nadruk op het exodus-verhaal, en in het leven van de zwarte kerk. Een meer directe voorbereiding tot zwarte theologie is de inzet van Malcolm X en Martin Luther King voor de rechten van de zwarten, en de stellingname van zwarte kerkleiders die zich in een manifest van 31 juli 1966 openlijk solidair verklaren met Black Power. De theologische reflectie van Cone hierop in zijn eerste boek *Black Theology and Black Power* (1969) wordt algemeen beschouwd als de geboorte van de (academische) zwarte theologie.

Wie zwarte theologie direct wil proeven leze dit boek van Cone (in de dit jaar verschenen tweede druk komt Cone met vier *retractationes* welke ook door W. zijn signaleerd) of diens *God of the Oppressed* (1974), tegelijk met Gayraud S. Wilmore's *Black Religion and Black Radicalism* (1972; in 1983 herzien en uitgebreid), werken die ook door W. voortdurend gebruikt zijn. Voor wie zicht wil krijgen op het geheel van de zwarte theologie met voor- en achtergronden, vormen en misvormen, haar betekenis voor zwarte bevrijding, maar ook haar uitdaging aan het adres van blanke christenen, kerken en hun theo-ideologieën, voor hen is Theo Witvliet's studie een inzicht gevende en stimulerende gids.

Veel wetenwaardigs is in de voetnoten terecht gekomen. Wie bijv. zou menen dat zwarte theologie in Noord-Amerika alleen in protestantse zwarte kringen leeft, kan lezen dat "ook rooms-katholieke geestelijken vanaf het begin bij de ontwikkeling van zwarte theologie betrokken zijn geweest" (240, nr. 211). Helaas ontbreekt een literatuurlijst hetgeen frustrerend is voor het opsporen van de vele *op. cit.* verwijzingen in de voetnoten.

De behandelde thematiek is zo rijk en opgaak dat men graag over verschillende aspecten met de auteur in gesprek zou willen gaan. Enkele punten:

- Om aan de complexe situationele en religieuze werkelijkheid van zwarte mensen recht te doen gebruikt W. vaak de begripren dialectisch, ambivalent en polair.

Vraag is of met "dubbelheid" die complexe werkelijkheid altijd te vangen is. Zo ligt er mijns inziens tussen "bevrijdend protest en revolutionair elan" en "vlucht en vervreemding" (287) ook nog de legitieme mogelijkheid van troost en bemoeiding in religieuze beleving.

- Witvliet besteedt terecht veel aandacht aan de onontkoombare gebondenheid van theologie aan ideologie. Of zoals James Cone het zegt: "God does not do theology. Human beings do theology" (1986, XXI), daarmee de vaak gepretendeerde objectiviteit van (vooral blanke) theologen onder kritiek stellend. Als W. echter tot de conclusie komt dat de strijd tussen "de idolen van de dood en de God van het leven" niet de strijd is tussen ideologie en geloof, maar tussen "geloof" en "geloof" (332) dreigt er een heilloze verarring te ontstaan. Natuurlijk zal dit subjectief zo beleefd worden (vandaar die aanhalingsstekens!). We zullen er echter mijns inziens aan vast dienen te houden dat het ene "geloof" niet het andere "geloof" is. Er moet een mogelijkheid zijn om het messiaanse gehalte van een door mensen (en dus ook ideologisch gekleurde) gehouden geloof vast te stellen. Een mogelijke weg daartoe heeft W. zelf gewezen in wat hij noemt de "wederzijdse verificatie" tussen de praxis van Jezus en de zwarte ervaring, waarbij in "een hermeneutisch proces bijbellezing en zwarte ervaring elkaar wederzijds verhelderen" (290). Misschien wordt de relatie theologische-ideologie nog iets meer verhelderd door in de begripsbepaling van ideologie de bestaande machtsverhoudingen als mede-constitutief voor de verbeelding van de werkelijkheid op te nemen (vgl. 331-2).

- Er bestaat in deze studie een merkwaardige spanningsverhouding tussen zich enerzijds als auteur "buitenstaander" te weten (18), anderzijds de betekenis van de A(a)nder voor het bevrijdingsproces van alle mensen sterk te benadrukken om tot volle menselijkheid te kunnen komen. Blanke christenen zullen dan ook de wereld van *blackness* binnen dienen te gaan om verzekerd te zijn van een plaats aan de tafel van de "beloved community" (M.L. King; 342). Maar ook de zwarte christenen hebben de A(a)nder nodig. In "zwarte oecumene" moeten ze hun onderlinge verbondenheid tot uiting brengen, en in "perifere oecumene" hun solidariteit met gemarginaliseerde groepen elders. Zwarte theologie ziet het eveneens als een roeping in een "oecumene-als-po-

lemiek" het conflict met de blanke kerken en theologen aan te gaan, om uiteindelijk bevrijding mogelijk te maken voor zwart én blank; W. schroomt niet hierbij – terecht – te spreken van "missionaire oecumene" (320).

- Tot slot nog een opmerking over de rol van het Afrikaanse erfgoed in de existentiële ervaring, religieuze beleving en theologie van zwarte Noord-Amerikanen en hun relatie tot Zuid-Afrika. Afrikaanse religiositeit wordt als een belangrijke bron voor zwarte theologie gezien. Maar wat deze studie in navolging van Noord-Amerikaanse theologen en historici over de traditioneel-Afrikaanse wortels van de in Noord-Amerika beleefde "zwarte religie" zegt, dient veel kritischer bekeken te worden. Er is waarschijnlijk veel meer discontinuïteit dan gesuggereerd (250-252). En het zou de moeite lonen na te gaan of de openheid voor het christendom niet bepaald werd door een grote mate van breuk met het verleden en het binnengevoerd worden in een niet-traditionele werkelijkheid (vgl. de studies van Horton).

Witvliet heeft zwarte theologie in Zuid-Afrika buiten zijn studie gehouden vanwege de heel eigen context daar. Dat lijkt me slechts tendele juist, omdat er heel wat overeenkomsten zijn. In Noord-Amerika is er sprake van verschillende typen "reconstructie": de eerste reconstructie maakte een eind aan slavernij als legaal systeem, de tweede aan de legaliteit van segregatie, terwijl sommigen nu dromen van een derde reconstructie, "de mogelijkheid van een andere samenleving waarin mensen niet worden beoordeeld op grond van hun huidskleur maar van hun karakter" (186-187). Als de zwarte kerk en de zwarte theologie in Noord-Amerika haar eigen context in verband moet brengen met de 'perifere oecumene' terwille van eigen authenticiteit en geloofwaardigheid, dan lijkt het voor de hand te liggen zich allereerst verbonden te weten met de zwarte zusters en broeders in Zuid-Afrika die nog volop lijden en strijden voor de eerste en tweede "reconstructie". Gelukkig worden zij zich daar meer en meer van bewust. Gezien de grote betrokkenheid van de auteur bij de bevrijdingsstrijd in Zuid-Afrika is dit voor hemzelf een vanzelfsprekende zaak. Het zou echter goed geweest zijn als in het kader van de "perifere oecumene" of misschien wel van "black ecumenism" die noodzakelijke verbondenheid van zwart Amerika met de zwarte strijd in Zuid-Afrika expliciet

was vermeld (119-120).

Voor veel zwarte mensen en hun gemeenschap is het voor het bewaren of hervinden van hun menselijke waardigheid van beslissende betekenis geweest (en is dat nog) dat ze Jezus leerden kennen als de Messias die hun "zwart-zijn" van lijden en vernedering binnentrad en hen door zijn kruis en Geest zicht gaf op opstanding en leven. Wie de condense maar tegelijk goed geschreven studie van Theo Witvliet met aandacht bestudeert zal de "Zwarte Messias" tegenkomen, in een ontmoeting die wellicht beslissend is voor een nieuw bevrijdend élan van christelijk geloofsbeleving en kerk-zijn hier. Want zwarte theologie is niet primair bedoeld voor de school maar voor het leven.

F.J. Verstraelen

Barney Desai en Cardiff Marney, The Killing of the Imam. London, Quartet Books 1978, pp. 146, £ 1.95.

Zuid-Afrika's welvarende moslim gemeenschap... heeft zich nu geheel aangesloten bij de strijd tegen de apartheid. Aldus het invloedrijke moslim maandblad *Arabia* in december 1985 p. 32. Het blad geeft de volgende onderverdeling van hun aantal: blank 3000, zwart 10.000, kleurlingen 163.700 en 154.300 van Aziatische oorsprong. Over een pionier in die strijd gaat het in het hier aangekondigde boek. De dood van Imam Abdulla Haron in 1969 wordt door de auteurs vergeleken met die van Steve Biko. Het boek bestaat voornamelijk uit een relaas van arrestatie, verhoren en martelingen met een fatale afloop. Een aangrijpende publikatie. Het wordt in Nederland verspreid door het Moslim Informatie Centrum, Beeklaan 207, Den Haag.

J. Slomp

Frans J. Verstraelen, Tegelen en Steyl '44/'45 Oorlogsbeleving van Noordlimburgse mensen in het laatste oorlogsjaar, Uitgeverij Dagblad van Noord-Limburg, Venlo, 1985, 160 blz., geïllustreerd, f 18,50.

Van de vele mij bekende oorlogsboeken, die een klein gebied bestrijken, is dit één van de meest leesbare. Ik heb het in twee rukken uitgelezen. De auteur heeft een ruime keuze gemaakt uit de dagboeken van zijn vader Jules V. Hier en daar heeft hij iets toegevoegd uit eigen dagboeknotities. Al lezend verliest men de bredere samenhang met het totale oorlogsgebeuren niet uit het oog. Tegelen en Steyl lagen gedurende het laatste jaar van de tweede

wereldoorlog in de frontlinie. De lezer maakt alles weer mee, de voedselschaarste, de razzia's, de beschietingen, het verzet, de onderlinge solidariteit en gastvrijheid (o.a. aan Russische en Poolse vrouwen door de Duitsers ingezet als arbeids-slaven), het geloofsleven dat velen be-moedigde, het lange wachten op de bevrijding.

In een slothoofdstuk trekt de schrijver lijnen door naar het heden. Dit heden is ook de reden waarom zijn boek in dit Zuid-Afrika nummer van Wereld en Zending wordt besproken. Kun je lijnen trekken van het verzet tegen de nazi rassenwaan naar de opstand tegen de apartheid in Zuid-Afrika? Het lijkt me niet misplaatst in een bespreking van dit boek dat vooral werd geïnspireerd door de dagboeken van vader Jules Verstraelen ook de mening over dit onderwerp van mijn vader, Frits de Zwerver, te vermelden. Laatstgenoemde aarzelde na de oorlog niet bij spreek- en preekbeurten, mutatis mutandis, het één in het verlengde van het ander te plaatsen. Dit leverde hem nogal eens boze telefoontjes op en leidde tot verwijdering tussen hem en enkele oud-medewerkers uit het verzet. Toch ben ik na lezing van zowel de bijdragen in dit themanummer als het boek van Frans Verstraelen versterkt in mijn mening, dat de geest van het verzet tegen de nazi terreur en de blanke superioriteitswaan dezelfde is.

J. Slomp

Winnie Mandela, Een stuk van mijn ziel, tekst en interviews Anne Benjamin, vertaling Tineke Davids, uitg. Van Gennep/Novib Amsterdam, 1985 (Duitse uitgave 1984), 236 pag. f 29,50.

Winnie Mandela is de enige zwarte vrouw aan wie de blanke autoriteiten ooit (1964) verboden in traditionele kleding te verschijnen... Haar verschijning in Xosa gewaad zou de mensen teveel inspireren. Inmiddels is "Nelson's vrouw" uitgegroeid tot "Winnie Mandela" - geen geringe prestatie in de patriarchale Zuidafrikaanse samenleving. Waar zij ook verschijnt en wat zij ook draagt, zij zal "vogels laten zingen en de bomen doen ruisen" (18).

"Ik ben het koninkrijk der Afrikaners regelrecht binnengevallen en nu zijn ze bang", zegt zij zelf over haar banningsoord Brandfort. Haar voorbeeld heeft de zwarte mensen in dit afgelegen Vrijstaatse dorp zelfbewust gemaakt. Met opgeheven hoofd bewegen zij zich in de blanke supermarkt. "Je kunt geen muur om deze vrouw

bouwen" (18). In het blanke dorp sluit zij vriendschap met de vrouw van een Afrikaan advocaat en geeft het hoofd van de politie op zijn donder vanwege de geringe beloning (50 cent) van de als tipgevers ingehuurd arme drommels die haar overtredingen moeten controleren. In het zwarte getto bestrijdt ze de desolate armoede: een kliniekje, een tuinbouwproject etc.

Winnie Mandela was in 1955 de eerste zwarte maatschappelijk werkster van Zuid-Afrika. In 1958 huwde zij de 16 jaar oudere ANC leider Nelson Mandela. Na vier turbulente jaren van onderduiken etc. is daar in 1962 Nelson's arrestatie, gevolgd door zijn levenslange gevangenschap (1964-heden). "Een stuk van mijn ziel is toen met hem meegegaan" (112). Zelf leeft Winnie van 1963 tot heden (exclusief okt. '75-aug. '76) continu onder een banningsorder, zat maandenlange gevangenisstraffen uit en werd bijna dagelijks gearresteerd vanwege overtredingen van de banbepalingen (wanbepalingen - een treffende drukfout, 145).

De toegang tot haar ziel en de ziel van haar volk herwint zij door haar religieuze overtuiging en mensen die om haar heen gaan staan zoals de anglicaanse geestelijke Fr. Rakale wiens gebedsdiensten voor haar van veel betekenis zijn tijdens de zeventien maanden eenzame opsluiting in 1970-71 (132). Winnie Mandela is geen "fanatiek christen" zoals haar moeder (68) maar vindt zich wel op als in de gevangenis een bewaker een bijbel zomaar voor haar voeten smijt. Zij verzet zich tegen een religieuze houding van onderdanigheid maar wordt zeer aangesproken door de zwarte theologie die het geloof poogt te verbinden met het bestaan op aarde (184).

De correspondentie met en sporadische bezoeken aan haar gedetineerde echtgenoot ("onze premier met verlof") - 22 jaar lang achter glas en via telefoon; het eerste "contact- bezoek" pas in mei 1984 - zijn een voortdurende bron van wederzijdse inspiratie blijkens de in het boek afgedrukte authentieke brieven. "Zolang je een ijzeren wil hebt, lieveling, kun je ongeluk veranderen in voordeel", schrijft Nelson Mandela aan zijn dochter Zindzi. Iedere bladzijde van dit boek is een bewijs van deze stelling.

Gerdien Verstraelen-Gilhuis

Tshenuwani Simon Farisani, Ein Tagbuch aus südafrikanischen Gefängnissen, ...in der Hölle siehe, du bist Du

auch da (Psalm 139, 8), Verlag der Evangelischen Mission, Erlangen, 1985, 120 pag., DM. 9,80.

Bij een overval op een politie-station in Venda-land in het noorden van Zuid-Afrika werden in okt. 1981 twee agenten gedood. Dit werd aangegrepen om enkele Lutherse predikanten die in hun prediking blijk hadden gegeven van een kritische houding tegen apartheid, te arresteren. Een daarvan was deken T.S. Farisani. Dit gevangenisdagboek - voorzien van een voorwoord van dr. M. Kruse - beschrijft de hel van de martelkamers, maar evenzeer de geestelijke hel waar Farisani doorheen moest. Was de almachtige God die hij gepredikt had dan alleen de God van Pretoria? (70) Door geweldige pijnen heen blijft hij bidden, vasten en bijbel lezen. Tot hem geopenbaard wordt "In de naam van Jezus kan ik rechtop blijven staan" (107).

Gerdien Verstraelen-Gilhuis

The Kairos Document and commentaries, PCR information, special issue, uitgave Wereldraad van Kerken, Geneve, nov. 1985.

Deze speciale uitgave van PCR information, de brochure-reeks van het Programme to Combat Racism, bevat de tekst van het Kairos Document en commentaren van John Pobee (Ghana), Allan Brockway (USA), Sol Jacob (Zuid-Afrika en ondertekenaar), Bert Hoedemaker (Nederland) en José Miguez Bonino (Argentinië).

In Nederland verschijnt in januari 1986 bij uitgeverij **Ten Have** (i.s.m. Kairos en Pax Christi) een boekje met de tekst van het Kairos Document in Nederlandse vertaling, een historische inleiding van David de Beer (van Cottesloe naar Kairos) en theologische commentaren van dr. Herman Wiersinga en dr. Theo Witvliet. Hierin wordt ingegaan op de verschillende godsbeelden die in respectievelijk staats-theologie, kerk theologie en profetische theologie gebruik wordt. Ook worden concrete punten van reflectie en actie aangereikt om in onze Nederlandse situatie met het Kairos Document bezig te zijn. Prijs f 10,-.

In **Evangelisch Commentaar** van 20-12-1985, verscheen een commentaar van drs. J.O. Kroesen. In **Mission Studies**, Journal of the IAMS (Rapenburg 61, Leiden), II-2, 1985 een bijdrage van dr. Nico Smith "Why I have signed the Kairos Document".

Kerk en verzet in Zuid-Afrika, Rondom het Woord, theologische etherleergang, 27-3, herfst 1985, uitg. NCRV Hilversum, f 7,50.

Bevat bijdragen van C.F. Beyers Naudé, J. Schipper, G. Verstraelen-Gilhuis, M. van den Beld, J. Verkuyl, A. Boesak, S. Abrahams, W. Boesak, A.J. Maasdorp, L.R. Ntoane, Th. Witvliet, E. Andriessen en een literatuur overzicht van E. van den Bergh.

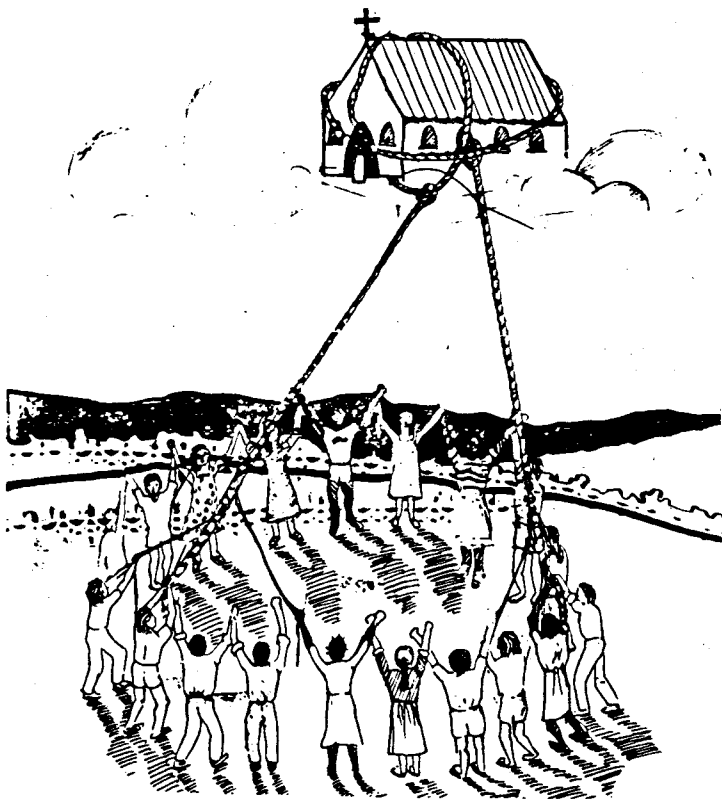
Regelmatige berichtgeving over dit onderwerp is te vinden in de "Kairos Berichten" in **Amandla** maandblad over Zuidelijk Afrika, uitg. KZA, Boycot Outspan en Werkgroep Kairos, Krommie Nieuwe

Gracht 10, 3512 HG Utrecht, abonnementsprijs f 15,-, 300 Bfr.

Feiten over Apartheid, uitg. In den Toren, Baarn 1984, 2e herziene druk febr. 1986, 112 pag. f 23,25, Ned. vertaling: R. Dorsman.

Dit is de Nederlandstalige uitgave van het boek *Apartheid/The Facts* uitgegeven door het International Defence and Aid Fund in Londen. Een handboek – in woord en beeld – over apartheid en alles wat daar aan vast zit. Voorzien van een gedetailleerd register en bibliografie. Zeer geschikt voor onderwijsdoeleinden en als naslagwerk.

GVG

"Breng de kerk naar het volk" - illustratie uit het blad van het Instituut voor Contextuele Theologie in Johannesburg.

WERELD EN ZENDING

• Wereld en Zending is het enige Nederlandstalige missiologische tijdschrift. De Nederlandse Zendingsraad in Amsterdam en de Nederlandse Missieraad in Den Bosch geven het samen uit. Ook België is in de redactie vertegenwoordigd.

• Ontwikkelingen in de missionaire gemeenschap in de hele wereld worden geregistreerd en vanuit het evangelie kritisch doordacht. Ook aan knelpunten in onze westerse cultuur wordt aandacht besteed.

THEMANUMMERS ECONOMIE, CULTUUR EN EVANGELIE (1985/4)

• Het Noordelijk halfrond bepaalt de koers op de wereldmarkt en dwingt de mensheid een uniforme cultuur op.

• Vinden Filipino's, Afrikanen, Chilenen vanuit het evangelie steun bij hun verzet tegen deze onderwerping?

MISSIONAIRE OPLEIDING (1985/3)

• Het open maken van cursisten voor een ontmoeting met mensen van een andere cultuur. • De antropoloog en de missionaris. • De noodkreet van een Zambiaanse profetes.

INDIA (1985/2)

• Etnische en religieuze conflicten of dialoog en gezamenlijke inzet voor gerechtigheid?

• Zending onder vrouwen in de 19e eeuw. Zijn christelijke vrouwen beter af?

VISIES EN WERKELIJKHEDEN (1985/1)

• Discussie naar aanleiding van een zendingsnota. • Een Afrikaanse bevrijdingstheoloog.

BEPERKT VOORRADIG

TERUGKOPPELING – UITDAGING VANUIT DE DERDE WERELD (1984/4).
ZUID-AFRIKA – STRIJD VOOR EEN BELIJDENDE KERK (1984/2).
MIDDEN-AMERIKA (1983/4).
DE STAD – IN DE DERDE WERELD EN HIER (1983/2).
ISLAM (1981/4).
AFRIKA (1981/1).

GEPLAND VOOR 1986

- Steunen de Nederlandse kerken het zwarte verzet in de strijd tegen apartheid? Verslag van een consultatie van de Raad van Kerken (nr. 1)
- Doorbraak in het denken over dialoog? (nr. 2)
- Missionaire spiritualiteit: solidariteitsakties in het Westen (her)ontdekken spiritualiteit onder invloed van bevrijdingstheologie uit de Derde Wereld (nr. 3).

Bestelbon

Wereld en Zending, Prins Hendriklaan 37, 1075 BA Amsterdam.

Bestellingen ook per giro nr. 563 53 38 t.n.v. Wereld en Zending, Amsterdam of telefonisch: 020 - 717654.

Ondergetekende abonneert zich op Wereld en Zending.

- jaarabonnement 1986 (4 nrs.) à f 35,—
 studentenabonnement 1986 à f 25,—
en kiest als geschenk themanummer

bestelt (een van) de volgende themanummers:

- Economie, cultuur en evangelie à f 12,—
 Missionaire opleiding à f 12,—
 India à f 12,—
 Visies en werkelijkheden à f 12,—
 Terugkoppeling - uitdaging vanuit de derde wereld (1984/4) à f 9,50
 Zuid-Afrika (1984/2) à f 9,50
 Midden-Amerika (1983/4) à f 9,50
 De stad (1983/2) à f 9,50
 Islam (1981/4) à f 7,—
 Afrika (1981/1) à f 7,—
 1986 nr. à f 12,—

Alle prijzen zijn incl. verzendkosten

Naam:

Adres:

Postcode/plaats: